

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HAZAR BÖLGESİ ENERJİ POLİTİKALARI

LEYLA MELİKE KOÇGÜNDÜZ

Mayıs-2009

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

HAZAR BÖLGESİ ENERJİ POLİTİKALARI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
Leyla Melike KOÇGÜNDÜZ

Danışman:
Doç. Dr. Kamer KASIM

Bolu–2009

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Leyla Melike KOÇGÜNDÜZ'e ait, “**Hazar Bölgesi Enerji Politikaları**”adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. **20/05/2009**

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Kamer KASIM

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ali YAMAN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Murat KAYIKÇI

Prof. Dr. Uğur ESER
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü V.

ÖZET

HAZAR BÖLGESİ ENERJİ POLİTİKALARI

Leyla Melike KOÇGÜNDÜZ

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Kamer KASIM

Mayıs 2009, xvii+249 sayfa

Bu yüksek lisans tez çalışmasında, petrol ve doğalgazın Hazar Bölgesi'ni nasıl bir güç merkezine çevirdiği incelenmiştir. Hidrokarbon rezervleri ile ön plana çıkan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan (AKT) ortaya konulmadan önce çalışmada enerjinin ne olduğu, dünyadaki enerji tüketimi, küresel enerji güvenliği sorunu ve bu sorunların çözümünde önemli rol oynayan enerji hukukuna yer verilmiştir. Enerji ve enerjinin verimli kullanımı, hızlı bir küreselleşme sürecinde bulunan dünyamızda arz kaynağı ülkelerle talep merkezlerinin çeşitli taşıma yolları ve en önemlisi de boru hatlarıyla birbirine bağlanmasını zorunlu kılmıştır.

Tezin asıl argümanı Hazar Bölgesi'nde yer alan AKT'nin petrol ve doğalgaza sahip olması nedeniyle dünyanın güç merkezine dönüşecek olmasıdır. Dünyadaki enerji tekeli kırıkmak adına mücadeleye giren ülkelerin enerji arz güvenliğini sağlaması bakımından karşısına Hazar Bölgesi çıkmaktadır.

Hazar Bölgesi'ne komşu olan ve küresel politika açısından önem arz eden ülkeler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tek tek ele alınmıştır. Rusya, bölgeyle sahip olduğu tarihi ve günümüzde de devam eden coğrafi bağ nedeniyle; Amerika Birleşik Devletleri, küresel bir güç olması ve 11 Eylül 2001 sonrası bölgeyle sıcak temas

halinde bulunması sebebiyle; Çin, ekonomisi ve sanayisinin gelişmesi dolaylı olarak enerjiye ihtiyacının artması nedeniyle; Avrupa Birliği, enerji arz güvenliğini sağlayabilmek adına; İran hem bu bölgeye komşu olması hem de boru hatları güzergahlarında yer alabileceği için ve Türkiye ise kültürel, etnik, dilsel birliktelik, ekonomik, sosyal faktörler ve İran gibi enerji güzergahları üzerinde bulunmayı talep etmesi nedeniyle Hazar Bölgesi ile ilişkilerini geliştirmek ve işbirliği alanında buluşmak istemektedir.

Bu sayılan argümanlardan ötürü petrol ve doğalgaz gibi güç unsurlarının bulunmasından ve diğer bölgelere oranla sahip olduğu avantajlardan dolayı 21. yüzyılda “Hazar Bölgesi dünyanın güç merkezi olacaktır” tezi bu çalışmada savunulmaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER: Hazar Bölgesi, Enerji Kaynakları, Boru Hatları, Güç Merkezi

ABSTRACT

THE ENERGY POLITICS OF THE CASPIAN REGION

Leyla Melike KOÇGÜNDÜZ

Master Thesis

Department of International Relations

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Kamer KASIM

May 2009, xvii+249 pages

It has been argued that the Caspian Region becomes a power centre because of its oil and natural gas resources. The countries which were controlled by the Soviet Union such as Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan (AKT) were not self-sufficient and they were dependent each other. They have made some reforms in order to adapt their economies to free market economy since they gained their sovereignty.

This dissertation argues that AKT will become power centre as a result of oil and natural gas reserve. In addition, instability of Middle East, investments which come from Western countries because European governments want to break Russia's monopoly help the Caspian Sea area to increase its importance.

To be understood energy regime of the Caspian Region it will be analyzed how they can transport and market their hydrocarbons in addition their energy potency and effects on world politics. After 9/11 terrorist attack, Middle East and Central Asia have been given attention. Inherently, the Caspian Sea has become significant region due to its location.

In this study energy resources, which are one of the most important element of foreign policy of the Caspian Region states, has been examined theoretically within the framework of “realist perspective”. AKT is in the centre of the region as productive states for determining the energy policy of the Caspian Region. In addition USA, the EU, Russia and China try to make possible that the petrol and natural gas to be opened to international trade and they aim to benefit from the resources of the Caspian Region. The hydrocarbon resources of this region can be an alternative energy resource for the other regions of the world, and the petrol resources of the region can demolish the monopoly of OPEC. That’s why a conflict can be seen in order to control the region.

This thesis called as “The Energy Politics of The Caspian Region” is focused on the energy potential of the Caspian Region and the impact of this potential on foreign policy. The Caspian Region will be one of the power centers in the world because of its advantages in comparison with the other regions.

KEY WORDS: The Caspian Region, Energy Resources, Pipelines, Power Centre

Aileme...

TEŞEKKÜR

Tez süresi boyunca bana büyük emeği geçen, rehberlik eden tez danışmanım, sayın hocam Doç. Dr. Kamer KASIM'a, araştırma aşkını benliğime işleyen sayın hocam Prof. Dr. H. Levent KÖKER'e, özellikle araştırma aşamasında desteklerini esirgemeyen, değerli zamanlarını ayıran, Sayın Gökçen OĞAN, Cenk PALA, İlyas KAMALOV ve Emil AHMEDOV'a, lisans ve yüksek lisans dönemim boyunca bilgi birikimlerini bizlerle paylaşan Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümleri öğretim üyelerine, benim bu günlere gelmemi sağlayan ve bu çalışmayı gerçekleştirdiğim dönem içersinde gösterdikleri sonsuz sabır ve özverilerinden dolayı aileme ve ayrıca emeği geçen tüm herkese sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İTHAF.....	x
TEŞEKKÜR.....	xi
İÇİNDEKİLER DİZİNİ.....	xii
TABLolar DİZİNİ.....	xv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xvii
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xvii
HARİTALAR DİZİNİ.....	xvii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xviii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I. ENERJİ.....	5
1.1. ENERJİNİN ÖNEMİ.....	6
1.1.1. Dünya Enerji Tüketimi.....	9
1.1.2. Küresel Enerji Güvenliği Sorunu.....	14
1.1.3. Enerji Hukuku.....	15
BÖLÜM II. ULUSLARARASI POLİTİKAYI ETKİLEYEN ENERJİ	
TÜRLERİ.....	17
2.1. DOĞALGAZ.....	17
2.2. PETROL.....	22
2.2.1. Petrol Tarihi ve Siyasal Tarihe Etkileri.....	26
2.2.2. Petrolün Önemi.....	29
2.2.2.1. Petrol ve Ekonomi.....	30
2.2.2.2. OPEC.....	32
BÖLÜM III. 21. YÜZYILIN GÜÇ MERKEZİ HAZAR BÖLGESİ.....	39
3.1. HAZAR BÖLGESİ ve ÖNEMİ.....	44
3.2. HAZAR BÖLGESİ’NİN DÜNYA SİYASETİNDEKİ YERİ.....	50

3.3. HAZAR BÖLGESİ'Nİ DÜNYA ODAĞINA GETİREN	
PARAMETRELER.....	54
3.4. HAZAR BÖLGESİ HİDROKARBONLARININ REZERV YAPISI.....	55
3.4.1. Doğalgaz.....	57
3.4.2. Petrol.....	60
3.5. DOĞALGAZ ve PETROLÜN TAŞINMASI.....	61
3.6. HAZAR BÖLGESİ ve BORU HATLARI.....	66
3.6.1. Doğalgaz Boru Hatları.....	67
3.6.1.1. Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı	68
3.6.1.2. Trans Hazar Boru Hattı Projesi.....	70
3.6.1.3. Şahdeniz Boru Hattı Projesi.....	72
3.6.1.4. Nabucco Projesi.....	73
3.6.1.5. Merkezi Asya Boru Hattı.....	76
3.6.1.6. Kazakistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı.....	77
3.6.2. Petrol Boru Hatları	78
3.6.2.1. Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı	82
3.6.2.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı	83
3.6.2.3. Odeassa-Brodi Petrol Boru Hattı.....	84
3.6.2.4. Burgaz- Dedeagaç Petrol Boru Hattı	85
3.6.2.5. AMBO Trans-Balkan Petrol Boru Hattı.....	86
3.6.2.6. Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı	87
3.6.2.7. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı.....	88
3.6.2.8. Trans- Afgan Boru Hattı Projesi.....	95
3.6.2.9. Atyrau-Samara Boru Hattı.....	96
3.6.2.10. Kazakistan –Çin Boru Hattı.....	97
3.6.2.11. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu	98
3.7. HAZAR'IN HUKUKİ STATÜ SORUNU.....	98
3.8. AZERBAYCAN- KAZAKİSTAN ve TÜRKMENİSTAN'IN EKONOMİK	
DEĞİŞİM SÜRECİ.....	105
3.8.1. SSCB Dönemi Ekonomik Sistem.....	105
3.8.2. SSCB Sonrası Ekonomik Sistem.....	108
3.8.3. 11 Eylül 2001 Sonrası Gelişmeler.....	111

3.9. HAZAR BÖLGESİ'NDE ÇIKAR PARADOKSLARI.....	112
3.10. HAZAR BÖLGESİ SORUNLARI HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME.....	114
BÖLÜM IV. HAZAR BÖLGESİ ENERJİ AKTÖRLERİ.....	118
4.1. AZERBAYCAN.....	118
4.2. KAZAKİSTAN.....	131
4.3. TÜRKMENİSTAN.....	140
BÖLÜM V. HAZAR BÖLGESİ'NE ETKİ EDEN DIŞ DİNAMİKLER.....	153
5.1. RUSYA.....	156
5.1.1. Rusya'nın Enerji Tekeli.....	163
5.2. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ.....	171
5.3. ÇİN.....	179
5.3.1. Çin'in BTC Hattı Endişesi	185
5.3.2. Şanghay İşbirliği Örgütü.....	186
5.4. AVRUPA BİRLİĞİ.....	188
5.4.1. Avrupa Birliği'nin Enerji Taleplerine Göre Hazar'ın Önemi.....	191
5.4.2. AB'nin Hazar'daki Şanssızlıkları.....	194
5.4.3. Avrupa Birliği'nin Yeni Enerji Politikaları.....	195
5.5. İRAN.....	201
5.5.1. İran'ın Doğalgaz Stratejisi.....	203
5.6. TÜRKİYE.....	205
5.6.1. Hazar Bölgesi Ülkeleri ve Türkiye Arasındaki İlişkiler.....	206
5.6.2. Türkiye'nin Enerji Güvenliği.....	211
5.6.3. Boru Hatları Diplomasisi.....	212
5.6.4. Türkiye'nin Potansiyel Transit Ülke Olarak Rolü.....	215
5.6.4.1. Türkiye ve Boğazlar.....	216
5.6.5. Sorunlar, Perspektifler ve Türkiye Açısından Sonuç.....	218
SONUÇ.....	220
KAYNAKÇA.....	224

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Dünya Birincil Enerji Tüketiminde Yakıt Payları 1973–2020(%).....	8
Tablo 2. Dünya Birincil Enerji Tüketiminde Kaynak Payları (2000).....	10
Tablo 3. Dünya Birincil Enerji Tüketiminin Bölgeler İtibarıyla Dağılımı (2000).....	10
Tablo 4. Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı (2000).	11
Tablo 5. Dünya Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı.....	11
Tablo 6. 2001 Yılı İtibarıyla İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri.....	19
Tablo 7. Hazar Bölgesi Doğalgaz Verileri.....	20
Tablo 8. Hazar Bölgesi Doğalgaz Üretimi (mef/yıl).....	20
Tablo 9. Doğalgaz Rezervlerinin Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri Arasındaki Dağılımı(2001).....	21
Tablo 10. 2001 Yılı İtibarıyla Dünyada İspatlanmış Petrol Rezervleri.....	24
Tablo 11. Bölgelere Göre Petrol Üretim ve Tüketimi (2001).....	24
Tablo 12. Dünya Birincil Enerji Tüketiminde Yakıt Payları, 1978.....	28
Tablo 13. OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler) Petrol Kaynakları.....	34
Tablo 14. OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler) Doğalgaz Kaynakları.....	34
Tablo 15. Petrol İçin Rezerv Miktarları (milyar/varil).....	42
Tablo 16. Doğalgaz İçin Rezerv Miktarları (trilyon/metreküp).....	42
Tablo 17. Hazar Bölgesi'nin Petrol ve Doğalgaz Kaynakları (2000).....	46
Tablo 18. Hazar Bölgesi'nin Petrol ve Doğalgaz Kaynakları (2002).....	46
Tablo 19. Doğalgaz Tespit Edilen Rezerv Miktarları.....	58
Tablo 20. Doğalgazda Üretim (milyar metreküp).....	58
Tablo 21. Hazar Bölgesi Doğalgaz Taşıma Hatları.....	67
Tablo 22. Hazar Bölgesi Petrol Boru Hatları.....	78

Tablo 23. Bakü-Tiflis- Ceyhan Boru Hattı'nın Kronolojisi.....	89
Tablo 24. BTC Hissedarları Listesi (BTC Co.).....	91
Tablo 25. Hazar'a Kıyısı Olan Ülkelerin Kıyı Uzunlukları ve Toplam Kıyıdaki Oranları.....	104
Tablo 26. 1990'da SSCB'de İşlenen Petrolün Cumhuriyetlere Göre Dağılımı...	107
Tablo 27. AIOC Konsorsiyumu.....	122
Tablo 28. Şah Denizi Projesi (1996 TİKA verilerine göre).....	123
Tablo 29. CIPCO Konsorsiyumu.....	124
Tablo 30. Lenkoran-Talış Denizi.....	125
Tablo 31. Kazakistan'da Yer Alan Hazar Petrol - Doğalgaz Konsorsiyumu Şirketleri.....	133
Tablo 32. Türkmenistan'ın Doğalgaz Üretim ve İhracatı (milyar metreküp).....	142
Tablo 33. Türkmenistan'ın Petrol Üretimi ve İhracatı.....	143
Tablo 34. Çin'in Doğalgaz Talebi (mtoe).....	184
Tablo 35. AB Enerji Bilânçosunda Yakıt Payları 2000–2030 (%).....	192
Tablo 36. Petrol ve Doğalgaz Rezervleri Bulunan AB Ülkeleri (AB üyesi olmayan Norveç dahil).....	196
Tablo 37. Avrupa Ülkeleri Doğalgaz Tüketimi (2001).....	197
Tablo 38. Türkiye'nin Doğalgaz Alım Anlaşmaları.....	209

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Hubbert Yöntemi.....	13
-------------------------------	----

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. 1997-2008 Yılları Arasında Dünya Ham Petrol Fiyatları.....	25
Grafik 2. Hazar Denizi Üretilen Petrol Gelişimi.....	61

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Hazar Bölgesi Haritası.....	39
Harita 2. Kazakistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı Haritası.....	77
Harita 3. Hazar Bölgesi Petrol Boru Hatları Haritası.....	81
Harita 4. Rusya ve Hazar Bölgesi Boru Hatları Haritası.....	82
Harita 5. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Haritası.....	88
Harita 6. Azerbaycan Haritası.....	119
Harita 7. Kazakistan Haritası.....	132
Harita 8. Türkmenistan Haritası.....	141

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AIOC	Azerbaijan International Oil Consortium (Azerbaycan Uluslararası Petrol İşletme Şirketi)
AKT	Azerbaycan- Kazakistan-Türkmenistan
ARDNŞ	Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
BIL	BOTAŞ International Limited (BOTAŞ Uluslararası Limited Şirketi)
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum
BM	Birleşmiş Milletler
CITIC	China International Trust and Invest. Corporation
CNG	Compressed Natural Gas (sıkıştırılmış doğalgaz)
CNPC	China National Petroleum Corporation (Çin Ulusal Petrol Şirketi)
CNOOC	China National Offshore Oil Corporation (Çin Ulusal Sahil Petrol Şirketi)
CPC	Caspian Pipeline Consortium (Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu)
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
ECO	Economic Cooperation Organization (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı)
Edit.	Editör
EIA	Energy Information Administration (Enerji Enformasyon İdaresi)
GASP	Definition Of Generally Accepted Security (Ortak Dış Güvenlik Politikası)

GATT	The General Agreement on Tariffs and Trade (G��mr��k Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GECF	The Gas Exporting Countries Forum (Doğalgaz İhraç Ed�n �lkeler Forumu)
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GUAM	Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova
GUUAM	Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova
HBK	Hazar Boru Hatları Konsorsiyumu
IBRD	The International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)
INOGATE	Interstate Oil and Gas Transport to Europe (Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İ.İ.B.F.	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
KazMunayGaz	Kazakistan Devlet Petrol ve Doğalgaz şirketi
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
LNG	Liquefied Natural Gas (sıvılaştırılmış doğalgaz)
MEF	Modified Energy Factor (G�lendirilmış Enerji Unsuru)
MTEP	Milyon Ton Eşdeğer Petrol
NGL	Natural Gas Liquids (doğalgaz sıvıları)
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma �rg�t�)
OME	Akdeniz �lkeleri Enerji şirketleri Birliği
ONEC	Doğalgaz İhracatçısı �lkeler Organizasyonu
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Ed�n �lkeler �rg�t�)
SINOPEC	China Petroleumand Chemical Corporation (Çin Ulusal Petrokimya şirketi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SOCAR	State Oil Company Of The Azerbaijan Republic

	(Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi)
s.	Sayfa
ŞİT	Şanghay İşbirliği Teşkilatı
TACIS	Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım
TPAO	Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (Avrupa, Kafkasya, Asya Ulaşım Koridoru)
USGS	United States Geological Survey (Amerikan Yer Bilimsel Araştırma Kurumu)
vb.	Ve Benzerleri
VY	Veri Yok

GİRİŞ

Petrol ve doğalgazı niteleyen hidrokarbonlar, uluslararası sistemin ekonomi-politiğini belirleyen en önemli argümanlardır. Hidrokarbonlar üzerindeki hâkimiyetin derecesi ile uluslararası sistemin ekonomi-politik yapısını etkileyebilme gücü arasındaki doğrusal ilişki özellikle 21. yüzyılda kendini daha belirgin olarak göstermektedir. Enerji talebinin gelişmiş ülkelerdeki tüketimi ve yeni pazarların dünya ticaretiyle buluşmasına paralel olarak sürekli arttığı düşünüldüğünde fosil yakıtlar üzerindeki oyunun uzunca bir süre devam edeceği sonucuna varılabilir. Ortadoğu'daki ortam ve yaşanan siyasal istikrarsızlıklar, Rusya'nın enerji tekeli kırma isteği ilgiyi dünyanın merkezinde yer alan Hazar Bölgesi'ne çevirmiştir. ABD, Hazar'a kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile olan politik ilişkilerinin gelişmesi sonucu enerji arz güvenliğini sağlamış olacak ve Çin ile Rusya arasında yer alan bu "Mercek Bölge"¹yi denetleyerek dünya siyasetindeki etkinliğini pekiştirebilecektir.

Bu çalışmada, Hazar Bölgesi'nin petrol ve doğalgaz üzerine inşa edilmiş güç ve zenginlik savaşının parametreleri ile bu parametreler arasındaki etkileşimin niteliği incelenmiştir. Bunu yaparken esas olarak realist yaklaşım göz önünde bulundurulmuştur. Hazar Bölgesi'nin dünya enerji düzleminde oluşturduğu etkiler göz önüne alınarak, ekonomik ve siyasal boyutları da incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma literatüre "21. yüzyılın güç merkezi Hazar Bölgesi"ni koyarak realist paradigmayla bölgenin dış politikasını açıklamayı amaçlamaktadır.

Tezde, Hazar Bölgesi merkezinde yer alan ülkeler olarak Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan belirtilmiştir. Rusya ve İran'ın Hazar Bölgesi enerji politikalarında aktör olarak incelenmemesinin nedeni bu ülkelerin Hazar

¹ Mercek Bölge, dünya tarafından merak edilen, sahip olduğu özellikler nedeniyle odak noktası olarak kabul edilen ve incelenmeye değer bulunan bölgedir. Aynı zamanda bu bölge başlı başına bir odak noktası olmakla birlikte etrafında bulunan ülkeleri yakından izleyebilme ve etkileyebilme durumuna sahip olması şeklinde de açıklanabilir.

Denizi'ndeki enerji rezervinin uluslararası politikayı etkileyecek miktarda olmamasından kaynaklanmaktadır. Sovyet Birliği sonrasında değişmekte olan Hazar Bölgesi enerji sisteminin içerdiği ekonomik, siyasi ve jeopolitik değişim çalışmada ortaya konulurken; petrol ve doğalgaz üzerinde şekillenen güç mücadelesinin ABD, AB, Rusya, Çin, Türkiye, İran arasında ne şekilde oluştuğu ele alınmaktadır.

Hazar Bölgesi'nde gerçekleşen büyük oyun, petrol ve doğalgaz odaklı diğer bölgesel rekabet ortamlarından temelde farklılıklar göstermektedir. İlk olarak Rusya Federasyonu'nun enerjiyi dış politikada siyasi bir araç olarak kullanmaya başlamasıyla Hazar'ı arka bahçesi şeklinde düşünmesi ve bu kaynakları geçmişten gelen bir bağla kullanması oyuna baştan avantajlı girmesi anlamına gelmektedir. Bölge insanıyla kültürel bağa sahip olan Türkiye ve Rusya'nın boşluklarından istifade etmeye çalışan İran'ın rekabeti ise bölgeyi daha da özgün bir pozisyona taşımaktadır. Ayrıca bu yapıya ABD'nin etkinliği de eklendiğinde karşımıza farklı bir manzara çıkmaktadır. ABD menşeli firmaların bölge ekonomisine müdahale etmesiyle birlikte, ABD'nin, küresel güç olma yolunda ilerleyen Rusya ve Çin'e karşı da önlemler almaya çalışması göz ardı edilmemelidir. Ortadoğu'ya göre bu ülkelere coğrafi olarak daha yakın olan Hazar Bölgesi'nin enerji aktörleri olan üç ülke Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan çalışmada teker teker incelenmekle birlikte, enerji pastasında söz sahibi olmak isteyen güç odakları da ortaya konulmuştur. Ancak sadece üretici ülkeleri, bölgesel ve küresel güç merkezlerini odak alan bir analiz bu bölgeyi tam anlamıyla çözümleyebilmek için yetersizdir. Zira Sovyetler Birliği sonrası mevcudiyetlerini yeni yapılarda sürdüren devletlerin iç dinamiklerinin dış unsurlarla ilişkileri değerlendirildiğinde nomenklatura², mafya ve oligark³ ilişkileri de ortaya çıkmaktadır. Fakat bu çalışmada özele inilmeden genel manada uluslararası politikayı ilgilendiren konular açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma dış politika açımları ile çerçevelenmiştir. Uluslararası politikayı etkileyen asıl sorun, Hazar Bölgesi'nde çıkarılan petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına nasıl ulaştırılacağı konusudur. Bu bağlamda boru hatları güzergâhlarının da dış siyasetteki yeri ve önemi çalışmada vurgulanmıştır. Unutulmaması gereken Hazar odaklı enerji

² Sovyetler Birliği'nde parti üst yönetimindeki kişiler için kullanılan bir kelime, parti kalantoları anlamında siyasi bir jargon.

³ 1990'lı yıllardan sonra Rusya'da özelleştirmelerle zengin olan iş adamlarına denmektedir.

savaşında devletlerin tek belirleyici unsur olmadıklarıdır. Dolaylı olarak firmaların, kurum ve kuruluşlarında bu oyunda birer aktör oldukları belirtilebilir. Bunlarla birlikte Hazar Bölgesi'ne yönelik durum saptaması için mevcut ve olası rezervlerin yanı sıra kaynakların geliştirme ve taşıma maliyetleri, piyasa koşulları, aktif aktörlerin (OPEC, Uluslararası Enerji Ajansı, OPEC Dışı Üreticiler, ABD, Uluslararası Petrol Şirketleri, Uluslararası Finans Kuruluşları, enerji ile ilgili uluslararası yayınlar...) politikaları, bölgedeki siyasal gelişmeler ve enerjiye yönelik politikalar, olası enerji kaynağı fiyatları gibi çok sayıda kıstas dikkate alınarak çalışılmalıdır.

Alan araştırmaları bilginin oluşturulmasında en mühim kaynaklardan birisini teşkil etmektedir. Sağlıklı bilgi olmadan analizlerin yapılması, doğru strateji ve politikaların yapılabilirliği oldukça zordur. Bu çalışmada alan araştırılmasına başvurulmamış daha çok tarama-değerlendirme yöntemi ve betimleme yöntemi uygulanmıştır. Bununla birlikte o coğrafyayı soluyan insanlarla irtibata geçilip nitelikli bir çalışma ortaya çıkarılması için mülakatlara yer verilmiştir. Aynı zamanda tezin araştırma aşamasında üniversite ve stratejik araştırma merkezleri kütüphanelerinden (Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi) faydalanılmıştır. Ayrıca uluslararası ilişkiler ve siyaset ile ilgili aylık- haftalık yayınlar takip edilmiş, konuyla ilgili konferanslara katılmış, güncel değişiklikler içinde konuyla ilgili kurumların internet sayfalarından yararlanılmıştır. Enerji alanında çalışan BOTAŞ Strateji Geliştirme Daire Başkanı, ASAM Orta Asya Uzmanı, ASAM Ukrayna-Rusya Uzmanı ile birebir görüşülüp konuyla ilgili bilgi alınmıştır.

“Hazar Bölgesi Enerji Politikaları” isimli bu tez, temelde Hazar Bölgesi'nin enerji potansiyeli ve bunun dış siyasete etkisi üzerinde kurgulanmıştır. Birinci kısım temel tanımlamaların ve mevcut durumun ortaya konduğu kavramsal bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde enerji parametreleri ile ilgili tanımlar yapılmakta, enerjinin önemine, hukuksal boyutuna, dünyadaki enerji tüketimi ve küresel enerji güvenliği sorununa değinilmiştir. İkinci bölümde uluslararası politikayı etkileyen

enerji türlerinden doğalgaz ve petrol anlatılmıştır. Genelde petrol, özelde ise petrolün siyasi tarihe etkisi, önemi, ekonomik boyutu ve OPEC'in tanımı ile dış politikaya yansımalarına vurgu yapılmıştır. Çalışmanın en önemli bölümü olan üçüncü bölümde ise 21. yüzyılın güç merkezi olarak nitelendirilen Hazar Bölgesi ayrıntıları ile irdelenmektedir. Bölgenin önemi, dünya siyasetindeki yeri, Hazar'ı dünya odağına getiren parametreler, rezerv yapısı, statü sorunu, ekonomik değişim süreçleri, boru hatları, 11 Eylül 2001'in bölgeye etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Hazar Bölgesi enerji aktörlerinin ortaya konduğu dördüncü kısımda kendi içinde üç bölümden oluşmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan genel itibarıyla anlatılmış bölgeyle ilgili enerji temelinde soru işaretleri cevaplandırılmıştır. Hazar'a kıyaslı olan Rusya ve İran'ın bu bölümde anlatılmamasının nedeni enerji kaynaklarının Hazar'da yoğun olmamasından kaynaklanmaktadır. Bölge hinterlandında kalan Özbekistan ise AKT'ye göre daha az rezerve sahip olmasından dolayı ayrıca bir bölüm başlığı açılmamıştır. Beşinci bölümde Hazar Bölgesi'ne etki eden dış dinamiklerden ilk olarak Rusya incelenmiş, Rusya'nın enerji tekeli, Rusya'yı by-pass etme girişimleri özetlenmiştir. Ardından küresel güç olan Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Avrupa Birliği ve bölgesel güçler olan Türkiye ile İran anlatılıp uluslararası yapı gözler önüne serilmiştir. Türkiye'nin anlatıldığı başlıkta ise kendi içinde boru hatları diplomasisi, çıkarları, enerji bağımlılığı, enerji güvenliği, transit ülke olarak rolü ve sorunlar ile perspektifler şeklinde bölümleri ihtiva etmiştir.

Sonuç olarak Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının uluslararası politikayı etkileme gücü ve bölgenin sahip olduğu özellikler nedeniyle 21. yüzyılda dünyanın güç merkezine dönüşmesi incelenilmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM I

ENERJİ

Enerji kavramı, Yunanca “energeia” sözcüğünden gelmektedir. Aristo bu sözcüklerin, ilahi ruhu veya muhtemelin gerçekleşmesine yardım eden etkinliği anlatmakta olduğunu belirtmektedir.⁴ Fakat günümüzde enerji bu metafizik boyuttan sıyrılmakta uluslararası siyaseti etkileyen bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Enerji unsuru 21. yüzyılda, kişi başına yıllık tüketim seviyeleri ile ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren temel ölçü haline gelmiştir. Bu nedenle de ülke yönetimlerini üstlenenler, toplumun ve ekonominin gereksinim duyduğu enerjiyi güvenilir, temiz, kesintisiz ve ucuz yollardan bularak bu kaynakları çeşitlendirmek istemektedir.⁵ Dolayısıyla dünyada ticareti yapılan en önemli fiziki kaynakların başında enerji gelir. Çünkü sahip olunan enerji miktarı sosyo-ekonomik gelişmenin itici gücünün önemli göstergelerinden biridir. Ekonomik yapı az gelişmiş bir özellik gösteriyorsa ve sermaye birikimi yeterli değilse enerjiye ihtiyaç daha fazla önem kazanır. Gelişmenin ön şartı olan enerji tüketimi ile verimliliğinin elde edilmesi neticesinde dünyada enerji sektöründe çıkar çatışmaları yaşanmaktadır.⁶ Günümüzde enerji üretiminde kullanılan kaynaklardan petrol ve doğalgaz sadece bir enerji aracı olarak değerlendirilmeyip stratejik ve politik bir öneme de sahip olduğu belirtilmektedir.⁷

⁴ **Peter Cornelius Mayer-Tasch**, “Tarihsel Bakış Açısıyla Enerji ve Enerji Tedariki”, *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Editörler: Werner Gumpel, Alpay Hekimler, Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Yayını, 2006, s. 6.

⁵ **İsmail Hakkı İşcan**, “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 22, 2002, s. 88.

⁶ **Mehmet Dikkaya**, “Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3, 1999, s. 33.

⁷ **Mustafa Kemal Şen**, “Petrolün Domino Taşları”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 206, 2008, s. 22.

Enerjiye hükmetmenin esası; enerji kaynaklarının iletiminde söz sahibi olarak depolanması, dönüştürülmesi, istenildiği enerji formunda, dilenildiği zaman ve gereken miktarda ekonomik biçimde kullanılmasına karar vermeyi gerektirir.⁸ Bunlarla birlikte enerji gereksinimini karşılayabilmek için sadece tedarik kaynaklarını ve yollarını güvence altına almak yeterli değildir. Teknolojiye ve ar-geye yatırım yapılması kaçınılmazdır.⁹ Enerjinin genel bir tanımının yapılmasının ardından konunun özünü kavrayabilmek için enerjinin öneminin açıklanması gerekir.

1.1. ENERJİNİN ÖNEMİ

Enerji insanoğlunun temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağladığı gibi ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik olarak kalkınmasında en önemli gereksinimlerden biridir. Dünya nüfusu ve endüstriyel gelişmelere paralel olarak enerji gereksinimi giderek artarken, fosil enerji kaynaklarının rezervleri de hızla tükenmektedir. Bu ters orantı nedeniyle arz ve talep arasında dengesizlikler meydana gelmektedir. 2003 yılında yapılan bazı istatistiksel değerlendirmelere göre; petrolün 41, doğalgazın 62, kömürün ise 230 yıl rezerv kullanım süresi bulunmaktadır.¹⁰ Bu tükeniş kesin olarak doğrulanır ve alternatif enerji kaynakları da talebi karşılayamaz hale gelir ise enerji kaynakları hem bir rekabet hem de zorunlu bir işbirliği unsuru haline dönüşecektir.¹¹ Bununla birlikte teknoloji geliştikçe sondajların daha derinlere inmesi ve farklı alanlarda petrol ve doğalgazın bulunma durumunu göz ardı etmemek gerekir. Enerji yalnız çok değerli değil, fiyat konulmuş diğer bütün mallar gibi

⁸ **Nadir Bıyıkhoğlu**, “Türk Dünyası Enerji Kaynakları ve Boru Hatları”, *Türk Yurdu*, Cilt: 25, Sayı: 216, 2005, s. 14.

⁹ **Alpay Hekimler**, “Türkiye’de Artan Enerji Gereksinimi Çerçevesinde Son On Yıldaki Ekonomik Gelişmeler”, *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Editörler: Werner Gumpel, Alpay Hekimler, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, s. 32.

¹⁰ **Filiz Karaosmanoğlu**, “Yeni(lenebilir) Enerji Kaynakları ve Türkiye”, *Görüş*, Sayı: 54, (TUSİAD Yayın Organı), 2003, s. 30.

¹¹ **Ali Faik Demir**, “Hazar Havzası ve Kafkasya”, *Birleşik Kafkasya*, 2006, s. 18.

nihayetinde kısıtlı, stokları sınırlı ve dengesiz dağılmış olan bir girdidir. Özellikle de gelişmiş sanayi devletlerinin ve vatandaşlarının işlevleri için enerjinin büyük öneminden dolayı yaşamsal niteliğe sahip olması ve bu iksirin mümkün olduğunca sorunsuz teminine çalışılması ulusal ve uluslararası politikanın vazgeçilmez gereği olmuştur. Bu bağlamda enerji tedarikinin teminat altına alınması “ulusal çıkarların” bir görevi olarak karakterize edilebilir. Böylece sorun, siyaset açısından da oldukça karmaşık hale gelmektedir.¹²

Alman Ekonomi Bakanlığı’nın yapmış olduğu bir çalışma, 2030 yılına kadar dünya enerji gereksiniminin %60 oranında artacağı ve bu artışın 2/3’sinin gelişmekte olan ülkelerin oluşturacakları talepten ileri geleceğini ortaya koymuştur.¹³ Hemen hemen çürütülemeyen bir iddia ise fosil enerji rezervlerinin gittikçe belirginleşen tükenişidir.¹⁴ Fakat Pala, bunun aksini savunmaktadır. Fosil kaynakların tükenişi ile ilgili net bir tarih vermeyen Pala, gerekçe olarak henüz keşfedilmemiş yatakları göstermektedir.¹⁵ Bu görüşlerin yanı sıra 2003 yılındaki resmi rakamlara bakıldığında, dünya birincil enerji tüketiminde yakıt oranlarının payları “Tablo 1” de belirtilmiştir:

Tablo 1. Dünya Birincil Enerji Tüketiminde Yakıt Payları 1973–2020(%)

	1973	2000	2010	2020
Petrol	53	40	39	38
Kömür	18	25	28	29
Doğal Gaz	16	24	24	25
Fosil Yakıtlar	87	89	91	92
Nükleer	1	7	6	4
Hidro-Enerji	2	4	3	3

¹² Mayer-Tasch, a.g.e., s. 13.

¹³ Alpay Hekimler, a.g.e., s. 17.

¹⁴ Mayer-Tasch, a.g.e., s. 15.

¹⁵ Cenk Pala (BOTAŞ Strateji Geliştirme Daire Başkanı) ile L. Melike Koçgündüz’ün 01 Ağustos 2007 tarihli mülakatı.

Diğer	0	0	1	1
Yenilenebilirler				

(Cenk Pala, “Fosil Evliliği Katolik Bir Evlilik mi?”, *Görüş*, Mart-Nisan 2003, Sayı: 54, s. 37)

Kişi başına enerji tüketiminde meydana gelen artışların kaynaklarını sanayileşme, nüfus artışı ve şehirleşmeye bağlamak mümkündür. Ortada bir sanayi yoksa ve ekonomide kırsal kesim hala kendisini hissettiriyorsa; enerji, daha çok yakacak (ısınma) amaçlı kullanılır. Oysa enerjinin üretim amaçlı kullanımı, ancak sanayileşme ve ulaşım olanaklarındaki gelişmelerle birlikte ortaya çıkmaktadır.¹⁶ Enerji tüketimi yurt içi kaynaklara dayalı ekonomilerin tersine, enerji girdilerinin büyük bir bölümünü ithalatla karşılayan bir ekonomide; enerji sorunu esasen bir dış ticaret meselesi haline gelmektedir. Dış ticaret hacmi, gayri safi milli hasılasına göre küçük olan bir ekonominin enerji fiyatlarındaki değişimden önemli ölçüde etkilenmesi ise kaçınılmazdır. Çünkü bu tip bir ülke, enerji fiyat artışını karşılayabilmek için ihracatını da hemen hemen aynı oranda arttırmak zorunda bulunmaktadır. Eğer bir şekilde ihracat artışı sağlanamıyorsa, geriye üç seçenek kalmıştır; bunlardan ilki “enerji tüketimini azaltmak”, ikincisi “diğer ithal girdileri minimize etmek” ve son yol olarak ise “borçlanmak”tır.

Kısa dönemde ilk ikisini gerçekleştirmek, ekonomik ve siyasi bakımdan çok güç olduğundan genelde borçlanma yolu tercih edilmektedir. Fakat borçlanmayla tüm açığın kapatılması olanaklı değilse ilk iki unsur bir arada uygulamaya çalışılır. Böylesi bir durumda, ekonomide ve sanayileşme çabalarında hissedilir bir yavaşlama gözlenebilir.¹⁷ Sonuç olarak enerji, ülkelerin politikalarını gerek ulusal açıdan gerekse de uluslararası açıdan etkilediğinden ekonomik-siyasi ve sosyal bakımdan oldukça büyük bir öneme sahiptir.

¹⁶ **Cenk Pala**, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni ABD-Petrol-Dolar Petrol Krizlerinin Perde Arkası*, 2. Baskı, İstanbul: Yasak Elma Yayınları, 2007, s. 18.

¹⁷ **Pala**, a.g.e., Nisan 2007, s. 19.

1.1.1. Dünya Enerji Tüketimi

Günümüzde petrol ve doğalgaz çıkan alanları Ortadoğu, Rusya Federasyonu, Latin Amerika ülkeleri ve Hazar’a kıyısı olan ülkelerden Azerbaycan- Kazakistan ve Türkmenistan oluşturmaktadır. Bu bölgelerden çıkan enerji kaynakları dünya piyasalarında tüketilmektedir. 2000 yılı verilerine göre dünya toplam enerji tüketiminde fosil kaynaklar olarak adlandırılan kömür (%22,2), petrol (39,8) ve doğalgazın (22,7) toplam payı % 84,7’dir.¹⁸ “Tablo 2 ve Tablo 3” de ayrıntılı şekilde dünya birincil enerji tüketimi ile ilgili bilgiler yer almaktadır:

Tablo 2. Dünya Birincil Enerji Tüketiminde Kaynak Payları (2000)

Petrol	% 39,8
Doğalgaz	% 22,7
Kömür	% 22,2
Nükleer Enerji	% 7
Hidrolik Enerji	% 3
Diğer	% 6

(BP Statiscal Review of World Energy, aktaran: İsmail Hakkı İşcan, “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 22, Bahar 2002, s. 92)

Tablo 3. Dünya Birincil Enerji Tüketiminin Bölgeler İtibarıyla Dağılımı (2000)

Asya Pasifik	% 27
Kuzey Amerika	% 31
Avrupa	% 21
Hazar Bölgesi Ülkeleri	% 10
Güney ve Orta Amerika	% 4
Ortadoğu	% 4
Afrika	% 3

(BP Statiscal Review of World Energy, aktaran: İsmail Hakkı İşcan, “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 22, Bahar 2002, s. 92)

¹⁸ İşcan, a.g.e., s. 90.

Tablo 4. Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı (2000)

Ortadoğu	% 66
Orta ve Güney Amerika	% 9
Afrika	% 7
Eski SSCB Ülkeleri	% 6
K. Amerika	% 6
Asya Pasifik	% 4
Avrupa	% 2

(BP Statiscal Review of World Energy- June 2001 aktaran: İsmail Hakkı İşcan, “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 22, Bahar 2002, s. 93)

2000 yılında dünya petrol üretimi bir önceki yıla göre % 4'lük bir artış göstermiştir. Hazar Bölgesi ülkeleri, petrol üretiminde ortalama % 9,7 ile bu artışın en fazla yaşandığı bölge özelliğine sahiptir.¹⁹

Tablo 5. Dünya Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı

Hazar Bölgesi Ülkeleri	% 37
Ortadoğu	% 35
Asya Pasifik	% 7
Afrika	% 7
K. Amerika	% 5
Orta ve Güney Amerika	% 5
Avrupa	% 4

(BP Statiscal Review of World Energy- June 2001 aktaran: İsmail Hakkı İşcan, “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 22, Bahar 2002, s. 93)

Yukarıdaki tablolarda “Dünya Birincil Enerji Tüketiminde Kaynak Payları”, “Dünya Birincil Enerji Tüketiminin Bölgeler İtibarıyla Dağılımı”, “Dünya Kanıtlanmış Petrol ve Doğalgaz Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımı” incelendiğinde, dünya enerji sektörünün şu an üzerinde önemle durduğu konuları üç başlık altında toplamak mümkündür:

¹⁹ İşcan, a.g.e., s. 96.

1. 11 Eylül 2001 tarihli ABD’ye yönelik terörist saldırıyla birlikte başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere, gelişmiş ülkelerin enerji ve enerji güvenliği konusunda izleyecekleri temel strateji ve politikaların dünya enerji sektörüne etkileri.
2. Özellikle bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile birlikte Kafkasya ve Ortadoğu ülkelerindeki yapısal değişikliklerin bu ülkelere yeni oluşturulacak ve izlenecek strateji ile politikaların yanında, gelişmiş ve/veya komşu ülkelerin bu bölgelere yönelik politikalarının dünya enerji sektörüne etkileri.
3. Enerji faaliyetlerinden kaynaklanan çevresel sorunlar.²⁰

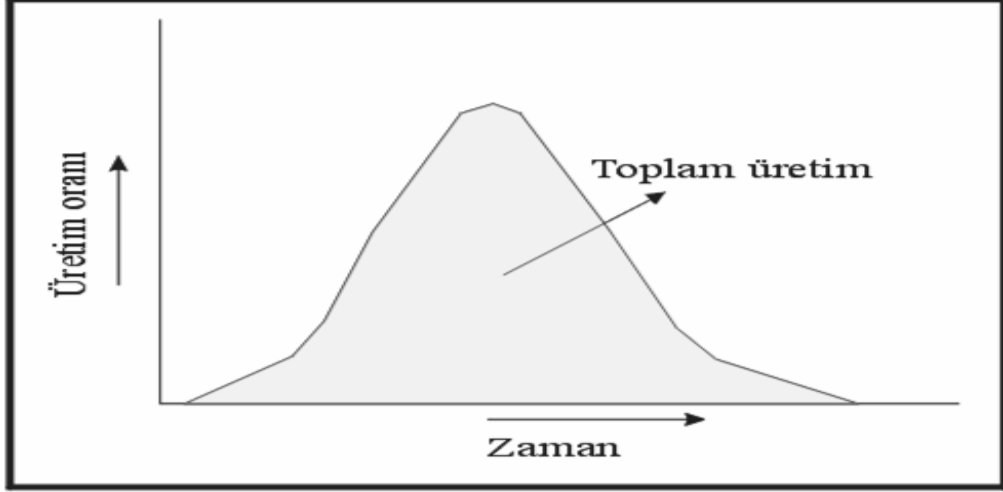
Bu maddeleri daha da çoğaltmak mümkündür, fakat üzerinde önemle durulması gereken 11 Eylül 2001’den itibaren uluslararası politikada yaşanan değişimin enerji bağlamında uluslararası politikayı nasıl etkilediğidir. İlerleyen bölümlerde bu soruya yanıt verilecektir. Dünyayı enerji açısından etkileyen bu üç başlık teker teker değerlendirildiğinde ise 21. yüzyılın uluslararası siyasetteki en önemli aktörünün enerji olduğu anlaşılmaktadır.

Uluslararası siyaseti etkileyen enerji türlerinden petrol ve doğalgaz ile ilgili çeşitli teori, kuram ve yöntemler geliştirilmiştir. Örneğin, “Hubbert Teorisi” dünyadaki doğalgaz ve petrolün artan tüketim sebebiyle belli bir değere kadar üretiminin artarak tepe noktasına ulaşacağını ve bu tepe noktasından sonra üretiminin azalarak tükeneceğini belirtmiştir. Böyle bir sonu Hubbert 1956’da ileri sürmüştür. Bu yöntemle göre fiyatlar artan üretime bağlı olarak tepe noktasına kadar ucuzlayacak, daha sonra kısa bir süre aynı seviyede kalacak ve azalmaya başlayan üretime bağlı olarak fiyatlar artacaktır.²¹ Bu durum “Şekil 1” de gösterilmektedir.

²⁰ İşcan, a.g.e., s. 101.

²¹ Bircan Dokuzlar, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal Gaz (Orta Asya’dan Avrupa’ya)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 34.

Şekil 2. Hubbert Yöntemi

(Bircan Dokuzlar, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal Gaz (Orta Asya'dan Avrupa'ya)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 35)

1956'da düşünülen "Hubbert Yöntemi" arşivlerde yerini almakla birlikte uluslararası siyaseti etkileyen enerji türlerinden petrol ve doğalgaz ile ilgili çeşitli teorilere (Mc Cabe Piramit Yöntemi gibi) her geçen gün yenisi eklenmektedir. Günümüz koşulları incelendiğinde teknoloji, petrol ve doğalgaz üreten ülkeler, bu enerji kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştırmak isteyen şirketler, bu şirketlerin politikalarına muhalif olan diğer güçlü ülkeler gibi çok aktörlü matriksel bir yapı karşımıza çıkmaktadır.²²

1.1.2. Küresel Enerji Güvenliği Sorunu

²² Dokuzlar, a.g.e., s. 35.

Enerji güvenliği, arz kaynakları çeşitlendirilmiş, güvenilir, temiz ve yeterli miktarda enerjinin uygun fiyatlarla temin edilmesidir. Enerjinin güvenli ve yeterli miktarda tanımı ile “kullanılacağı ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kesintisiz olması” anlaşılmaktadır. Dünya enerji kaynaklarındaki önemli bir kesilme, enerji ithalatlarındaki bağımlılık seviyesine bakılmaksızın, ülkelerin ekonomisini, ekonomi-politik hedeflerini olumsuz olarak etkileyebilecektir. Bu nedenle enerji sağlama güvenliği, enerji sağlama zincirinin tüm kısımlarını oluşturan ulusal ve uluslararası enerji alt yapısının verimliliğine bağlı olmaktadır. Enerji güvenliğini sağlayabilmek için global enerji sağlama kaynaklarını ve tiplerini genişletmek, enerji pazarını etkili yönetmek gerekir.²³

Ülkelerin enerji güvenlikleri ile ulusal güvenlikleri arasında doğrudan ve güçlü bir ilişki vardır. Ucuz, kesintisiz, verimli gerek kaynaklar gerekse temin yolları açısından çeşitlendirilmiş enerji politikası, her ülke için ulusal güvenliğin vazgeçilmez bir unsurudur. Enerji kaynaklarının aranması, çıkarılması ve üretilmesi sürecinde olduğu kadar uluslararası pazara ulaştırılmalarında da büyük ve kıyasıya bir rekabet yaşanmaktadır. Bu rekabet bölgesel ve küresel güç mücadelesinin ayrılmaz ve belki de en önemli halkasını oluşturmaktadır. Dünya enerji varlığının belirli bölge ve ülkelerin kontrolünde olması üretici ve tüketici ülkelerin kendi ulusal hak ve çıkarlarını korumak için stratejik önceliği ve hedefi olan politikalar oluşturmalarını ve çeşitli düzeylerde gerçekleştirebilecek işbirliği, entegrasyon ve örgütlenmeleri zorunlu hale getirmektedir. Üretici ülkeler kotalarla piyasayı kontrolleri altında tutmaya çalışırken, tüketici ülkeler enerji arz güvenliğini sağlamanın ve rekabet ortamı yaratmanın yollarını aramaktadır.²⁴ Ekonomik kalkınmada istikrarın ana argümanı olarak hammadde ve pazar ihtiyacının karşılanması kadar enerji kaynaklarının sağlıklı ve güvenli bir şekilde temin edilmesi de görülmelidir.²⁵

²³ Dokuzlar, a.g.e., s. 32.

²⁴ İşcan, a.g.e., s. 99.

²⁵ İşcan, a.g.e., s. 89.

1.1.3. Enerji Hukuku

Ülkeleri gerek iç gerekse de dış politikasında meşgul eden enerji konusuna farklı boyutlardan bakmak açıklayıcı olacaktır. Gelişen dünya düzeni içerisinde insanlar ve insanların kullanımına sunulu makineler, iş gücüne yardımcı bir şekilde çeşitli enerji kaynaklarını bulmakta kullanılmaktadır. Enerji kaynaklarının çıkarılması, kullanımı, değerlendirilmesi nedeniyle çeşitli kuralların varlığı da günümüz koşullarında bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu kurallar, sorunlar ve anlaşmazlıklar arttıkça bir mevzuat çerçevesinde toplanmaya başlamıştır. Her ne kadar genel hukukun ilkeleri enerji alanında uygulansa da özel ve farklı bir alan olan enerji sektörü için enerji mevzuatının varlığı sorunların çözümünde daha etkili olacaktır. Enerji mevzuatının oluşumu yeni gelişmelerle birlikte son zamanlarda ortaya çıkmıştır. Enerji hukuku, enerjinin üretim ve dağıtım aşında idarenin yetkilerinden dolayı idare hukukuyla bağlantı içersindedir. Ayrıca borçlar ve ticaret hukukuyla da yakından ilgili olması nedeniyle özel hukukun alanına da girmektedir. Enerji hukuku dar kapsamlı bir hukuk dalı gibi görünse de, hem kendine ait geniş bir mevzuat alanı bulunan, hem de hukukun diğer alanlarıyla bağlantılı olan bir hukuk dalıdır. Enerji hukukunun konusuna baktığımızda aşağıdaki kavramlar karşımıza çıkmaktadır;

- Enerjinin çıkarılmasına, üretilmesine, enerji santrallerinin kurulmasına konu yasal mevzuat ve izinler,
- Enerjinin tüketimine konu yasal mevzuat ve tüketicilerin yaşadığı sorunlar,
- Enerji şirketleri arasındaki rekabet ve hukuki sorunlar,
- Enerji şirketleri ve kamu arasındaki hukuki sorunlar ,
- Devletler arasındaki enerji kullanımına ve akışına ilişkin sorunlar,
- Enerji üretim ihalelerine konu yasal mevzuat,
- Enerji şirketlerinin kuruluşuna ilişkin lisanslar ve yasal mevzuat,
- Enerjinin ithalatına, ihracatına konu yasal mevzuat,

- Enerji kaçakçılığı ve hırsızlığıyla ilgili cezai mevzuat,
- Enerji kaynaklarının depolanması, gümrük ve antrepo işlemleri nedeniyle ortaya çıkan hukuki sorunlar ,
- Proje finansmanları²⁶ gibi maddelerden oluşmaktadır.

Günümüzde uluslararası alanda enerji ile ilgili sorunlara aynı mevzuat uygulanması için hukuksal olarak çözümlenmesine yönelik ayrıntılı düzeyde araştırma yapılmasına ve ülkelerin ortak bir hukuksal dayanağa ihtiyacı bulunmaktadır. Ortak bir payda da bulunulmaması sebebiyle sorunlar ortaya çıkabilecektir.

²⁶ <http://www.enerjihukuku.com/> (erişim tarihi: 01.08.2008).

BÖLÜM II

ULUSLARARASI POLİTİKAYI ETKİLEYEN ENERJİ TÜRLERİ

Enerji ülkeler ve şirketler için verimliliği yakalayabilmek adına kaçınılmaz bir başlangıç noktasıdır. Enerjiyi kullanabilmek kadar bunu üretebilmek hatta var olan rezervlere hâkim olmak günümüz dünyasında oldukça büyük bir önem teşkil etmektedir. Bunların dışında enerji kaynaklarını uluslararası piyasaya kavuşturabilecek yolları tayin edip konuyla ilgili son sözü söyleyebilmekte ülkeler için mühim bir meseledir. Mevcut teknoloji göz önüne alındığında dünyamızı en çok ilgilendiren enerji türlerini petrol ve çevreci ikamesi olan doğalgaz oluşturmaktadır. Bunların sosyal, siyasal ve ekonomik etkilerini çözümleyebilmek için ayrıntılarına inmek gerekir. Bu bölümde dünya ekonomisini etkileyen enerji türlerinden önce doğalgazın ardından petrolün uluslararası politikaya etkileri incelenecektir.

2.1. DOĞALGAZ

Doğalgaz bir enerji kaynağıdır. Enerji kaynakları ise ülkelerin gelişmesi için gerekli, işlevleri yönünden insanların damarlarındaki kana benzetilen, stratejik maddelerdir. Dünyadaki büyük doğalgaz ve petrol şirketleri yeniden yapılanmakta ve gittikçe alternatif enerji kaynaklarını da kapsayan genel enerji şirketleri konumunu almaktadır. Dünyada tüketilen birincil enerjinin %90'ı fosil enerji kaynaklarından karşılanmaktadır. 1950'den beri dünya nüfusu iki katından fazla artarken enerji talebi ise altı kat artmıştır.²⁷ Dünyanın gelişmiş ülkeleri ve ekonomileri tüm enerji

²⁷ **Abdurrahman Satman**, “Dünya’da ve Türkiye’de Doğal Gaz: Güncel Konular”, *Enerji*, 10, Sayı: 1, 2005, s. 52.

kaynaklarında olduğu gibi doğalgazda da “sürdürülebilir enerji güvenliğini sağlamak” istemektedirler. Bunun için neler gerektiği incelendiğinde dört konuya vurgulama yapılmaktadır:

- Tek bir ülkeye veya bölgeye bağımlılık ekonomik ve stratejik olarak tehlikelidir.
- Talebin karşılanması için yatırım yapmak gerekmektedir.
- Gerekli kaynakların geliştirilmesi ve alt yapının inşaatı önem kazanmaktadır.
- Arama, üretim ve tüketim teknolojilerinin geliştirilmesi önemlidir.

Bütün bunlar incelenirken enerji planlaması için hükümetlerin genelde kısa, orta ve uzun dönemli bakışlarının birbirleriyle uyumlu hale getirilmesi önem kazanmaktadır. Fosil yakıtlar olarak doğalgaz ve petrolün bileşimi esas itibarıyla hidrokarbonlardır. Sıvı durumundaki hidrokarbonlar petrolü ve gaz durumundaki hidrokarbonlar ise doğalgazı oluşturmaktadır. Yeraltı rezervlerinden üretilen doğalgazın bileşiminde çoğunlukla metan bulunurken ayrıca etan, propan ve bütan gibi diğer ağır hidrokarbonlar ve su, karbondioksit ve hidrojen sülfür gibi hidrokarbon olmayan bileşikler daha az oranda bulunurlar. Doğalgaz yeryüzüne ulaştıktan sonra varsa içindeki ağır hidrokarbonlar ayrıştırılırlar ve “Doğalgaz Sıvıları” (NGL) olarak farklı sektörlerde kullanılırlar. Hidrokarbon olmayan bileşiklerde ayrıştırıldıktan sonra kalan özellikle metan ve etandan oluşan kuru doğalgaz tüketiciye sunulur. Dünya birincil enerji kaynakları tüketiminin %24’e yakını doğalgazdan karşılanmaktadır. Fosil yakıtlar içinde en temiz, en verimli ve kullanılması en kolay yakıt olan doğalgazın, yeni devasa ölçekte gaz rezervlerinin keşfedilmesi, iletim ve dağıtım alt yapısında dünya ölçeğindeki yaygınlaşma gaz türbinlerinde olduğu gibi tüketim teknolojilerindeki yenilikler ve sera gazları emisyonu sınırlandırmaya yönelik Kyoto Protokolü gibi çevresel-politik-sosyal eğilimlerin gelişmesiyle dünya enerji tüketimindeki payı hızla artmaktadır.²⁸ Teknolojideki gelişme eskiden ulaşılmayan bölgelerde gaz sahalarının aranmasını olanaklı kılarken, boru hattı ve gaz taşıma teknolojisindeki gelişmeler talebi

²⁸ Satman, a.g.e., s. 53.

arttırmaktadır.²⁹ Belirtilen tablolarda 2001 yılında bölgelere göre ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin miktarı, Hazar Bölgesi doğalgaz verileri, Hazar Bölgesi doğalgaz üretimi ve doğalgaz rezervlerinin Eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasındaki dağılımı ile ilgili sayılar bulunmaktadır.

Tablo 6. 2001 Yılı İtibariyle İspatlanmış Doğalgaz Rezervleri

Ülkeler	% Payı	R/P (Rezerv/Üretim) Oranı
Kuzey Amerika	4,9	10
Orta ve Güney Amerika	4,6	71,6
Avrupa	3,1	16,1
Eski Sovyetler Birliği	36,2	78,5
Ortadoğu	36,1	250,1
Afrika	7,2	90,2
Asya Pasifik	7,9	43,8

(BOTAŞ Kurumsal Analiz Raporu, Haziran 2003, s. 27)

Tablo 7. Hazar Bölgesi Doğalgaz Verileri

Ülke	İspatlanmış Rezervler (Trilyon metreküp)	Üretim (milyon metreküp)	Tüketim (milyon metreküp)
Rusya	47,65	612,1	432,1
İran	28,13	105,0	105,1

²⁹ Satman, a.g.e., s. 55.

Azerbaycan	1,35	6,3	9,6
Türkmenistan	2,86	62,2	18,9
Özbekistan	1,87	55,4	43,2
Kazakistan	3,00	23,9	20,2

(BP'nin 2006 sonu için hesaplanan rakamlarıdır- Anar Somuncuoğlu, “Doğalgaz Artık Ucuz Değil”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 187, 2008, s. 9)

Tablo 8. Hazar Bölgesi Doğalgaz Üretimi (mef³⁰/yıl)

	1990	2000	2010
Azerbaycan	349,6	220	1100
Kazakistan	251,2	380	1100
Türkmenistan	3099,5	1640	3900
Toplam	3700,3	2240	6100

(Bilgin Mert, *Avrasya Enerji Savaşları*, II. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Temmuz 2005, s. 238)

Tablo 9. Doğalgaz Rezervlerinin Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri Arasındaki Dağılımı (2001)

Ülkeler	%Payı
Azerbaycan	1,5
Kazakistan	3,3
Rusya Federasyonu	84,7
Türkmenistan	5,1
Ukrayna	1,9
Özbekistan	3,3
Diğer	0,1
Toplam	100,0

(BOTAŞ Kurumsal Analiz Raporu, Haziran 2003, s. 28)

1974 ve 1979 yıllarındaki petrol krizleri, doğalgaz gibi ikame enerji kaynaklarının devreye girmesine yol açmıştır. Özellikle ekolojik denge açısından görülen sakıncaları ile birlikte nükleer enerji bir çok ülkede sınırlandırılmış, temiz çevre anlayışıyla doğalgaz giderek artan biçimde petrol ve kömürün yanında devreye

³⁰ MEF'in anlamı: Modified Energy Factor (Güçlendirilmiş Enerji Unsuru)

girmeye başlamıştır. Ülkelerin özellikle bölgesel entegrasyonlar ve ekonomik işbirliği amacıyla bir araya gelen ülke topluluklarının kendi bünyelerinde ortak bir enerji politikası oluşturulması fikri ilk kez bu kriz sırasında ortaya çıkmıştır. O yıllara kadar ortak global enerji politikasından bahsedebilmek mümkün değildir.³¹

Avrasya doğalgaz sisteminin üç büyük aktörüne bakıldığında Rusya, İran ve Türkmenistan bulunmaktadır. 1995 verilerine göre Türkmenistan'ın rezervleri 2,5 trilyon metreküp olarak değerlendirilirken ülkenin yıllık üretimi 80 milyar metreküptür.³² Bu oran gelişen teknoloji ile birlikte artış göstermektedir.

Üzerinde çalışmalar yapılan farklı boru hattı alternatiflerinden bir kaçının gerçekleşmesi halinde, artan üretim ve ihraç potansiyelinin de dünya pazarlarına ulaşması mümkün olabilecektir.³³

2.2. PETROL

Petrol, yerkürenin iç kısımlarında sıvı, gaz ya da katı halde bulunan; bitki ve hayvan kökenli doğal hidrokarbonlar karışımına verilen genel bir isimdir. Esasen petrol terimi daha çok ham petrol denilen sıvı haldeki mineral yağı için kullanılmaktadır. Petrol (petroleum), Latince petra (kaya) ve oleum (yağ) sözcüklerinden türetilmiş ve ilk kez Alman mineralog Georgius Agricola tarafından 1556 'da yayımlanan “De Re Metallica” (Metaller Üzerine) adlı eserde kullanılmıştır.³⁴ Petrolün Yunanca adı “naphta”, Asurca ise “nabatu” dur, eski kaynaklarda yanmak, ışık vermek anlamında kullanılmıştır.³⁵

³¹ İşcan, a.g.e., s. 89.

³² Turan Aydın, “Rusya’nın Petrol ve Doğal Gaz Politikası”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 4, 1995, s. 49.

³³ Bıyıkhoğlu, a.g.e., s. 18.

³⁴ Pala, a.g.e. , Nisan 2007, s. 19.

³⁵ Mayer-Tasch, a.g.e., s. 11.

Petrol, yirminci ve yirmibirinci asırda dünyanın en kudretli ve rakipsiz hammaddesi haline geldikten sonra Karadağ’a göre, yeryüzüne çıkarılabildiği her yerde ihtilaller, katliamlar, hükümet darbeleri birbirlerini takip etmiş ve petrole sahip memleketlerin halkları refah içinde yaşayamamıştır.³⁶ Petrol, dünya siyasetinde kendisine sahip olan ülkeleri hem ekonomik yönden hem de siyasi yönden etkilemektedir. Dolayısıyla zengin rezervleri olan ülkeler petrole bağlı olarak çeşitli siyasi entrikalarla karşı karşıya kalmaktadır.³⁷

Sanayileşme ile birlikte petrol tüketimindeki hızlı artış ve petrole tam olarak alternatif bir diğer enerji kaynağının henüz bulunamamış olması petrolün önemini daha da arttırmıştır. Batılı güçlerin sahip oldukları petrol rezervlerinin yakın gelecekte biteceğinin düşünülmesi ABD, AB ve diğer Avrupa ülkelerinin dikkatini Orta Asya’ya yöneltmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan cumhuriyetler, yetersiz sermaye ve eskimiş teknolojiler nedeniyle sahip oldukları petrol ve doğalgaz rezervlerini kendi başlarına işleyecek ekonomik potansiyele sahip değildir. Bu nedenle petrol zengini bu cumhuriyetler mevcut rezervlerinin işletilmesi ve geliştirilmesi için batılı büyük petrol şirketleriyle işbirliğine gitmektedir.³⁸ Bu noktada petrolün taşınması ve uluslararası pazarlara ulaştırılması büyük önem arz etmektedir.³⁹ Yukarıda belirtilenleri açıklamak adına 2001 yılında dünyada ispatlanmış petrol rezervlerinin bölgelere göre dağılımı ve tüketimine değinmek gerekmektedir. “Tablo 10 ve Tablo 11” de konuyla ilgili sayısal ifadeler bulunmaktadır.

Tablo 10. 2001 Yılı İtibariyle Dünyada İspatlanmış Petrol Rezervleri

Ülkeler	% Payı	Rezerv/Üretim
---------	--------	---------------

³⁶ **Raif Karadağ**, *Petrol Fırtınası*, İstanbul: Divan Yayınları, 5. Baskı , 1991, s. 9.

³⁷ **Nesrin Sarıahmetoğlu**, “Hazar Petrol Boru Hattının Güzergâhı ve Güvenliği Meselesine Bir Bakış”, *Avrasya Etüdleri*, İlkbahar-Yaz 2000, ss. 67–80, s. 67.

³⁸ **Kenan Çelik**, **Cemalettin Kalaycı**, “Azeri Petrolünün Dünü Bugünü”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı:16, 1999, s.105.

³⁹ **Bıyıklıoğlu**, a.g.e., s. 16.

		Oranı
Kuzey Amerika	5,87	13,5
Güney ve Orta Amerika	9,57	38,8
Avrupa	1,75	7,8
Eski Sovyetler Birliği	6,29	21,1
Ortadoğu	65,27	86,8
Afrika	7,13	27,4
Asya Pasifik	4,12	15,6

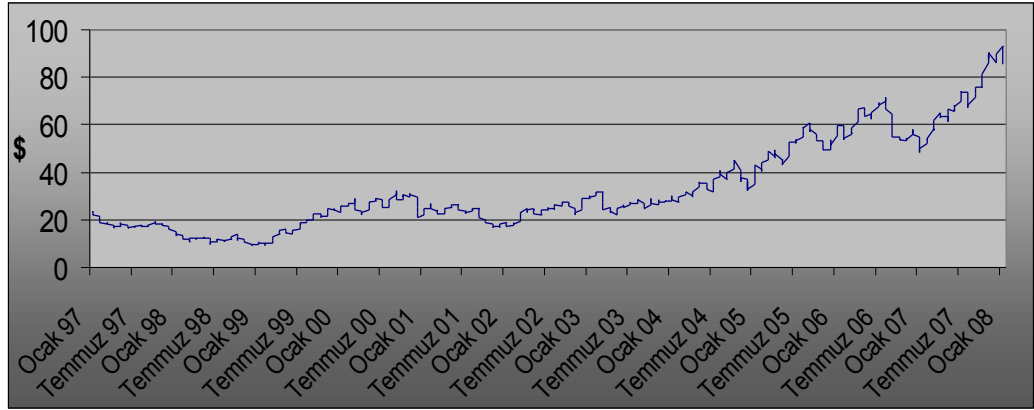
(BOTAŞ Kurumsal Analiz Raporu, Haziran 2003, s. 19)

Tablo 11. Bölgelere Göre Petrol Üretim ve Tüketimi (2001)

Ülkeler	Üretim %Pay	Tüketim %Pay
Kuzey Amerika	18,3	30,4
Güney ve Orta Amerika	9,9	6,2
Avrupa	9,0	21,7
Eski Sovyetler Birliği	11,8	4,8
Ortadoğu	30,0	5,9
Afrika	10,3	3,3
Asya Pasifik	10,6	27,7
TOPLAM	100,0	100,0

(BOTAŞ Kurumsal Analiz Raporu, Haziran 2003, s. 21)

Grafik 1: 1997-2008 Yılları Arasında Dünya Ham Petrol Fiyatları

(T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Petrol Piyasası Dairesi Başkanlığı, *Petrol Piyasası Sektör Raporu 2007*)

Yukarıdaki grafikte belirtildiği gibi petrolün fiyatı yıllar hatta aylar içersinde sürekli değişim göstermiştir. Dünyada doğalgazın fiyatı belirlenirken genel yaklaşım olarak enerji bazında petrol fiyatları temel alınmaktadır. Dolayısıyla petrol fiyatı artarsa, doğalgaz fiyatı da artmakta veya petrol fiyatı azalırse gaz fiyatı azalmaktadır.⁴⁰ Enerjiye olan ihtiyacın giderek arttığı ve ülkelerin enerji kaynaklarına hakim olabilmek için birbirine düştüğü 21. yüzyılda, yapılan araştırmalar petrol rezervlerinin giderek azaldığını gösterse de ters bir ivmeyle petrolün önemi gündemdeki yerini korumakta hatta arttırmaktadır. Dünyanın en önemli stratejik ürünlerinden ve enerji kaynaklarından biri olan petrolün uğruna bugün savaşlar yapılmaktadır Çevreyi ve enerji güvenliğini koruyabilmek adına yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme çabalarının yanısıra petrolden de vazgeçmek mümkün değildir.⁴¹ Bugün özellikle petrol ve doğalgaz uğruna yapılan savaşlardan kastedilen “enerji savaşlarının” yalnızca işletme ve ekonomik maliyetleri değil onun ötesinde sosyo-politik bir maliyeti de beraberinde getirdiğidir. Ülkenin ekonomisi ithalata bağlıysa bu durum daha da belirgin hale gelmektedir, çünkü böyle bir ekonomide üretilenden daha fazla enerji harcanmaktadır. İthalata bağımlılık enerjiyi çoğu kez arz edenler ve talep edenler tarafından araçsallaştırılan bir politika haline getirmektedir. Normal koşulda liberalleştirilmiş dünya piyasalarında fiyatların arz ve talep aracılığıyla oluştuğundan hareket edilmelidir. Ancak bu ilke petrol fiyatlarını

⁴⁰ Satman, a.g.e., s. 55.

⁴¹ Dilek Filizfidanoğlu, “Petrol Yabancı Tekellere”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 143, 2007, s. 18.

resmen siyasi bir silah haline getiren OPEC'in kuruluşundan itibaren geçerli değildir.

42

2.2.1. Petrol Tarihi ve Siyasal Tarihe Etkileri

Marco Polo, “Seyahatler” adlı kitabında, 1271–1273 tarihlerinde ziyaret ettiği Kuzey İran’ı anlatırken, “neft”in, Bakü’de, zamanın koşullarına göre ticari bir ölçekte işletilmekte olduğundan bahsedip Bakü’deki bu ticaretin büyüklüğünden ne kadar etkilenmiş olduğunu anlatmıştır.⁴³ Marco Polo’nun anlatımının ardından dünyada ilk petrol kuyusu 1846 yılında Bakü yakınındaki Bibi-Aybat’ta açılır. Bakü’de 1870 yılında ise Nobel kardeşlerin rafineri satın alması petrolcülük için dönüm noktası olmuştur.⁴⁴ Zamanla petrolün kullanım alanının gelişmesiyle birlikte önemi daha fazla anlaşılmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı’nın en stratejik manevraları petrol için yapılmış, savaşların kaderini petrol kaynaklarını ele geçirmeye yönelik hamleler belirlemiştir.⁴⁵ Petrolün dünya çapında gerçek anlamda yaygınlaşması II. Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır. Bu tarihten itibaren, özellikle gelişmiş ülkelerde endüstri tabanının petrolle döndürülmeye başlaması; 1950’ler ve 1960’lardaki hızlı ekonomik büyümenin yapı taşı oluşturmıştır. Böylece petrol 1970’lerin başında dünya toplam enerji tüketimindeki payını %50’nin üzerine çıkarmıştır. Petrolün piyasalara bu derece hâkimiyeti dünya ekonomisinin, yaşanan iki petrol krizinden çok ağır darbeler almış olmasının nedeni olarak gösterilebilir.⁴⁶ Pala’ya göre petrol krizleri ABD Doları’nın, dünya ekonomisinde kilit para olarak kalmasını garantilemek için kullanılmış ve global

⁴² **Mayer-Tasch**, a.g.e., s. 13.

⁴³ **Cenk Pala**, “Hazar Boru Hatları, Bakü- Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye”, *Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 4, 2001–2002, s. 231.

⁴⁴ **Şener Üşümezsoy, Şamil Şen**, *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2003, s. 132.

⁴⁵ **Pala**, a.g.e., 2007, s. 17.

⁴⁶ **Pala**, a.g.e., 2007, s. 21.

ABD stratejisi başarıya ulaşmıştır.⁴⁷ Ayrıca ABD, petrol fiyatlarının yükseltilmesine en azından karşı çıkmayarak, enerjide ulusal üretim bakımından kendisi kadar yeterli olmayan Batı Avrupa ve Japonya'nın petrol bağımlılığından yararlanmak istemiştir.⁴⁸ İthal petrole bağımlılık düzeyleri dikkate alındığında, Avrupa ve Japon ekonomilerinin, petrol fiyatlarında meydana gelecek artışlardan ABD'ye oranla çok daha ağır darbeler alacağı o dönem için bir gerçektir.⁴⁹ Buna çözüm olarak uzun dönemde OPEC'in kartel gücünü kırmak, petrol talebini kısmak ve alternatif enerji kaynakları yaratmakla mümkün olabilecektir.⁵⁰

Buraya kadar aktarılan gelişmeler, ilk dönemlerdeki piyasa şartları ve çeşitli politik manevralarının fotoğrafı özelliğini taşımaktadır.⁵¹ 1973–74 kriziyle birlikte Ortadoğu'dan çekilen talep, Meksika ve Alaska petrolleriyle Kuzey Denizi petrol alanlarına kaydırılmıştır.⁵² Krizin yarattığı süreçten en zararlı çıkanlar, tarihlerinin en ciddi ödemeler dengesi açıkları ve dış borç sorunlarıyla karşılaşan petrolü olmayan gelişen ülkeler bloku olmuştur.⁵³ Ekonomik büyümelerini sürdürebilmek için petrol satın almak zorunda olan bu ülkelerin petrol karşılığında değişime konu olabilecek neredeyse hiçbir malı bulunmamaktadır.⁵⁴ Petrol faturalarında, ödeme birimi olarak dolar kullanılması, bir yandan petrol ithalatçıların dolar arayışı ve öte yandan petrol ihracatçıların petrodolarlarını dolar ağırlıklı varlıklara yatırımları sürecini başlatarak doların kilit para kalmasını sağlayan en önemli parametre haline dönüşmüştür.⁵⁵ Paraların nereye harcandığı konusunda ise Pala, petrodolarların mühim bir bölümünün İran, Irak ve Suudi Arabistan gibi Ortadoğu ülkeleri

⁴⁷ Pala, a.g.e., 2007, s. 205.

⁴⁸ Pala, a.g.e., 2007, s. 100.

⁴⁹ Pala, a.g.e., 2007, s. 114.

⁵⁰ Pala, a.g.e., 2007, s. 149.

⁵¹ Pala, a.g.e., 2007, s. 121.

⁵² Pala, a.g.e., 2007, s. 46.

⁵³ Pala, a.g.e., 2007, s. 151.

⁵⁴ Pala, a.g.e., 2007, s. 161.

⁵⁵ Pala, a.g.e., 2007, s. 169.

tarafından silah ve askeri teçhizat alımı için kullanılmış olduğunu belirtmektedir. Petrol piyasasının yüksek fiyatlar yönünde hareketlenmeye başladığı 1978 yılında, toplam dünya birincil enerji tüketiminde petrolün payı % 54 düzeyindedir. Bu oran o dönem için tüm diğer birincil enerji kaynaklarına ait payların açık biçimde üzerindedir. “Tablo 12”de 1978 yılındaki dünya birincil enerji tüketiminde yakıt payları gösterilmektedir.

Tablo 12. Dünya Birincil Enerji Tüketiminde Yakıt Payları, 1978⁵⁶

Petrol	%54
Doğalgaz	%18
Kömür	%18
Hidrolik/Diğer	%7
Nükleer Enerji	%3

(Cenk Pala, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni ABD-Petrol-Dolar Petrol Krizlerinin Perde Arkası*, 2. Baskı, İstanbul: Yasak Elma Yayınları, 2007, s. 18)

Bugün ABD, özellikle üretici ülkeler ve şirketler üzerinde 1970’lerdeki krizler kadar etkin bir kontrol mekanizmasına sahip değildir. Petrolün diğer petrol kaynakları ve alternatif enerji kaynaklarıyla ikame edilmesi, günümüzde enerji kaynakları arasında petrolün payını % 54’e indirmiş bulunmaktadır. Her iki açıdan da, Pala’ya göre, petrolün yeni bir kriz yaratacak önemi kalmadığı ya da böyle bir kriz tasarımında kullanılabilecek stratejik bir meta olma özelliğini yitirdiğini eklemek gerekmektedir. Zira enerji kaynakları ve enerji tedarik edilen ülkeler, 1970’ler ve 1980’lerin başlarına göre çeşitlendirilmiş bulunmaktadır. Buna en iyi örnek olarak Sovyetler Birliği’nin yıkılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan Hazar Bölgesi ülkeleri verilebilir. 21. yüzyıl enerji sistemlerinin, özellikle çevreci baskıları etkisiyle, petrole dayalı bir yapı arz etmeyeceği tahmin edilebilir. Kısa ve orta vadede petrolle yaşanılacağı gerçeği değişmese de, 21. yüzyılın lider yakıtı doğalgaz olacak ve bu liderlik 2050’lerde yerini nükleer füzyona ve 2070’lerde ise

⁵⁶ Pala, a.g.e., 2007, s. 181.

hidrojen sistemlerine devrederek, misyon tamamlanmış olacaktır.⁵⁷ Anlatılanlar paralelinde enerjinin tarihi, bir anlamda teknolojinin gelişim süreci ile paralellik göstermektedir.⁵⁸

2.2.2. Petrolün Önemi

2009 yılı itibariyle değerlendirildiğinde hiçbir enerji kaynağı insanoğlunun yaşamına petrol kadar dâhil olmamıştır. Polyesterden plastiğe, ilaç hammaddesinden tarıma, bilgisayar çipine varıncaya kadar herşeyin üretiminde petrol hammadde olarak kullanılmaktadır. Petrolün genel olarak mutlak bir alternatifi yoktur. Ancak kısmi ikameden söz edilebilir.⁵⁹ Dünya 1900’lü yılların başında toplam enerji tüketiminin %71’ini kömürden karşılarken petrol sadece %2’lik bir paya sahipti. Ancak bir yandan içten patlamalı motorların benimsenmesi ve otomobil kullanımının yaygınlaşması öte yandan kömüre oranla daha düşük üretim maliyetine sahip olması ve kömürden daha geniş kullanım alanları bulunması gibi önemli faktörlerin etkisiyle petrol en fazla aranan enerji kaynağı haline gelmiştir. Gelişen teknoloji ile beraber yüzyılın ortasında kömürün enerji kaynakları arasındaki payı %37’ye gerilerken petrol %36’lık bir orana ulaşmıştır.⁶⁰

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiltere Başbakanı Winston Churchill, “Bir damla petrol, bir damla kandan daha kıymetlidir” sözleriyle ve Fransa lideri Georges Clemanceau ise “Eğer ülkeler harpleri kazanmak istiyorsa kana olduğu kadar petrole de muhtaç olduklarını bilmelidir” diyerek petrolün gücüne vurgu yapmışlardır. 20. yüzyılda Kafkasya ve Ortadoğu’da sahnelenen büyük oyunun baş aktörü olan petrol,

⁵⁷ Pala, a.g.e., 2007, s. 198.

⁵⁸ Hekimler, a.g.e., s. 32.

⁵⁹ Sohbet Karbuz, “Petrolün Üretim Zirvesi ve Petrol Ekonomisinin Geleceği”, *İşletme, İktisat ve Finans*, Yıl: 19, Sayı: 223, 2004, s. 21.

⁶⁰ Pala, a.g.e., 2007, s. 203.

21. yüzyılda da rolünü sürdürmekte ve petrolün gücü hâlâ dünya dengelerini etkilemeye devam etmektedir.⁶¹

2.2.2.1. Petrol ve Ekonomi

Bu bölümde petrolün ve petrol ekonomisinin niçin dünya gündemine oturduğu, geleceğinin ne olacağı alternatif görüşler altında incelenmekte ve bu görüşlerin bir kritiği yapılarak bazı çıkarımlarda bulunmaktadır.⁶² II. Dünya Savaşı'nın sona ermesini bekleyen dönemde, dünyanın enerji talebi aşırı denecek düzeyde artmıştı. 1950–72 periyodunda, toplam dünya enerji tüketimi %179 oranında yükselmişti. Bu artış aynı dönemdeki dünya nüfus artışının üzerinde gerçekleşince, kişi başına enerji tüketimini de iki katına çıkarmaktaydı. Enerji tüketimiyle ekonomik faaliyet arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Genelde, bu önemli ilişkinin saptanması için “enerji/GSMH (GSYİH)” oranı kullanılır. Bu oran, enerji tüketimiyle GSMH artış oranları arasında pozitif yönlü bir ilişki kurulabileceğini ifade etmektedir. Ülkelerin enerji kullanım yoğunluklarını gösteren bu oran kısaca, bir birim milli gelir oluşturmak için tüketilen fiziki enerji miktarını temsil eder. Bu oranın düşmesi o ekonomide enerjinin daha verimli kullanılacağını göstermektedir.⁶³ Bu oranın tek başına enerji-ekonomik büyüme ilişkisini açıklamakta yetersiz kaldığı bilinmekle birlikte, genel eğilimi belirlemek amacıyla kullanılagelmıştır.⁶⁴

Petrolün ve petrol ekonomisinin geleceği üzerindeki tartışmaların dünya gündemine oturması üç ana nedenden ötürü 11 Eylül 2001 tarihi sonrasına rast gelmektedir. Birincisi Amerika'nın enerji güvenliği konusunun Afganistan

⁶¹ Nuraniye Hidayet Ekrem, “Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın Çin'e Etkileri”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 114, 2006, s. 21.

⁶² Karbuz, a.g.e. , s. 21.

⁶³ Pala, a.g.e., 2007, s. 111.

⁶⁴ Pala, a.g.e., 2007, s. 136.

işgalinden sonra daha ciddiye alınması ve dünyanın en büyük petrol rezervlerinden birine ev sahipliği yapan Irak'ta kalmasının zorlaşmaya başladığının farkına varılmasıdır. İkincisi, 2004 yılı başından itibaren Royal Dutch/ Shell grubunun ispatlanmış petrol rezervinde dört kere revizyon yapmasıdır ki bu revizyonlarla Shell kendi ispatlanmış petrol ve gaz rezervlerini %23 (4.47 milyar varil eşdeğeri ispatlanmış petrol ve gaz) oranında aşağıya çekmiştir. Dünya petrol tarihinde bu kadar büyük bir revizyona rastlanmamıştır. Üçüncü olarak Amerikan Başkanı G.W. Bush'un enerji danışmanı ve dünyanın en büyük enerji yatırım bankerlerinden olan Matt Simmons'un Suudi Arabistan petrol rezervlerinin tahmin edilenden çok daha önce tükeneceğini belirtmesidir.⁶⁵

Dünyadaki petrol kaynakları, coğrafi olarak eşit şekilde dağılmadığı için, petrol endüstrisindeki firmalar kendilerini uluslararası şirketler olarak organize etmek durumunda kalmışlardır. Bu petrol endüstrisinin uluslararası boyut kazanmasının ana nedenidir.⁶⁶ Petrol endüstrisindeki çeşitli aşamaları sınıflandırmak için beynelmilel kabul gören “upstream” ve “downstream” terimleri yaygın olarak kullanılmaktadır. “Upstream” terimiyle, petrol ve doğalgazın arama, keşif, geliştirme ve üretim aşaması anlatılmak istenir. “Downstream” ise petrolün taşınması, rafine edilmesi ve pazarlanması aktivitelerini içerir. Aslında üretimle tüketim arasında kalan taşıma ve işleme bölümü için “midstream” tabiri kullanılmaktaysa da, sektörde bu kesimler için de “downstream” terimi yaygındır.⁶⁷ Üretilen petrolün taşınması, rafinajı, rafinelerde işlenen -benzin- dahil ürünlerin piyasalara arz fiyatları bu ve diğer faaliyetlerin üzerinden alınan-ödenen her türlü vergiler, petrolün aranmasından üreticiye arzına kadar uzanan tüm süreçte ortaya çıkan finansman maliyetleri⁶⁸ yanıtlanması gereken sorular ve açıklanması gereken safhalardır. Sonuç olarak, petrol piyasasının tarihsel süreç içinde tekelci bir yapıdan oligopolist⁶⁹ bir yapıya

⁶⁵ **Karbuz**, a.g.e., s. 21.

⁶⁶ **Pala**, a.g.e., 2007, s. 29.

⁶⁷ **Pala**, a.g.e., 2007, s. 37.

⁶⁸ **Pala**, a.g.e., 2007, s. 12.

doğru seyretmiş olduğunu söylenebilir.⁷⁰ Petrol ekonomisinin geleceğini belirleyecek unsur petrolün gerçekte ne zaman biteceği değil, arzın talebi ne zamandan itibaren karşılamayacağı sorusudur.⁷¹ Petrolde fiyat dalgalanmalarının nedeni ise şirketlerin birbirleriyle rekabet etmek yerine, aralarında (gizli veya açık) anlaşmalar yaparak fiyatları kendi çıkarlarına göre ayarlamaya çalışmalarından kaynaklanmaktadır.⁷²

2.1.2.2. OPEC

Dünya ekonomisi, 1973–74 yıllarında OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) üyeleri tarafından ham petrol fiyatlarının tek yanlı olarak büyük oranda artırılması ve bu artışın kapitalist ekonomik yapıda uzun yıllar devam eden diğer olumsuz unsurlarla birleşmesi nedeniyle çok ağır bir resesyona sürüklenmiştir. Kuşkusuz, dünya ülkelerinin, resesyondan etkilenme dereceleri gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar göstermiştir. ABD ve az sayıda gelişmiş ülke diğer ülkelere nazaran sahip oldukları esnek ekonomik yapıları sayesinde krizin olumsuz etkilerini çok kısa sürede bertaraf ederken aşırı petrol bağımlısı ve genelde yüksek petrol fiyatlarına uyum gösteremeyecek düzeyde katı bir ekonomik yapıya sahip olan pek çok gelişmekte olan ülke ise ciddi boyutlara varan ödemeler dengesi açıkları ve dış borç sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır.⁷³ Bunun nedeni ise o dönem için petrolün yerine ikame edilebilecek herhangi bir yakıtın olmaması ve enerji tekeli elinde tutan OPEC ülkelerinin tavrından kaynaklanmaktadır.

⁶⁹ Ekonomi literatüründe geçen oligopol kelimesinin anlamı: birbiri ile rekabet eden az sayıda büyük firmanın, her birinin üretimindeki değişmelerin, piyasa fiyatını etkileyecek durumda olduğu piyasa yapısıdır. Birbirlerini etkileyebilecek kadar az sayıda satıcının sonsuz sayıda alıcı ile karşı karşıya geldiği piyasa şeklinde de tanımlanabilir.

⁷⁰ Pala, a.g.e., 2007, s. 29.

⁷¹ Karbuz, a.g.e., 2004, s. 22.

⁷² Gökhan Ürün, “ Petrol Piyasalarının Yapısı, Petrolün Etkileşim Ağları ve Petrol Şirketleri Arasındaki Rekabet Ortamı”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2003, s. 112.

⁷³ Pala, a.g.e., 2007, s. 99.

OPEC'in kuruluş amacı üye ülkeler arasında işbirliği ve eşgüdüm yaratmak suretiyle arz-talep dengesini ve ürün fiyatlarını etkin düzeylerde korumaktır.⁷⁴ Ekvador'un Aralık 1992'de, Gabon'un ise Ocak 1995'de OPEC üyeliğinden ayrılması neticesinde, bugün OPEC toplam üye sayısı 11'dir. Her ne kadar Irak, OPEC üyesi olarak kalmışsa da Mart 1998'den bu yana hiçbir OPEC üretim kota anlaşmasına taraf olmamıştır. ABD Enerji Bakanlığı'na bağlı Enerji Enformasyon İdaresi'nin (EIA) tahminlerine göre günümüz küresel ham petrol rezervlerinin 2/3'sine sahip olan 11 OPEC üyesi, dünya toplam ham petrol üretiminin %40'ını gerçekleştirmektedir.⁷⁵ "Petrol İhraç Eden Ülkeler" in doğalgaz ve petrol değerleri "Tablo 13 ve Tablo 14"te belirtilmiştir:

Tablo 13. OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler) Petrol Kaynakları

Ülke İsmi	Toplam Petrol (milyon varil)	Bilinen Petrol (milyon varil)	Keşfedilmemiş P. (milyon varil)
Cezayir	9,145	18,227	7,732
Endonezya	14,452	22,420	7,435
İran	33,728	104,984	53,114
Irak	22,414	100,066	45,099
Kuveyt	25,840	80,100	3,840
Libya	14,160	38,897	8,271
Nijerya	15,803	33,195	37,616
Katar	5,007	9,203	3,617
S. Arabistan	72,776	283,508	87,093
B.A.E.	15,741	72,931	7,695
Venezuela	46,439	76,044	19,664

(Şener Üşümezsoy, Şamil Şen *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2003, s. 85)

⁷⁴ **Mert Bilgin**, *Avrasya Enerji Savaşları*, II. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s. 59

⁷⁵ **Pala**, a.g.e., 2007, s. 198.

Tablo 14. OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ülkeler) Doğalgaz Kaynakları

Ülke İsmi	Toplam Doğalgaz (milyar kübik feet)	Bilinen Doğalgaz (milyar kübik feet)	Keşfedilmemiş Doğalgaz (milyar kübik feet)
Cezayir	5,798	178,727	48,982
Endonezya	27,749	138,847	107,710
İran	9,772	631,042	314,567
Irak	5,441	74,806	120,006
Kuveyt	2,796	61,478	5,915
Libya	5,479	56,668	21,109
Nijerya	6,232	89,756	123,209
Katar	2,949	371, 890	41,100
S. Arabistan	24,960	312,848	680,996
B.A.E.	7,994	147,676	44,524
Venezuela	19,369	154,448	101,240

(Şener Üşümezsoy, Şamil Şen *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2003, s. 85)

İran dışındaki Hazar Bölgesi kıyı ülkeleri Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı'na (OPEC) üye değildir. Bunun anlamı bu bölgeden arz edilecek olan petrolün, Petrol İhraç Eden Ülkeler kartelinin fiyatlandırma ve arz politikalarından pek etkilenmeyecek olmasıdır. Amerikan dolarının, dünya rezerv para birimi olması ABD'nin iktisadi gücünün en önemli ögesidir. Ayrıca petrol kaynaklarının Dolar yerine Euro'dan satılmamasının temini için ABD himaye sistemini Hazar Bölgesi kıyı ülkelerine genişletmek istemektedir.⁷⁶

1970'lerde petrol krizinin yaşanmasında önemli bir etken, OPEC⁷⁷ in yerine ikame edilebilecek petrol ihracatı yapan ülkelerin bulunmamasıdır. Soğuk Savaş

⁷⁶ **Emre İşeri**, "Amerika'nın Soğuk Savaş Sonrası Büyük Stratejisi, Avrasya Heartland'ında Petrol ve Boru Hatlarının Geopolitiği", *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Der. Yelda Demirağ, Cem Karadeli, Ankara: Palma Yayıncılık, 2006, s. 61.

⁷⁷ OPEC'e üye ülkeler; Cezayir, Endonezya, İran, Irak, Kuveyt, Libya, Nijerya, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Venezuela.

döneminde Hazar Bölgesi'nin büyük bölümüne sahip olan Türk Cumhuriyetleri, Moskova'nın güdümünde olduğu için bağımsız politikalar izlemesi olanaksızdı. Bu sebeple o dönemde alternatif bir çözüm olarak Hazar Bölgesi görünmemiştir, fakat günümüzde izlemeye çalıştığı bağımsız politikalar neticesinde Hazar Bölgesi ülkeleri, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan enerji tekeli Ortadoğu'nun elinden almaya rakip olarak görünmektedir. Günümüz itibarıyla Hazar Bölgesi hidrokarbonları OPEC'e alternatif olabilecek düzeydedir. Unutulmaması gereken nokta genel olarak bütün OPEC ülkelerinde oluşturulmaya çalışılan çatışma alanlarının Hazar'daki ülkelere de kaydırılıp kaydırılmayacağı sorusudur. Fergana vadisinde oluşturulan radikal İslam örgütleri dış güçler özellikle ABD ve Rusya için terör bağlamında değerlendirilip müdahale için gerekli nedeni oluşturabilir. Bu noktada Hazar Bölgesi ülkeleri daha realist politikalar izlemelidir. Realist paradigmadan anlaşılan devletlerin temel hedefi egemenliklerini korumak ve ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek olmalıdır.

Hazar'da hangi boru hattı inşa edilirse edilsin, bundan en büyük zararı OPEC görecektir. OPEC düşük petrol fiyatları ile mücadele etmekle birlikte Hazar Bölgesi'nden gelecek ilave petrolün dünya petrol fiyatları üzerinde büyük bir baskı oluşturacağı aşîkârdır.⁷⁸

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun İran'la ilgili raporuyla 2007'de zorda kalan Bush yönetimi Tahran'a yeni yaptırım olmazsa saldırı tehditlerinde bulunurken, İran ile Venezüella ABD'ye karşı atağı OPEC'te düzenlemektedirler. Petrol fiyatlarının ani değişiklikleri ile dünya ekonomisi bıçak sırtında seyrederken, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) Kasım 2007'de Riyad'da 47 yıllık tarihinde üçüncü kez liderler zirvesi yapmıştır. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad ile "ABD, İran'a saldırırsa petrol 200 dolara fırlar" diyen Venezüella Devlet Başkanı Hugo Chavez, petrol alışverişinin dolarla yapılmaması ve fiyatın şimdikininkin altına düşmemesi için ittifak kurmuştur. Zirve öncesi dışişleri bakanları toplantısında iki ülke ABD'nin müttefiki Suudi'lerle dolar tartışmasına girmiştir.

⁷⁸ **Cenk Pala**, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Gazın Yeri ve Önemi: "Hazar Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye", *Avrasya Dosyası-Enerji Özel*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2003, s. 26.

Kartelin ikinci büyük üreticisi İran'ın lideri, "OPEC, ağır siyasi ve ekonomik baskı altındadır. Petrolü dolar üzerinden fiyatlandırmakta üretici ülkeleri olumsuz etkilemektedir" demiştir.⁷⁹

Mayıs 2002'de 24 dolar, Mayıs 2007'de 70 dolar seviyesinde olan petrolün varil fiyatı Mayıs 2008'de 135 doları bulmuştur. Petrol fiyatlarının yükselişi belli bir noktaya kadar arz-talep ilişkisi içinde belirlenirken, belli bir noktadan sonra sıçrama yapması ise sermayedarların spekülatif yatırımlarından kaynaklanmaktadır.⁸⁰ Günümüzde petrol fiyatlarının dalgalı seyri ile ilgili pek çok açıklama bulunmaktadır. Aralarında İtalyan enerji devi Eni, Fransız Total, İspanyol Iberdrola gibi şirketlerinde yer aldığı 35 enerji kurumunun üyesi olduğu OME⁸¹'nin üst yöneticisi Karbuz, yatırım bankalarının fiyatlarının aşırı derecede yükselmesinde ciddi rolü olduğunu altını çizmektedir. "Kağıt varil ticareti" olarak tanımlanan vadeli petrol işlemleri piyasasının %50'sinin, beş küresel yatırım bankasının (Morgan Stanley, Goldman Sachs, Citigroup, Merrill Lynch ve Lehman Brothers) elinde bulunduğunu dile getiren Karbuz, "Bu oyuncular gerçek olmayan fiyatlar oluşturup daha sonra bunu gerçek piyasalara dayattılar. Sanal ortamda oluşturulan bu fiyatlarla ciddi kazançlar elde ettiler" tesbitinde bulunmaktadır. Karbuz'un verdiği bilgilere göre, dünya günlük petrol üretiminin 85 milyon varil olmasına karşın vadeli işlemler piyasasında el değiştiren kağıt varil miktarı 400 milyon varil civarındadır. Ham petrol fiyatları ise bu şekilde speküle edilmektedir.⁸² Bunlarla birlikte uluslararası petrol piyasaları uzmanı Karbuz, Eylül 2008 tarihindeki petrol fiyatı düşüşünü ABD seçimleri ile yine ABD Kongresi'nde spekülörlerin hareket sahalarını daraltan ve değişik müeyyideler içeren kanun çalışmalarının yapıyor olmasına bağlamaktadır. 11 Temmuz 2008'de 147 dolar ile rekor kıran petrol, Rusya-Gürcistan Savaşı ve Amerika'daki Gustav Kasırgası'na rağmen Eylül 2008'e

⁷⁹ "OPEC'te ABD'ye Karşı Atak", *Radikal*, 18 Kasım 2007, s. 11.

⁸⁰ **Mustafa Kemal Şen**, "Petrolün Domino Taşları", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 206, 2008, s. 22.

⁸¹ OME'nin Türkçe açılımı; Akdeniz Ülkeleri Enerji Şirketleri Birliği

⁸² "Petrolü Lehman ve Merrill Yükseltiyordu İkisi Zorda Kalınca Fiyat Düşmeye Başladı", *Zaman*, 19 Eylül 2008.

kadar % 28 oranında değer yitirmiştir.⁸³ Aynı şekilde Rus doğalgaz devi Gazprom'un başkanı Aleksî Miller, Avrupa'ya sağlanan doğalgazın fiyatının ortalama bin metreküp için 410 dolara ulaştığını açıklamaktadır. Petrolün fiyat olarak rekor kırması beklenirken, doğalgaz fiyatlarında da paralel bir artış tüketici ülkeleri endişelendirmektedir.⁸⁴ Rusya ise 250 dolarlık petrol fiyatı senaryosu ile ilgi çekmeyi başarmıştır. Venezüella Devlet Başkanı Hugo Chavez, Rusya'yı destekleyerek petrolün varilinin 200 doları bulabileceğini belirtmiştir. Venezüella Petrol Bakanı Rafael Ramirez ise "OPEC, üretimini arttırmasına gerek olduğunu düşünmüyor. Çünkü fiyatların artmasının üretimle değil, spekülasyon ve ABD Doları'nın değer kaybetmesiyle ilgisi var" demiştir.⁸⁵ Uluslararası Enerji Ajansı Yönetim Kurulu Üyesi Tanaka, fiyat artışlarına bakıldığında bu yaşananların "petrol krizi" olarak değerlendirilebileceğini açıklamıştır. "2008 Dünya Enerji İstatistik Araştırması" raporunda, dünyada kanıtlanmış petrol rezervlerinin 2007 yılında değişmediğini, ancak üretimin 0.2 azalarak 2002 yılından bu yana ilk kez düştüğünü açıklamıştır. 2007 yılında petrol üretiminin, OPEC'in arzı kısıması nedeniyle düştüğü belirtilen raporda, 1.24 trilyon varil olan petrol rezervlerinin 41 yıldan fazla süre mevcut üretimini karşılamak için yeterli olduğu belirtilmiştir.⁸⁶

Sonuçta, 2008 yılı başlarında 100 doları görüp görmeyeceği tartışılan petrol fiyatlarının rekor üstüne rekor kırarak Temmuz 2008 içinde 149 dolara çıkması rezervlerin çoğunluğunu elinde bulunduran OPEC ülkelerinin kasasını doldurmuştur.⁸⁷ Bu kasadaki paraların nereye kullanılacağı zihinlerde ayrı bir soru işareti oluşturmasıyla birlikte Hazar Bölgesi petrolünün OPEC'e alternatif olup olmayacağı çeşitli şekillerde açıklanabilir. OPEC ve Rusya tekelinden kurtulmak isteyip enerji arz güvenliğini teminat almaya çalışan ülkeler Hazar Bölgesi'ne önem vermeye başlamıştır. Hidrokarbon kaynaklarıyla önem kazanmış olan Hazar Bölgesi ülkeleri aynı zamanda Orta Asya'nın merkezinde yer almakla Çin, Rusya ve

⁸³ "Amerika'daki Kasırgada Korkulan Olmadı, Petrol 105 Dolara Geriledi", *Zaman*, 3 Eylül 2008.

⁸⁴ "Rusya, AB'ye Gazı 410 Dolara Satacak", *Zaman*, 11 Eylül 2008.

⁸⁵ "Yüz Dolar Olmalı Ama İki Yüz'e de Çıkabilir", *Zaman*, 13 Haziran 2008.

⁸⁶ "Petrol 250 Dolar Olur", *Cumhuriyet*, 12 Haziran 2008.

⁸⁷ "Petrol Arapların Kesesine Aktı", *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 2008.

Ortadoğu arasında “Mercek Bölge” işlevini de görmektedir. “Mercek bölge”, dünya tarafından merak edilen, odak noktası olarak kabul edilen ve incelenmeye değeri bulunan bölge anlamını taşımaktadır. Aynı zamanda bu bölge başlı başına bir odak noktası olmakla birlikte etrafında bulunan ülkeleri yakından izleyebilme ve etkileyebilme durumuna sahip olması açısından da önemlidir.

BÖLÜM III

21. YÜZYILIN GÜÇ MERKEZİ: HAZAR BÖLGESİ

Harita 1. Hazar Bölgesi Haritası

(<http://eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/Background.html> (erişim tarihi: 08.11.2008))

SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya coğrafyasında ikinci perde başlamıştır. Bu perdede ev sahibi, bağımsızlıklarını yeni kazanan beş Türk Cumhuriyeti, yeni oyuncular ise ABD, AB, Çin, Rusya Federasyonu, Türkiye, İran'dır. Ödül ise Hazar Bölgesi enerji kaynakları olarak belirlenmiştir.⁸⁸ Hegemonik enerji tekelinin yegâne

⁸⁸ **Haktan Birsell**, *Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 78.

alternatiflerinden olan Hazar Bölgesi petrolleri ve doğalgazı, II. Dünya Savaşı sonrasında 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği tarafından işletilmiştir. Fakat Rusların Volga Uralları ile Sibirya'daki petrol ve doğalgaz kaynaklarına önem vermeleri sonucunda Hazar Bölgesi kaynakları elli yıl beklemede kalmıştır.⁸⁹

Brezizinski'nin; "Avrasya Balkanları" olarak belirttiği Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Afganistan'ı kapsayan, dünyanın en kalabalık ve farklı etnik grubunun yaşadığı, istikrarsız ve aynı zamanda da büyük ve önemli enerji kaynaklarına sahip olan bu bölgenin tam ortasında Hazar Bölgesi yer almaktadır.⁹⁰ Günümüzde bu coğrafyada oynanan büyük oyun (great game= great powers) terimi 19. yüzyılda Kipling tarafından ortaya atılmıştır.⁹¹

Dünyadaki ilk petrol üretiminin yapıldığı Hazar Denizi çevresi zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarını kullanma ve geliştirme aşamasındadır. Bölgede petrol ve doğalgaz açısından önemli ülkeler, tezde AKT olarak kısaltılan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dır. "Tablo 15 ve Tablo 16" daki rezerv miktarları dikkate alındığında Hazar Bölgesi'nde Rusya, İran ve Özbekistan'ın hidrokarbon rezervleri Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a göre oldukça önemsiz kalmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada ciddi miktarlarda hidrokarbona sahip olan AKT anlatılmıştır. AKT'nin kanıtlanmış rezervleri arama çalışmaları ilerledikçe artmakta ve dünya petrol şirketlerinin odağı haline gelmektedir. Bu kaynakların üretilmesi ve dünya pazarlarına taşınması için Rusya ve ABD arasında stratejik çıkar çatışmaları devam etmektedir. Türkiye Hazar Bölgesi'nde etkili olmaya çalışmakta fakat bu yeterli düzeyde ve yeterli tutarlılıkta olmamaktadır.⁹² Ayrıca bu bölge,

⁸⁹ Üşümezsoy, Şen, a.g.e., s. 134.

⁹⁰ Birsal, a.g.e., s. 13.

⁹¹ Alec Rasizade, "The Caspian Energy Legend And 'Great Game' Of Concomitant Pipelines", *The Iranian Journal Of International Affairs*, The Institute For Political And International Studies, Vol: XIV, No: 1and 2, Spring-Summer 2002, p. 22.

⁹² Üşümezsoy, Şen, a.g.e., s. 143.

Rusya için pazar oluşturmakta ve Uzak Doğu'ya ulaşmak için transit bir bölge konumunda bulunmaktadır.⁹³

İngiliz jeopolitikçisi G. Mackinder tarafından dünyanın coğrafi ve tarihi merkezi olarak kabul edilen, deniz imparatorluklarına kapalı ve zengin doğal kaynaklarına sahip dev bir güç olan Orta Asya “dünya siyasetinin eksen” olmak için birçok özelliği bir arada bulundurmaktadır.⁹⁴ “Dünya siyaseti eksen” nin güney doğusunda zengin doğal kaynaklara ve buna bağlı olarak güçlü ekonomik potansiyele sahip olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, Avrasya’nın en zengin bölgeleri olmakla birlikte, Batı’nın en gelişmiş bölgeleriyle ve Doğu’nun en uç noktalarını birbirine bağlayan geçiş koridoru niteliğinde olan coğrafyası, jeopolitik açıdan büyük önem arz etmektedir. 1940’lı yıllarda her biri küresel gücü elde etmeyi planlayan Adolf Hitler ve Joseph Stalin, Amerika’nın Avrasya’dan dışlanması gerektiği konusunda açıkça anlaşmış, her ikisi de Avrasya’nın dünyanın merkezi olduğu ve Avrasya’yı kontrol edenin dünyayı kontrol edeceği varsayımını paylaşmıştır.⁹⁵ “Tablo 15 ve Tablo 16”da Hazar Bölgesi’ne bağlı ülkelerin kanıtlanmış olası ve toplam petrol-gaz rezervleri gösterilmiştir. Bu verilere göre mevcut yatırımların sürdürülmesi, kesintisiz ihraç olanaklarının sağlanması gibi varsayımların gerçekleşmesi halinde; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan petrol üretimleri toplamının 2010 yılında 194 milyon tona, ihracatın ise 117 milyon tona ulaşması beklenirken, doğalgazda söz konusu durum, üretimin 201 milyar metreküp, ihracatın ise 84 milyar metreküp olacağı tahmin edilmektedir.⁹⁶

⁹³ **Werner Gumpel**, “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon”, *Avrasya Etütleri*, Sayı: 13, 1998, s. 19.

⁹⁴ **İşcan**, a.g.e., s. 104.

⁹⁵ **Zbigniew Brzezinski**, *Büyük Santraç Tahtası*, Çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2005, s. 14.

⁹⁶ **İşcan**, a.g.e., s. 107.

Tablo 15. Petrol İçin Rezerv Miktarları (milyar/varil) (İran ve Rusya’nın Hazar çevresindeki rezervleri dahil edilmiştir)

Ülkeler	Kanıtlanmış Rezervler	Olası Rezervler	Toplam Rezervler
Azerbaycan	3,6–12,5	27	31–40
İran	0,1	12	12
Kazakistan	10–17,6	85	95–103
Rusya	0,3	5	5
Türkmenistan	1,7	32	34
Özbekistan	0,3	1	1
Toplam	16–32,5	163	179–185

(İsmail Hakkı İşcan, “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 22, Bahar 2002, s. 107)

Tablo 16. Doğalgaz İçin Rezerv Miktarları (trilyon/metreküp) (İran ve Rusya’nın Hazar çevresindeki rezervleri dahil edilmiştir.)

Ülkeler	Kanıtlanmış Rezervler	Olası Rezervler	Toplam Rezervler
Azerbaycan	0,4	1,1	1,5
İran	0	0,4	0,4
Kazakistan	1,5–2,4	2,5	4–4,9
Rusya	-	-	-
Türkmenistan	2,8–4,4	4,5	7,3–8,9
Özbekistan	2,1–2,5	1,1	3,2–3,6
Toplam	6,8–9,4	9,6	16,4–19

(İsmail Hakkı İşcan, “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 22, Bahar 2002, s. 107)

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın enerji potansiyeli ve dünya siyasetine etkileri bu araştırmanın asıl konusunu teşkil etmektedir. Bu üç ülke bir yandan Rusya’ya olan bağımlılıklarını azaltmak adına dünya piyasalarına ulaşabilmek için çok uluslu firmalarla işbirliği yapma gereği duymakta, öte yandan

ise milli çıkarlarını gözetmeye çalışmaktadır.⁹⁷ Türk Cumhuriyetleri’nden Kırgızistan ve kısmen Özbekistan dışındaki diğer ülkelerin, özellikle petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından önemli rezervlere sahip oldukları bilinmektedir. Bu enerji kaynaklarının kullanılabilir hale getirilmesi, üretilmesi ve diğer ülkelere ulaştırılması dünya siyasetinin en önemli gündem maddelerindendir.⁹⁸

Hazar’ın Sovyet sonrası enerji rejiminde en önemli güç çok uluslu firmalardır. Bölgede askeri üsler edinen, siyasi girişim ve kadife devrimlerle etkinliğini arttıran ABD’yi de gözardı etmemek gerekir. Bunlarla birlikte Vladimir Putin ile gittikçe güçlenen Rusya’nın enerji taşıma hatlarıyla önemini korumaya devam etmesi bölgede çıkar çatışmalarını en üst seviyeye getirmektedir.⁹⁹ Gözönünde olan Hazar Bölgesi’nin küresel güçler tarafından verilen önemi giderek artmaktadır. Gerek jeopolitik açıdan gerekse de sahip olduğu enerji kaynakları bakımından 21. yüzyılda tam bir güç merkezi olarak Hazar Bölgesi gösterilebilir.

3.1. HAZAR BÖLGESİ VE ÖNEMİ

Napolyon, bir ulusun coğrafyasını bilmenin onun dış politikasını da bilmek olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰ Bu söze dayanarak Hazar Bölgesi’ni incelediğimizde şu sonuçlara varıyoruz; Hazar Denizi, ortalama 196-435 km. genişliğindedir. Toplam kıyı uzunluğu, 700 km., su yüzeyi alanı 423.300 km karedir.¹⁰¹ Böylelikle dünyanın en büyük iç gölüdür, suyu çok az tuzludur.¹⁰² Gölü besleyen nehirler Volga, Kura, Terek, Ural, Emba, Atrek ve Gürgen’dir. Hazar Denizi özellikle kıyısında önemli petrol yataklarının bulunması nedeniyle petrol endüstrisi faaliyetleri ile kirlenmektedir. En önemli petrol yatakları “Bakü” Azerbaycan, “Tengiz” Kazakistan

⁹⁷ Bilgin, a.g.e., s. 23.

⁹⁸ Müslüme Narin, “Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesinde Enerji Kaynaklarının Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 166, 2007, s. 2.

⁹⁹ Bilgin, a.g.e., s. 334.

¹⁰⁰ Brzezinski, a.g.e., s.59.

¹⁰¹ Metin Meftun, *Politik ve Bölgesel Güç; Hazar*, İstanbul: IQ Yayınları, 2004, s. 19.

¹⁰² Birsell, a.g.e., s. 81.

ve Türkmenistan kıyılarıdır.¹⁰³ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce, Hazar Denizi, güneyinde İran'a ait küçük bir bölüm haricinde, fiilen bir Rus gölüydü. Bugün batılı petrol yatırımcılarının ilgisinden güç alan, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın gelişmesiyle Rusya, Hazar Bölgesi zenginliklerinin beş talepkarından yalnızca biri durumuna düşmüştür.¹⁰⁴ ABD Enerji Bakanlığı tahminlerine göre dünya çapındaki enerji talebi 1993 ile 2015 yılları arasında %50'den fazla artacaktır. Tüketimdeki en önemli artış ise Uzak Doğu'da gerçekleşecektir. Asya'nın ekonomik gelişim hızı, yeni enerji kaynaklarının araştırılması ve kullanılması için yoğun baskılar oluşturmaktadır.¹⁰⁵ Bu bölgeye yakınlığı ve enerji kaynakları zenginliği ile göz dolduran Hazar Bölgesi kaynakları artarak önem kazanmaya başlamıştır.

Gelecekte petrol ve doğalgazın jeopolitik öneminin giderek yükseleceği gözönüne alındığında, Hazar Bölgesi, yeni teknolojilerin kullanılmasıyla, dünyada üretilen petrol ve doğalgaz rezervlerinin %12,5'ine sahip olacaktır. Bu değerlendirme ile Hazar Bölgesi dünya petrol ve doğalgaz rezervleri sıralamasında, Basra Körfezi'nden sonra ikinci sıraya yerleşmiştir. Dolayısıyla Hazar Bölgesi'ne komşu sayılabilecek Türkiye, burada yapılacak olan her türlü işletme ve boru hattı projelerinde önemli bir yere sahip olma şansını kazanabilir.¹⁰⁶ Askeri anlamda jeopolitik öneme sahip olan Hazar Bölgesi, enerji açısından da stratejik bir öneme sahiptir.¹⁰⁷

1980'li yıllarda üretimin hızla düştüğü Hazar Bölgesi, Sovyet sonrası dönemde üç ayrı on yıllık zaman diliminde incelenebilir. İlk olarak, 1990-2000

¹⁰³ **Türker Altan**, "Tükenmiş Bir Çevresel Miras", *Avrasya Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 1, İlkbahar 1995, s. 42.

¹⁰⁴ **Brzezinski**, a.g.e., s. 135.

¹⁰⁵ **Birsel**, a.g.e., s. 81

.

¹⁰⁶ **Birsel**, a.g.e., s. 32.

¹⁰⁷ **Rasizade**, a.g.e., s. 22.

yılları arası üretici devletler ve çok uluslu firmalar arasındaki ilk müzakereler tamamlanmış ve buradan hareketle üretim paylaşma anlaşmaları hayata geçirilerek, alt yapının inşasına başlanmıştır. 1995 yılından başlayarak üretime geçilmiş ve taşıma projelerinin üretim artışını karşılayabilecek duruma gelmesiyle üretim ivme kazanmıştır. Bu açıdan 1990–2000 yılları arasını hazırlık, 2000–2010 dönemini üretim artışı ve 2010-2020 arasını olası üretim patlaması olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁰⁸ Hazar Bölgesi’nin petrol ve doğalgaz kaynakları aşağıda verileri farklı yıl ve farklı kurumlardan alınan “Tablo 17 ve Tablo 18”de belirtilmektedir:

Tablo 17. Hazar Bölgesi’nin Petrol ve Doğalgaz Kaynakları (2000)

Ülkeler	Kalan Üretilebilir Petrol Rezervi (milyar varil)	Kalan Üretilebilir Doğalgaz Rezervi (trilyon metreküp)
Kazakistan	36.7	4.1
Azerbaycan	10.7	2.2
Türkmenistan	8.1	8.3

(Şener Üşümezsoy, Şamil Şen *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2003, s. 134)

Tablo 18. Hazar Bölgesi’nin Petrol ve Doğalgaz Kaynakları (2002)

Ülkeler	Muhtemel Petrol Rezervi (milyar varil)	Muhtemel Doğalgaz Rezervi (trilyon metreküp)
Kazakistan	97.4	4.3
Azerbaycan	33.2	1.1
Türkmenistan	80.6	7.3

(Şener Üşümezsoy, Şamil Şen *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2003, s. 134)

Hazar Bölgesi’nde yer alan Bakü petroleri, Evliya Çelebi’nin “Seyahatname” isimli eserinde dahi yerini almıştır. İnsanların bildiği ilk petrol yatağı Hazar Bölgesi’ndeki Apşeron Yarımadası’nda saptanmıştır. Ayrıca Bakü’nün petrol ticareti

¹⁰⁸ Bilgin, a.g.e., s. 234.

de Marko Polo tarafından “Seyahatler”inin IV. bölümünde dile getirilmiştir.¹⁰⁹ Yıllar öncesinden ünlenen Hazar kaynakları 1991 sonrası Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte bütün dikkatleri yine üzerine çekmiştir.¹¹⁰

Dünyada yaşanan ekonomik büyüme, enerji yoğun üretimlerin gelişmesi, enerji kaynakları konusunda dünya çapında yaşanan rekabet, enerji kaynaklarının tedarikinde sürekliliğin sağlanabilmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, bir silah olarak petrol ve doğalgaz ile yapılabilecek politik baskıyı mümkün olduğunca önleyebilmek için alım kaynaklarının olabildiğince geniş bir çeşitliliğe sahip olmasına gayret gösterilmektedir.¹¹¹ Bu nedenle enerji kaynağı açısından zengin olmayan ülkeler ve Avrupa, şimdiye kadar kullanılan Rusya ve OPEC ülkelerinde bulunan kaynakların önemli bir tamamlayıcısı olabilecek Hazar Bölgesi ile çevresinde yer alan petrol ve doğalgaz yataklarındaki gelişmeleri yakından izlemektedir. Özellikle Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan hidrokarbonlarını Avrupa’ya pazarlayabilmek için genel olarak Rus boru hattı şebekesine gereksinim duymaktadır. Fakat bu ülkelerin çıkarları, Rusya’ya ait olan transit yollarından uzaklaşarak bağımlılıklarını ortadan kaldırmakta yatmaktadır.¹¹²

Dünya nüfusundaki hızlı artış, gelişmekte olan Çin ve Hindistan gibi ülkelerin hızla büyümeleri ve sanayileşmiş ülkelerin yoğun enerji kullanmaları gibi etkenler enerji talebini hızla arttırmaktadır. 2003 yılı verilerine göre; dünya enerji tüketimi 10.578 MTEP¹¹³’tir. Bu enerji tüketiminin % 51’ini OECD ülkeleri, %4.2’sini Ortadoğu, % 9.1’ini Eski Sovyet Cumhuriyetleri, %1’ini OECD dışı Avrupa

¹⁰⁹ Pala, a.g.e., 2007, s. 20.

¹¹⁰ Nuray Ömür Ardıcı, Sertuğ Başaran, Meryem Kadiri, “Orta Asya Ekonomisi”, *Ortadoğu- Orta Asya ve Kesişen Yollar*, Der. Gamze Güngörmüş Kona, II. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 196.

¹¹¹ Werner Gumpel, Alpay Hekimler, “Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye”, Editörler: Werner Gumpel, Alpay Hekimler, Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Yayını, Haziran 2006, s. 1.

¹¹² Gumpel, Hekimler, a.g.e., s. 2.

¹¹³ MTEP’nin açılımı; Milyon Ton Eşdeğer Petrol.

lkeleri, %4.4u Latin Amerika, %11.6sı Asya, %5.3u Afrika ve %22si tek başına ABD gerçekleştirmiştir. Ayrıca tüketilen enerjinin %39unu petrol, %24n kömür, %24n doğalgaz ve %6sını hidrog oluşturmaktadır. Ancak son yıllarda tüketimi en hızlı artan enerji kaynağı doğalgazdır. Bu artışın gelecek yıllarda da devam edeceği beklenmekte ve toplam enerji tüketimi içindeki payının 2025 yılında %26lara çıkacağı tahmin edilmektedir.¹¹⁴ Ayrıca ABD ve ABde kullandıkları enerjinin büyük bölümünü ithal etmektedirler. Dünya enerji talebini büyük ölçüde karşılayan Ortadoğuda meydana gelen saldırı ve terör eylemleri, İranın dış politikadaki radikal tepkileri, spekülatörlerin rolü nedeniyle petrol fiyatlarındaki sürekli artış, Rusyanın enerji (zellikle de doğalgaz) konusundaki hâkimiyeti, enerji tüketen ülkeleri rahatsız etmektedir. Dolayısıyla bir yandan enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve arttırmak isteyen petrol ve doğalgaz tüketen ülkeler, öte yandan bu alanda yatırım yapmak isteyen çok uluslu şirketler, Hazar Blgesine yönelmişlerdir. Bu lkeler ise sahip oldukları petrol ve doğalgaz rezervlerinin işletilmesi, geliştirilmesi ve taşınması için yeterli sermayeye sahip olmadıklarından bu konuda Batılı büyük petrol şirketleriyle işbirliğine girmiş ve bu şirketlerde milyarlarca dolarlık geliştirme ve taşıma yatırımı yapmaya başlamışlardır.¹¹⁵

SSCB'nin dağılmasının ardından Hazar Blgesindeki petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük kısmının henüz geliştirilmediği hatta bölgenin önemli bir kısmında rezerv tespiti dahi yapılmadığı bir dönemde çeşitli uluslararası şirketler bölgedeki enerji kaynaklarını çıkartarak işletmek için sözleşmeler imzalamışlardır. Tüm dünyada enerji ihtiyaının artması, önemli bir enerji bölgesi olan ve bir türlü barış sağlanamayan Ortadoğu'daki durum başta ABD olmak üzere dikkatlerin alternatif bölgelere çevrilmesine neden olmuştur.¹¹⁶ Ayrıca Hazar coğrafyasına komşu olan ülkelerde bölgedeki enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara taşıyacak boru hatlarını kendi topraklarından geçirmek için mücadeleye girmişlerdir.¹¹⁷

¹¹⁴ IEA, 2004, aktaran; **Müslüme Narin**, “Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesinde Enerji Kaynaklarının nemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 166, 2007, s. 8.

¹¹⁵ **Narin**, a.g.e., s. 9.

¹¹⁶ **Ainur Nogayeva**, “Hazarda Petrol Dansı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 155, 2007, s. 20.

¹¹⁷ **Ardıcı, Başaran, Kadiri**, a.g.e., s. 196.

Sonuç olarak dünyanın en önemli stratejistleri, teorilerini oluştururken birinci hedef olarak Orta Asya'yı göz önüne almaktadırlar. Bunun en büyük sebebi Hazar Bölgesi'nin sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. Orta Asya, özellikle Hazar Bölgesi, dünyanın en önemli enerji kaynakları olan petrol ve doğalgaz rezervlerine büyük miktarlarda sahiptir. Sahip olduğu rezervler, Ortadoğu'dan sonra dünyanın ikinci büyük (rezervlerde göz önünde alındığında Sibiry ve Kuzey Denizi kaynakları üçüncü sıraya girmektedir) enerji rezervleri kabul edilmektedir.¹¹⁸ Aynı zamanda Orta Asya'nın jeopolitik önemi 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin Afganistan'a yönelik harekâtından sonra daha da artmıştır. Bunun nedeni ise coğrafi olarak hedef bölgelere yakın olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum ayrıca Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a stratejik bir misyon da yüklemektedir. Ekonomik açıdan ise Hazar Bölgesi enerji kaynakları, Ortadoğu kaynaklı arz fiyat krizlerinin yaşanmamasının teminatı olacaktır. Farklı bir çerçeveden bu bölge, dünyanın en büyük iki ülkesinin, en büyük ikinci nükleer gücünün, dünyanın en gelişmiş batı ekonomileri ile en hızlı büyüyen doğu ekonomileri arasında köprü oluşturacak bir yerdir.¹¹⁹ Bununla birlikte Pala, Hazar Bölgesi'nin yeni bir Ortadoğu olmadığını ancak yakın gelecekte rezervlerini tüketmesi beklenen ve stratejik açıdan Batı'nın elindeki en önemli petrol sahası olan Kuzey Denizi'nin yerini almaya aday olduğunu belirtmektedir.¹²⁰ Hazar'ın enerji bakımından önemi, Ortadoğu'ya rekabet oluşturacak kapasiteye sahip olmasa bile alternatif bir rezerv kaynak olarak görülmesidir. ABD, Hazar Bölgesi'ndeki petrol kaynakları, şirketleri ve boru hatlarının yanı sıra Azerbaycan ve Kazakistan ile ortaklaşa yürütülecek Hazar Güvenliği Projesi'ni (Caspian Guard Project) önemli görmektedir.¹²¹ Hazar'ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarının uluslararası fiyatları etkileyecek düzeyde bulunması paylaşım ve kontrol mücadelesini daha da önemli hale getirmektedir.¹²² Ortadoğu'ya alternatif olarak gösterilen Hazar Bölgesi'nin, her ne kadar Körfez Bölgesi petrol

¹¹⁸ Birsell, a.g.e., s. 79.

¹¹⁹ Gözde İyidoğan, "ABD'nin Ortadaki Etkisi", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 168, 2007, s. 19.

¹²⁰ Cenk Pala, "Hazar Boru Hatları, Bakü- Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye", *Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 4, 2001–2002, s. 233.

¹²¹ Nogayeva, a.g.e., 2007, s. 20.

¹²² Mitat Çelikkpala, "Hazar'da Çok Boyutlu Bölgesel Girişim", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 174, 2007, s. 14.

kaynakları ile kıyaslandığında yeterli olmasa da bölgede tahmin edilen petrol kaynakları 200 milyar varil civarındadır. Bu rakam Batı Avrupa ve ABD'nin sahip olduğu kaynakları aşarak, 700 milyar varil petrol rezervine sahip olan Ortadoğu'dan sonra Hazar Bölgesi'ni daha önce de belirtildiği gibi ikinci sıraya koymuştur.¹²³ Hazar kaynaklarının önemini gösteren asıl işaret, başlıca talep merkezlerinin önümüzdeki yirmi yılda ithal petrole bağımlılık oranlarında belirgin bir artış gösterecek olması¹²⁴ ve Ortadoğu'nun yanı sıra Rusya'nın yerine alternatif bölgeler aranmasından kaynaklanmaktadır.

3.2. HAZAR BÖLGESİ'NİN DÜNYA SİYASETİNDEKİ YERİ

Orta Asya'nın coğrafi tanımlamasına anlamını veren, kapitalist dünya iktisadi sisteminin yeni hidrokarbon deposu Hazar Bölgesi'dir.¹²⁵ Avrasya bölgesinde açık denize çıkışı olmayan büyük su havzası Hazar Denizi, son yıllarda bölgesel güçlerin ve uluslararası aktörlerin politikalarının buluştuğu nokta haline gelmiş durumdadır.¹²⁶ Petrol ve doğalgaz Hazar Bölgesi'ndeki siyasi ve ekonomik dengenin temel etkenlerinden birisidir.¹²⁷ Hazar Bölgesi'nde bulunan zengin petrol yatakları, bugün için çok zaruri olmamakla birlikte önümüzdeki yıllarda Kuzey Denizi ve Kuzey Amerika'da petrol üretiminin azalmaya başlaması ile birlikte dünya enerji dengesinde önemli bir yere oturacaktır. Fakat belirtilen bölgelerdeki enerjinin azalmasına ve bitmesine gerek kalmadan Hazar Bölgesi uluslararası düzeyde imtiyaz mücadelesinin yaşandığı rekabet alanına dönüşmeye şimdiden başlamıştır. Büyük petrol devleri ile dünyanın yükselen ekonomileri yanında bölge ülkeleri enerjideki

¹²³ **Ardıcı, Başaran, Kadiri**, a.g.e., s. 196.

¹²⁴ **Cenk Pala**, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Gazın Yeri ve Önemi: "Hazar Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye", *Avrasya Dosyası-Enerji Özel*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2003, s. 17.

¹²⁵ **Cenk Pala**, "Fosil Evliliği Katolik Bir Evlilik mi?", *Görüş*, Sayı: 54, 2003, s. 36.

¹²⁶ **Nogayeva**, a.g.e., 2007, s. 20.

¹²⁷ **Aydın**, a.g.e., s. 49.

pastadan pay alabilmek için bölgeye hücum ederek oynanan büyük ve karmaşık oyunda yer almaya çalışmaktadır.¹²⁸

Hazar Bölgesi'nin son yıllarda giderek artan biçimde dünya kamuoyunun gündemine gelmesi bu nedenlerin yanısıra, iki tarihsel olaydan kaynaklanmaktadır. Bu tarihsel olaylardan ilki, Sovyetler Birliği'nin dağılması, ikincisi ise 11 Eylül 2001'de ABD'yi hedef alan terör saldırıdır. Sayılan nedenlerden birincisi olan Sovyetler Birliği'nin dağılması, bölgeye ilişkin bilgilerin dünya kamuoyunda daha yaygın ve serbest dolaşmasının, dünya kaynakları üzerinde Rus egemenliğinin kırılmasını sağlamıştır. İkincisi ise Ortadoğu'ya alternatif oluşturabileceği düşünülen bu bölgeye gereksinimin daha fazla öne çıkmasına yol açmıştır.¹²⁹ Dünyanın “petrol açlığı”, yeni bir kaynağın, Hazar petrollerinin dünya pazarlarına sunulmasının arkasında yer alan en önemli motiflerden biridir. Yeni yüzyılda da, Ortadoğu kaynaklı arz ve fiyat krizleri yaşanmamasının teminatı Hazar Bölgesi olacaktır.¹³⁰ Hazar Bölgesi enerji kaynakları, Ortadoğu petrollerine bağımlı olan gelişmiş Batı ülkeleri ve uluslararası petrol şirketleri açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Amerikan kaynakları Hazar Bölgesi'nde henüz keşfedilmemiş 163 milyar varil petrol bulunduğunu ileri sürmektedir. Uğruna savaş çıkan Kuveyt'teki toplam rezervlerin 97 milyar varil olduğu düşünülürse bölgenin uluslararası rekabet ortamında gün geçtikçe neden daha fazla önem kazandığı anlaşılmaktadır.¹³¹

Hazar Bölgesi enerji kaynaklarıyla ilgilenen pek çok Batılı ülke açısından en önemli faktörlerden birisi, açık denize kapalı sahalarda bulunan hidrokarbon kaynaklarını büyük piyasalara taşıyacak, makul fiyatlı ve güvenilir boru hattı sistemlerinin oluşturulmasıdır. Söz konusu sistemin inşa edilmesi hem büyük

¹²⁸ **Çağrı Kürşat Yüce**, “Avrasya’da Yaşanan Enerji Savaşları Sürecinde Türkiye’nin Siyaseti Ne Olmalı?”, 2023, Sayı: 77, 2007, s. 46.

¹²⁹ **A. Necdet Pamir**, “Kafkasya’daki Enerji Kaynaklarının Arz Güvenliği ve Kafkasya Siyasetine Etkileri”, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Der. Yelda Demirağ, Cem Karadeli, Ankara: Palme Yayıncılık, 2006, s. 159.

¹³⁰ **Pala**, a.g.e., 2003, s. 38.

¹³¹ **Birsel**, a.g.e., s. 83.

miktarda sermayeye ihtiyaç olması hem de bölgenin karmaşık jeopolitiği nedeniyle basit bir mesele değildir. Hangi boru hattı inşa edilirse edilsin, bundan en büyük zararı, petrol fiyatlarının yüksek kalması için mücadele eden OPEC üyeleri görecektir zira Hazar Bölgesi'nden gelecek ilave petrolün dünya petrol fiyatları üzerinde önemli bir baskı unsuru oluşturacağı aşikârdır.¹³²

Enerji zengini Hazar Bölgesi, ABD'nin çevreleme hattının uzantısı ve güç mücadelesindeki yaşam sahasını oluşturmaktadır. ABD, Hazar Bölgesi'ne yerleşerek hem Rusya'yı çevrelemek hem de bu coğrafya üzerindeki enerji zenginliklerini kontrol ederek küresel üstünlüğü sürdürmek istemektedir.¹³³ Hazar Enerji Bölgesi, Kuveyt, Meksika Körfezi ve Kuzey Denizi'ndekileri açık farkla geride bırakacak doğalgaz ve petrol rezervlerine sahiptir ve sahip olduğu enerji kaynaklarıyla dünyanın artan enerji ihtiyacına cevap verebilecek niteliktedir.¹³⁴ Bu kaynaklara ulaşmak ve sundukları zenginliği paylaşmak ulusal hırsları, tüzel çıkarları, harekete geçirmekte, tarihi iddiaların ateşini yeniden yakmakta, yayılmacı duyguları yeniden canlandırıp uluslararası rekabeti tutuşturmaktadır.¹³⁵ Bunların yanı sıra esas önemli problem, söz konusu enerji kaynaklarının dünya piyasalarına nasıl ve hangi yolla ulaştırılacağı konusudur. Ayrıca enerji kaynaklarını tüketim merkezleriyle buluşturan boru hatları, geçtiği güzergahları da önemli hale getirmektedir. Gelişmiş ülkeler açısından kaynak ülke veya taşıyıcı ülkelerdeki yönetimlerin niteliğinden ziyade çok daha önem taşıyan nokta, bu ülkelerdeki enerji güvenliğini koruyacak iç istikrarın sağlanmış olup olmadığıdır.¹³⁶ Azerbaycan, Kazakistan petrol sahaları ile Türkmenistan doğalgaz sahalarından oluşan havzanın 21. yüzyılın en önemli enerji havzası haline gelme olasılığının çok kuvvetli olması da bölgeyi şimdiden yeni bir jeopolitik mücadelenin içerisine itmiş ve gerek bölgenin kontrolü, gerekse bölge

¹³² Pala, a.g.e., 2007, s. 207.

¹³³ Nejat Eslen, "Yeni 'Soğuk Savaş' Dönemi mi?", *Jeopolitik*, Yıl: 5, Sayı:29, 2006, s. 9.

¹³⁴ Birsal, a.g.e., s. 81.

¹³⁵ Brzezinski, a.g.e., 2005, s. 177.

¹³⁶ Birsal, a.g.e., s. 81.

içerisinde bulunan kaynakların uluslararası pazarlara ihracı konusu, bölgesel ve bölge dışı aktörlerin katıldığı bir mücadele ortamı yaratmıştır.¹³⁷

Petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip bölgeler genel olarak çatışma alanlarına dönüşmektedir. Bu durumu önleminin yegane yolu bölgesel işbirliği ve bağımlılığı arttıracak projeler üretmek, ilgili güçlerin beklentilerine cevap vermek, petrolü ve doğalgazı dünya pazarına ulaştıracak boru hattı şebekelerini çeşitlendirmekten geçmektedir.¹³⁸ Boru hattı şebekesine örnek olarak Afganistan-Pakistan-Hindistan hattı verilebilir. Diğer alternatiflere göre maliyeti düşük bu projenin gerçekleşebilmesi bir yandan Afganistan’da istikrarlı bir yönetimin kurulmasına, diğer yandan da bölgeye komşu Orta Asya cumhuriyetlerinin risk unsurlarından arındırılmasına bağlıdır.¹³⁹

3.3. HAZAR BÖLGESİ’Nİ DÜNYA ODAĞINA GETİREN PARAMETRELER

Orta Asya, Sir Malford Mackinder’in terimi ile “*Heartland*” (kalpgâh) olarak adlandırılmıştır. Yirminci yüzyılın başlarında, Mackinder “*Heartland*”i kontrol edecek gücün küresel bir imparator olacağını öne sürmüştür. Zengin petrol rezervleri barındıran fakat denize çıkışı olmayan ve bu bölgede yer alan Hazar Bölgesi, gelecekte stratejik rekabetin anahtar bölgesi olacaktır. Bölgeyle ilgilenen her gücün kendi çıkarları doğrultusunda, Hazar petrolünün hangi rotayı izleyerek dağıtılacağına yönelik kendi tercihleri bulunmaktadır. Bahsi geçen konu sadece petrol gelirleriyle alakalı olmakla kalmayıp, Avrasya “*Heartland*”ında etkin olma çabalarını da içermektedir. Bu nedenle bölgedeki boru hattı ağının stratejik değer olarak da

¹³⁷ Yaşar Onay, “Hazar Enerji Kaynaklarının Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri”, *Avrasya Etüdleri*, 2002, s. 29.

¹³⁸ Hacı Bayram Bolat, “Enerji Havzalarındaki İstikrar, Bölgesel İşbirliği Projeleriyle Ancak Sağlanabilir”, (Röportaj-Bülent Aras’la), *Kafkasya*, Yıl: 1, Sayı: 2, s. 9.

¹³⁹ Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları”, Der. Mustafa Aydın, *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 24.

düşünülmesi yerinde olacaktır. Mackinder fikirlerini şu cümleyle özetlemektedir: “Kim Doğu Avrupa’da hakimiyet kurarsa *Heartland*’e hükmeder, kim *Heartland*’a hakimiyet kurarsa Dünya Adasına hükmeder, kim Dünya Adasında hakimiyet kurarsa dünyayı yönetir. Bu sözlere dayanarak ABD ve Rusya arasındaki çıkar çatışmalarının mantıksal çerçevesi ortaya çıkmaktadır.

Orta Asya ile kıyaslandığında dünya ispatlanmış enerji kaynaklarının büyük çoğunluğunu barındıran Ortadoğu kaynakları nedeniyle stratejik önemi fazla olan bir bölgedir. Buna karşın 11 Eylül 2001 terörist saldırıları, El Kaide’nin lider kadrosunun Suudi Arabistan’dan destek aldığı görüşlerinin yaygınlaşması ve nihayet saldırıyı gerçekleştiren teröristlerin büyük çoğunluğunun Suudi kökenli olması da dahil tüm gelişmeler, ABD’nin Suudi Arabistan’a ve Ortadoğu coğrafyasına yönelik bir tehdit algılaması duymasına neden olmuştur. Bu bunalımın çözümüne yönelik düşünülen arz çeşitliliğini sağlama çabaları hız kazanmıştır. İşte Hazar Bölgesi’nin, özellikle bu gelişmeler sürecinde önemi artmaya başlamıştır.¹⁴⁰

Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre Hazar Bölgesi’nde 28 milyar varil petrol ve 8 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin kanıtlanmış olduğu bildirilmektedir. ABD Enerji Bakanlığı verilerine göre ise Hazar Bölgesi’nde 260 milyar varil petrol ve 16–19 trilyon metreküp doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Hazar rezervleri dünya petrol ihtiyacının %25’ini ve dünya doğalgaz ihtiyacının %12’sini karşılamaktadır.¹⁴¹ Özellikle Batılı ülkeler ve son yıllarda da Çin, enerji arz güvenliği için Hazar Denizi ve çevresinde yer alan fosil kaynaklarını dikkate almaktadır.

¹⁴⁰ **Pamir**, a.g.e., s. 163.

¹⁴¹ **Hasret Çomak**, “Türkiye’nin Enerji Güvenliği”, *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Edtrler: Werner Gumpel, Alpay Hekimler, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, s. 72.

3.4. HAZAR BÖLGESİ HİDROKARBONLARININ REZERV YAPISI

Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran ile bölge hinterlandında yer alan Özbekistan; Hazar Bölgesi'ndeki temel enerji üreticileridir. Ancak dünyanın önde gelen ham petrol ve dünya doğalgaz üreticilerinden Rusya Federasyonu ve İran'ın Hazar kıyısında önemli sayılabilecek bir petrol rezervi bulunmamaktadır. Rezerv üretimi ve ihracat gibi kalemleri ele alırken kullanılan bölge tanımı, sadece Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dan ya da diğer adıyla "Hazar Üçlüsü"nden oluşmaktadır.¹⁴² Enerji rezervlerini sayılarla ifade etmek, mevcut durumun sadece o yıl için tespiti açısından bir anlam taşımakla birlikte, gerçek potansiyelin fiyata, üretim maliyetine, pazarın durumuna, jeopolitiğe, siyasete bağlı olarak hızlanan "teknolojik gelişmeler" ile sürekli yenilenebileceğini akıldan çıkarmamak gerekir.¹⁴³ Enerjide Ortadoğu ve Hazar Bölgesi bir üretim, Avrupa bir tüketim merkezidir. Rusya Federasyonu; Hazar petrol ve doğalgaz akışını denetim altında tutmak, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerindeki etkinliği bu yolla korumak, ABD ise güçlü petrol şirketleri ile bölgeye girmek ve Rusya Federasyonu'nun bölgede etkisini azaltmak istemektedir. Rusya Federasyonu'nda ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde 140.000 km boru hattı bulunmakta ve bu hatların kullanım ömrünün 30 yıl olduğu değerlendirilmektedir.¹⁴⁴ Bölgedeki enerji kaynaklarının rezerv miktarlarının farklı kaynaklarda değişik oranlarda öne sürülmesinin ise bazı nedenleri vardır. Şöyle ki, rezervler konusunda farklı beklentisi olan oyuncuların rezervleri olduğundan yüksek ya da düşük gösterme çabaları herkes tarafından bilinmektedir. Örneğin ülkesine yabancı yatırımcı şirketleri çekebilmek ya da imzalanacak anlaşmalarda daha iyi şartlar sağlamak isteyen üretici ülkeler, sahalardaki rezervleri, olduğundan çok daha yüksek gösterebilmektedir. Bu durumun aksine yatırımcı şirketler de, yine bu anlaşmalardan elde edebilecekleri karları

¹⁴² **Cenk Pala**, "Fosil Evliliği Katolik Bir Evlilik mi?", *Görüş*, Sayı: 54, 2003, s. 42.

¹⁴³ **Pala**, a.g.e., 2003, s. 39.

¹⁴⁴ **Çomak**, a.g.e., s. 73.

maksimize edebilmek için rezervleri düşük gösterme çabasına girebilmektedirler. Bu sebeple bölgedeki enerji potansiyelleri hakkında çok çeşitli kurumlardan referans verilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁵

Hazar Bölgesi'ndeki toplam rezervlerin tespit edilmesiyle, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bu rezervlerin ne kadarına sahip olduklarının anlaşılması üç açıdan önem taşımaktadır. İlk önce toplam rezervin ne kadar olduğunun aydınlığa çıkması Hazar'ın dünya enerji piyasasında alacağı rolü belirleyecektir. Bu rezervlerin ülkeler arasındaki paylaşımı ise bu bölgeden dünya pazarlarına açılacak olan taşıma projelerinin hangi boyutlarda, nerede hayata geçirileceğinin anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Son olarak rezerv dağılımı, ilgili ülkelerin gelecekte nasıl bir zenginlikle tanımlanacağını göstermesi açısından önemlidir.¹⁴⁶

3.4.1. Doğalgaz

Hazar Bölgesi hidrokarbonlarının rezerv yapısına bakıldığında doğalgaz ve petrol ön plana çıkmaktadır. Doğalgaz rezerv durumunda BP raporu, 2001 yılı sonu itibariyle dünya ispatlanmış doğalgaz rezervini 155 trilyon metreküp olarak göstermektedir. Yakın bir gelecekte bu resmin önemli bir parçası olacak Hazar Bölgesi doğalgaz rezervleri de petrolünkine benzer bir şekilde sürekli değişmekle birlikte, bölge toplam (ispatlanmış-muhtemel) 18 trilyon metreküp civarında doğalgaz rezerv potansiyeline sahip olduğu öne sürülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı, bölgede ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin dünya toplamından %5 civarında pay aldığını ifade etmektedir. Hazar Bölgesi'nin yeni bir Ortadoğu olmadığı, ancak yakın gelecekte rezervlerini tüketmesi beklenen ve stratejik açıdan Batı'nın elindeki en önemli petrol sahası konumundaki Kuzey Denizi'nin yerini almaya aday olduğu bilinmektedir. Mevcut durumda, Hazar Bölgesi'nin belirlenen petrol ve doğalgaz

¹⁴⁵ Yüce, a.g.e., s. 44.

¹⁴⁶ Bilgin, a.g.e., s. 174.

rezervleri, Kuzey Denizi petrol rezervleri ve Kuzey Amerika gaz rezervleri ile mukayese edilebilecek durumdadır. Bugün bölge ham petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük bir kısmının henüz geliştirilme aşamasında olduğu ve bölgenin pek çok yerinde rezerv tespit işlemlerinin tamamlanamadığı düşünülürse; dünya toplamından “şimdilik “ alınan payların, çok yakın gelecekte hızla artacağını söylemek mümkündür.¹⁴⁷ Tablo 19 ve Tablo 20’de doğalgaz rezervleri ve üretimi hakkında bilgi verilmektedir.

Tablo 19. Doğalgaz Tespit Edilen Rezerv Miktarları

Ülkeler	Milyar metreküp	Toplam içersindeki %
Azerbaycan	1.37	0,7
Kazakistan	3.00	1,7
Rusya	48.00	26,7
Türkmenistan	2.90	1,6
Ukrayna	1.11	0,6
Özbekistan	1.86	1,0
Avrupa ve Avrasya	64.02	35,7
Dünya	179.53	100,0

(BP Dünya Enerji İstatistikleri, Haziran 2005, aktaran; **Manuela Troschke**, “Avrasya Kıtasının Enerji Kaynakları ve Türkiye ile Avrupa’nın Enerjisinin Sürdürülebilir Bir Şekilde Tedarik Edilmesi Açısından Bu Kaynakların Önemi”, Editörler: Werner Gumpel, Alpay Hekimler, *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, s. 82)

Tablo 20. Doğalgazda Üretim (milyar metreküp)

Ülkeler	Toplam içersindeki % (2004)
Azerbaycan	0,2
Kazakistan	0,7
Rusya	21,9
Türkmenistan	2,0
Ukrayna	0,7
Özbekistan	2,1

¹⁴⁷ **Pala**, a.g.e., 2003, s. 42.

Avrupa ve Avrasya	39,1
Dünya	100,0

(BP Dünya Enerji İstatistikleri, Haziran 2005, aktaran; **Manuela Troschke**, “Avrasya Kitasının Enerji Kaynakları ve Türkiye ile Avrupa’nın Enerjisinin Sürdürülebilir Bir Şekilde Tedarik Edilmesi Açısından Bu Kaynakların Önemi”, Editörler: Werner Gumpel, Alpay Hekimler, *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, s. 84)

Türkmenistan 2003 yılı Nisan ayında yaptığı “Yüz Yıllık Sözleşme” ile kendisini Rusya’ya karşı kapsamlı ve uzun vadeli sevkıyatlar konusunda doğalgaz açısından taahhüt altına sokmuştur. Türkmen ihracat hacimleri bu sözleşme uyarınca 2007’ye göre 10 milyar metreküp/yıl’lık hacimden 2009 ile 2029 yılları arasında 70–80 milyar metreküplük bir hacme ulaşacaktır.¹⁴⁸

Uluslararası Enerji Ajansı, Avrupa açısından enerji temin sorunları konusunda uyarılarda bulunmuştur. Birkaç yıl içerisinde Rus şirketler topluluğu “Gazprom, 80 ile 90 milyar metreküpe ulaşacak mevcut sözleşmeleriyle bağlantılı olarak tedarik darboğazına girecektir. ” diğer bir ifade ile yakında Avrupa’da 80 ile 90 milyar metreküp/ yıl oranında bir enerji açığı oluşacaktır. Bu rakamlar yaklaşık olarak Almanya’daki yıllık tüketime denk gelmektedir (2005 yılında 171 milyar metreküp Rus doğalgazı ihraç edilmiş, bunun 40 milyar metreküpü Almanya’ya gönderilmiştir).¹⁴⁹ Dünyanın önde gelen doğalgaz ihracatçıları, tüketiciler karşısındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla 23 Aralık 2008 tarihinde Rusya’nın başkenti Moskova’da bir araya gelmiştir. Doğalgaz İhraç Eden Ülkeler Forumu (GECF) üyesi 11 ülke enerji bakanlarının katıldığı toplantıda konuşan Rusya Başbakanı Vladimir Putin, küresel mali kriz ve artan giderler sebebiyle doğalgaz fiyatlarının artacağını bildirmiştir. Ayrıca Gazprom Başkan Yardımcısı Aleksander Medvedev, dünya doğalgaz rezervlerinin % 73’ünü elinde barındıran GECF’nin OPEC tarzı bir tekel oluşturmak olmadığını belirtmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁸ **Troschke**, a.g.e., s. 83.

¹⁴⁹ **Troschke**, a.g.e., s. 84.

¹⁵⁰ **Faruk Akkan**, “Artık Ucuz Gaz Yok”, *Zaman*, 23 Aralık 2008.

3.4.2. Petrol

Yeni yüzyılın gözdesi Hazar Bölgesi'ndeki petrol rezervlerinin miktarı konusunda çok çeşitli tahminler yapılmaktadır. 1998 Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yayınlanan, bölge ile ilgili en kapsamlı rapora göre, Hazar Bölgesi toplam (ispatlanmış-muhtemel) petrol rezervleri 200 milyar varil düzeyindedir. Ajans, sadece bölgede ispatlanmış ham petrol rezervlerinin dahi dünya ispatlanmış toplam petrol rezervinin %4'üne denk geldiğini öne sürmektedir. 2002 Temmuz'unda revize edilen ABD Enerji Bakanlığı verileri ise, Kaşagan keşfini de dikkate alarak, Hazar Bölgesi toplam (ispatlanmış-muhtemel) petrol rezervinin 250 milyar varil civarında olduğunu açıklamıştır. Sadece 4 yıl içinde değişen bu rakam, rezervler ile ilgili saptama açısından çok somut bir örnektir.¹⁵¹ Rezerv hususunda aktörlerin değişik tahminler yapmasının altında kendi çıkarlarını koruma kaygısı yatmaktadır.¹⁵² Bununla birlikte gelişen teknoloji ile daha derinlere inen petrol arama sistemlerinin yeni kıyılar bulmasında gösterilebilir.

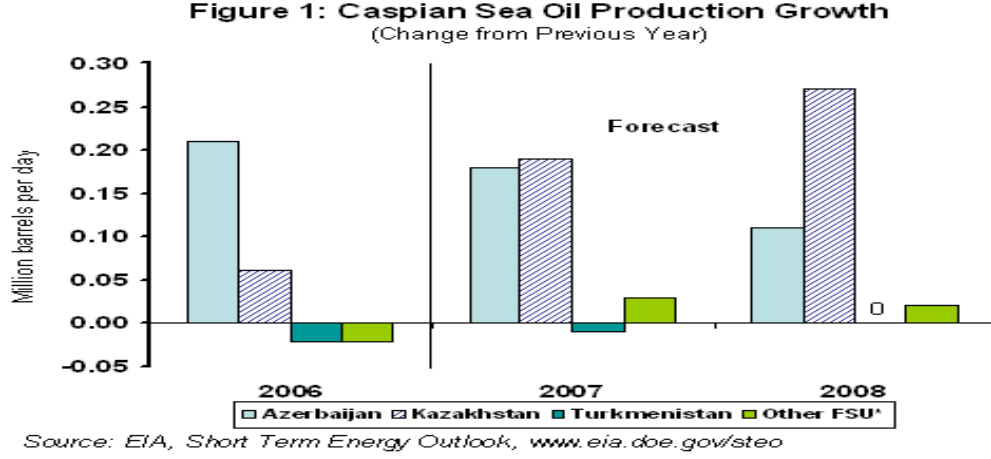
Hazar petrolü ve buna uygun olarak da petrol boru hatları jeopolitik açıdan büyük öneme sahiptir. Hazar Bölgesi ülkelerine göre, boru hatlarının konfigürasyonunun bağımsızlığı için Rusya'nın kontrolünden çıkarılması gerekmektedir.¹⁵³ Önemli bir rezerv miktarına sahip olan Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol gelişim seyri Grafik 2'de gösterilmiştir.

¹⁵¹ Pala, a.g.e., 2003, s. 42.

¹⁵² Bilgin, a.g.e., s. 174.

¹⁵³ Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 5. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 372.

Grafik 2. Hazar Denizi Üretilen Petrol Gelişimi

(www.eia.doe.gov/steo, ulaşım tarihi: 24.05.2009)

Grafik 2'ye göre yıldan yıla petrol gelişimi artan Kazakistan için sorun bu kaynağın uluslararası piyasalara nasıl ulaştırılacağıdır.

3.5. DOĞALGAZ VE PETROLÜN TAŞINMASI

Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının işletilmesi ve uluslararası piyasalara ulaştırılması konusunda ABD, Çin ve Rusya; bölgesel güçlerden Türkiye ve İran; ve bölge ülkeleri Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Gürcistan arasında yaşanan rekabet sadece eski Sovyet sahasıyla ilgili gelişmeler içersinde değil dünya politikası açısından da büyük öneme sahiptir.¹⁵⁴ Hazar Bölgesi coğrafyasında Rusya, ABD, Çin Halk Cumhuriyeti, Avrupa Birliği, İran arasında yaşanan iktidar mücadelesinin temelinde, bölgenin jeopolitik öneminin yanı sıra enerji politikalarına yön verme arzusu da yatmaktadır.

¹⁵⁴ Yüce, a.g.e., s. 52.

Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen, petrol ve doğalgaz hatlarına alternatif güzergâhlar konusunda 1991'den sonra çalışmaların yoğunlaştığı gözlenmektedir.¹⁵⁵ Günümüzde bu kaynakların tüketilen yerlere aktarılması için genel olarak Rusya'nın taşımacılık sistemi kullanılmaktadır. Rusya'nın kontrolü altında Hazar Denizi'yle Karadeniz'i birbirine bağlayan biri kuzeyde, diğeri güneyde olmak üzere iki boru hattı mevcuttur. Kuzey hattı Hazar petrolünü Grozni'den geçirerek Novorossisk'e taşımaktadır. Güney hattı ise taşıdığı petrolü Gürcistan'ı da içine alan doğu-batı eksenini aşarak Karadeniz'e Batum üzerinden ulaştırmaktadır. Kazakistan Rusya'ya Atyrau-Samara Hattı'yla bağlanmıştır. Ayrıca küçük miktarlardaki petrol sevkiyatının yapıldığı daha kısa bir petrol boru hattı da Kazak petrolünü Rusya'ya aktarmaktadır.¹⁵⁶ Rusya boru hattı inşası konusunda uzun yıllara dayanan bir deneyime sahiptir. Rusya'daki boru hattı sisteminin uzunluğu, petrol alanında 47.000 km'ye, gaz alanında ise 378.000 km'ye ulaşmıştır. Kazakistan yaklaşık 7.000 km'nin üzerinde petrol ve 10.138 km doğalgaz boru hattına (2002), Türkmenistan ise 1.395 km'nin üzerinde petrol ve 10.138 km doğalgaz boru hattına¹⁵⁷ sahiptir.¹⁵⁸ Bölgelerinden boru hattı geçen ve siyasi bakımdan güvensiz ülkeler ise risk oluşturmaktadırlar.¹⁵⁹

Ham petrol veya doğalgazın çıkarıldığı yerden işleneceği veya tüketileceği merkezlere naklinde tercih edilen ilk yol boru hatlardır. Her ne kadar petrol tabii halde, doğalgazın da yüksek basınç altında sıkıştırılarak "CNG" formunda veya 162 dereceye kadar soğutulup sıvılaştırılarak "LNG" formunda kara ve deniz taşıtlarıyla taşınması yaygın bir uygulama ise de boru hattı taşımacılığının en güvenli ve ekonomik yol olduğu söylenebilir.¹⁶⁰ Petrol ve doğalgaz sadece uluslararası piyasalarda ticareti yapılan mallar değildir, bu kaynakların ve bulundukları bölgelerin kontrolünü sağlayan devletler açısından stratejik değer teşkil ederler. Bu

¹⁵⁵ **Gökçen Oğan**, "Orta Asya Enerji Diplomasisi Hız Kesmiyor" , *Stratejik Analiz*, Sayı: 86, 2007, s. 8.

¹⁵⁶ **Bilgin**, a.g.e., s. 241.

¹⁵⁷ İlgili devletlerin istatistiksel yıllıkları için bakınız: www.ogbus.ru.

¹⁵⁸ **Gumpel**, a.g.e., s. 109.

¹⁵⁹ **Mayer-Tasch**, a.g.e., s. 14.

¹⁶⁰ **Bıyıkhoğlu**, a.g.e., s. 14.

durum zengin doğal kaynaklarından dolayı stratejik rekabetlere sahne olan Avrasya “*Heartland*”ının merkezinde yer alan Hazar Bölgesi incelendiğinde açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir.¹⁶¹

Doğalgazın, petrolden en önemli farkı kolay taşınamamasıdır. Boru hatlarıyla yüksek basınç altında taşınması ise önemli bir farklılıktır. Ayrıca düşük sıcaklık koşullarında sıvı olarak (LNG, sıvılaştırılmış doğalgaz) taşınabilmesi özellikle boru hattı döşenemeyen deniz aşırı ülkelere taşımada önemli bir aşama olmuştur. Dünya doğalgaz tüketimindeki artışın önemli nedenlerinden biri, doğalgaz taşımacılığı teknolojisindeki gelişmedir. Boru hattı taşımacılığı ve doğalgazın sıvılaştırıldıktan sonra LNG olarak taşınımı, taşımacılıktaki iki mühim yöntemdir. Dünyada tüketilen gazın %95’i ise boru hatlarıyla taşınmaktadır.¹⁶²

Enerji tedarikinin siyasi ve teknik açıdan güvence altına alınması hem ülke içinde tedarikin sağlanması açısından hem de enerji kaynaklarını ihraç edenler açısından büyük önem taşımaktadır. Siyasi güvenlik denilince, yalnızca alıcının siyasi baskılardan bağımsız olarak sözleşmeyle akdedilen miktarlarda petrolü ve doğalgazı sürekli-kesintisiz teslim alması konusu anlaşılmamalıdır. Bunun yanında Kafkaslar bölgesinde halen sık sık meydana gelen, boru hatları ve pompa istasyonlarına yönelik gerçekleştirilen siyasi amaçlı sabotajlara karşı güvenliğin sağlanması konusunun da bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir. Teknik güvenlik ile de alıcının, enerji kaynaklarını radikal koşullar altında bile kesintiye uğramaksızın, sağlamasını temin edilmesi konusu anlaşılmalıdır. Bu husus enerji ekonomisiyle ilgili ikinci şartın, yani “enerji tedarikinin ucuzluğu” şartının da göz önünde bulundurulması suretiyle gerçekleştirilmelidir.¹⁶³

Boru hatları diğer taşıma araçları ile karşılaştırıldıklarında gözle görülür avantajlar sağlamaktadır. Normal koşullar altında inşa edilmeleri karışık olmayan boru hatları uygun işletim sistemleri ile büyük miktarların taşınmasını diğer tüm

¹⁶¹ İşler, a.g.e., 2006, s. 57.

¹⁶² Satman, a.g.e., s. 55

¹⁶³ Gumpel, a.g.e., s. 110.

taşıma araçlarına oranla (açık deniz gemiciliği hariç) daha uygun bir maliyetle gerçekleştirebilmektedirler. Boru hatları, en ideal toplu nakliye araçları olup genel olarak yüksek oranlı bir güvenirliliğe sahip oldukları gibi geçirildikleri araziye de uyurlanabilmektedir. Boru hatları tiplerine baktığımızda:

- Ana hat (*trunk*)
- İletim (*transmission*)
- Dağıtım (*distribution*) hatlarıdır.

Bunlardan başka, petrol veya gaz üretim alanını içindeki daha düşük çaptaki boru hatları vardır ki bunlar ise akış hatları (*flowlines*) olarak adlandırılır. Ham Petrol Ana Hatları (*crude trunk lines*): Ana depolama yerlerinden rafinelere veya başka bir yerdeki depolama terminaline petrol taşımak için yapılan büyük çaplı (*large-diameter*) ve uzun (*long-distance*) hatlarıdır. Bu hatlarda petrolün taşınabilmesi için hattın başında ve belli yerlerinde sürtünme (*friction*), seviye değişimi (*change in the elevation*) ve diğer kayıpları (*other losses*) yenmek için pompa istasyonları kurulması gerekmektedir. Ham petrol ana hatları çok önemli hatlardır. Bu hatlarda kullanılan boruların çapları 1,5–2 metreye kadar çıkabilmekte ve kilometrelerce uzunlukta ülkeleri geçmektedir. Ana hatlar genelde deniz seviyesinden, petrolün çıktığı yerden başlar, bazen 2.500–3.000 metre dağların tepesine çıkıp, sonra tekrar deniz seviyesine inmektedir. Akmazlığı (viskozitesi) yüksek olan petrolü, hattın içerisinden bu kadar yüksekliğe pompalayabilmek için oldukça fazla enerji harcanması gereklidir. Özetle bu seviye, yükseklik değişikliklerini yenmek için çok enerji ve çok güç gerekmektedir. Seviye değişimleri ve sürtünmeyi yenebilmek için petrol boru hatları yüksek basınçlarla işletilir. Bu boru hatlarında çok yüksek basınca dayanıklı malzemenin kullanılması gerekir. Bu nedenle borular genellikle çelik malzemeden yapılır ve özel kaynaklarla birleştirilir. Yeraltı boru hatlarını korozyondan korumak amacıyla çelik boruların dışı kaplanır. Ayrıca katodik koruma yapılır. Boru hatlarının güvenliği, boru hatlarının inşaatı ile başlayan bir süreçtir. Eğer güvenli bir hat inşa edilmezse daha sonra işletme esnasında çok ciddi problemler yaşanabilir. Çünkü

bunlar oldukça yüksek basınçta işletilmektedir. Petrol boru hatlarının işletme basınçları 100–120 bar, doğalgaz boru hatları 180–200 bara kadar çıkabilmektedir.¹⁶⁴

Boru hatlarının yüksek düzeydeki şebeke oluşturma kabiliyetleri sayesinde uygun şekilde izole etmek suretiyle bataklıklar, turbalar ve akarsulardan hatta denizler gibi zorlu alanlar içerisinden geçirilmeleri de mümkündür. Krasnador bölgesindeki Djubga’dan Samsun’a kadar uzanan “Mavi Akım” boru hattı bu gerçeği somut bir biçimde ispat etmektedir.¹⁶⁵

Bir boru hattının kullanım ömrü, boruların kalitesine ve doğal koşullara bağlı olarak 15 ile 30 yıl arasında değişmektedir. Rusya’daki doğalgaz boru hatlarının %13’ü hâlihazırda 30 yılı aşkın bir süredir, %20’si 20 ile 30 yıl arasında ve yalnızca %34’ü 10 ile 20 yıl arasında bir süreden beri işletilmektedir.¹⁶⁶

Boruların içerisinde yer alan parafin çökmesi, ılımlı sıcaklıklara kıyasla düşük sıcaklıklarda daha fazla olmaktadır. Rusya’nın kıtalararası büyük boru hatları, oldukça farklı iklimlere sahip birkaç bin kilometrelik güzergâhlardan geçtiğinden dolayı bu boru hatlarının farklı bölümleri son derece farklı doğal koşullara maruz kalmaktadırlar. Boru hattı sisteminin özelliklerine bağlı olarak farklı kalitelerin birbirine karışıp taşınmasında bu durum daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁷

Anlatılan teknik bilgilerin ardından AKT’ye bakıldığında ilk olarak Türkmenistan, Rusya’nın sisteminden ve bu ülkede öngörülme-yen siyasi ve teknik gelişmelerden bağımsız olabilmek için Pakistan üzerinden Çin ve Hindistan’a ayrıca İran ve Hazar Denizi üzerinden Türkiye’ye yeni boru hatları inşa etmeyi planlamaktadır. Ancak burada büyük ölçüde Çin ve Özbekistan’dan ithal edilmiş

¹⁶⁴ **Veli Deniz**, “Boru Hatları Yapımında Teknik Esaslar ve Tedarikte Güvenlik”, *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Editörler: Werner Gumpel, Alpay Hekimler, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, s. 93-107.

¹⁶⁵ **Gumpel**, a.g.e., s. 110.

¹⁶⁶ **Gumpel**, a.g.e., s. 111.

¹⁶⁷ **Gumpel**, a.g.e., s. 114.

olan boruların kalitesindeki eksikliklerin bir sonucu olarak tedarik alanında sürekli garanti sağlanamayacaktır.¹⁶⁸ Kazakistan 2004 ve 2005 yıllarında doğalgaz boru hatlarında dört adet ağır patlama kaydetmiştir. Bu patlamalar her şeyden önce kötü malzemeye, eksik bakım onarım işlemlerine ve yapılan yolsuzluğa dayandırılmaktadır. Batılı uzmanlar bu boru hatlarının çok eski olduğunu söylemektedirler.¹⁶⁹ Eğer bir ülkenin ekonomik kalkınması ağırlıklı olarak Rusya ya da Orta Asya'dan yapılan gaz sevkiyatlarına bağlı ise tüm bunların bilinmesi gerekmektedir.¹⁷⁰ Bu sebeplerden dolayı çalışmada da boru hatları konusuna ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

3.6. HAZAR BÖLGESİ VE BORU HATLARI

Hazar Bölgesi'nden çıkan ve uluslararası pazarda değer içeren en önemli iki enerji kaynağı olan petrol ve doğalgaz bölge ülkeleri için vazgeçilemez birer güç kaynağıdır. Bu güç kaynakları çıkarıldıktan sonra en önemli aşama tüketici ülkelere ulaştırılabilmesi sorunudur. Dolayısıyla bu bölümde Hazar kaynaklı boru hatları ile özellikleri incelenip uluslararası politikaya etkileri sorgulanacaktır.

3.6.1. Doğalgaz Boru Hatları

Hazar Bölgesi'nde doğalgaz denilince ilk akla gelen ülke Türkmenistan'dır. Türkmenbaşı'nın ölümünün ardından bağımsız politikalar izlemeye başlayan Türkmenistan doğalgazı uluslararası pazara sunup bundan kâr elde etmek istemektedir. Bunun yanı sıra Azerbaycan ve Kazakistan'da bulunan mevcut

¹⁶⁸ Gumpel, a.g.e., s. 112.

¹⁶⁹ Gumpel, a.g.e., s. 115.

¹⁷⁰ Gumpel, a.g.e., s. 116.

doğalgaz yatakları bölgenin önemini arttırmıştır. Bu bölümde dünya politikasını etkileyen doğalgaz boru hatlarına değinilecektir. Tablo 21’de ise “Hazar Bölgesi Doğalgaz Taşıma Hatları” bulunmaktadır:

Tablo 21. Hazar Bölgesi Doğalgaz Taşıma Hatları

Proje	Hat	Kapasite (cf)	Uzunluk (km)	Yatırım (USD)	Son Durum
Bakü-Tiflis-Erzurum	Azerbaycan-Türkiye	175–565 milyar	280	682–782 milyon	Tamamlandı
Centgas	Türkmenistan-Pakistan-Hindistan	700 milyar	1448–643	1.95 milyar	Askıda
Türkmenistan-Rusya	Türkmenistan-Kazakistan-Rusya	3.5 trilyon	VY	VY	Çalışıyor
Çin Hattı (Xinjiang)	Türkmenistan-Çin	1 trilyon	8045	10 milyar	Fizibilite
Trans-Hazar	Kazakistan-Azerbaycan-Türkiye	VY	VY	VY	Fizibilite
Trans-Hazar	Türkmenistan-Azerbaycan-Türkiye	1.1 trilyon	1695	2–3 milyar	Fizibilite
Trans Gürcistan	Rusya-Gürcistan-Ermenistan-Türkiye	425 milyar	201	250 milyon	Askıda
Korpeje-Kurdkui	Türkmenistan-İran	283 milyar–1.1 trilyon	145	190–590 milyon	Swap başladı
Serakhs-Tahran	Türkmenistan-İran	1.8 trilyon–	VY	1.2–1.5 milyar	Fizibilite

		2.1 trilyon			
Ekarem-Turan	Türkmenistan -İran-Türkiye	1 trilyon	2172	3.8–4 milyar	Askıda

(Mert Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları*, II. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Temmuz 2005, s. 270)

3.6.1.1. Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı

Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı'nın Gürcistan kısmı 2006 yılından itibaren çalışmaya başlamış, Türkiye kısmının inşası uzadığı için Şahdeniz doğalgazı Erzurum'a 3 Temmuz 2007'de ulaşmıştır. 280 km uzunluğuna sahip olan bu hattın maliyeti 682–782 milyon Amerikan doları arasında değişmektedir. 12 Mart 2001 tarihinde Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Azerbaycan Başbakan Yardımcısı tarafından Azerbaycan doğalgazının Türkiye'ye sevkine ilişkin hükümetler arası anlaşma ve bu anlaşmaya istinaden aynı tarihte BOTAŞ ve SOCAR arasında 15 yıl süreli “Doğalgaz Alım-Satım Sözleşmesi” imzalanmıştır.¹⁷¹ Bakü/Azerbaycan-Tiflis/Gürcistan-Erzurum/Türkiye doğalgaz boru hattı, Rus güzergâhlarına alternatif oluşturmaktadır.¹⁷²

BTE'nin gerçekleşmesi büyük projenin diğer önemli ayağı olan Nabucco'nun şansını da yükseltmektedir. AB Enerji Konseyi Başkanı Martin Bartenstein, Nabucco'nun AB enerji güvenliği açısından önemini şöyle vurgulamaktadır: “Nabucco doğalgaz boru hattı projesi, AB'nin enerji güzergâhı ve üretici ülkelerin çeşitlenmesini sağlayacak enerji projeleri açısından en önemlisidir.” Bu söze dayanarak, AB'nin Rusya ve Ortadoğu'ya alternatif oluşturan Hazar Bölgesi'ne vermiş olduğu önem görülmektedir. İran'ın kendi doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya çıkış yollarından biri Nabucco projesidir. Fakat uzun yıllardır İran-Türkiye arasında geçiş anlaşmazlığı, İran doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya çıkışını

¹⁷¹ Cavid Veliev, “Hazar'da Kaynak Savaşı”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 160, 2007, s. 20.

¹⁷² Troschke, a.g.e., s. 80.

engellemiştir. Söz konusu engel 13 Temmuz 2007 tarihinde İran-Türkiye arasında Ankara’da imzalanan mutabakat zaptıyla aşılmış görünmektedir. Böylece İran doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa’ya satılacak, Türkiye’de Türkmenistan doğalgazını İran üzerinden satın alacaktır. Ayrıca İran üç ayrı doğalgaz alanını da ihalesiz Türkiye’ye verecektir. Bu anlaşma diğer taraftan da Türkiye’nin enerji koridoru olma özelliğini kuvvetlendirmiştir. Fakat bazı uzmanlarca Türkiye’nin Türkmen doğalgazını İran üzerinden değil Trans-Hazar üzerinden almaya öncelik vermesi daha yararlı olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Bunun nedenleri olarak İran’ın şimdiye kadar güvenilir bir doğalgaz ortağı performansı sergilememesi ile hala İran-ABD krizinin devam ediyor olmasıdır.¹⁷³ Kriz ile ilgili olarak, ABD Başkanlık seçimlerini Obama’nın kazanmış olması ilerleyen günlerde farklı senaryoların gelişmesine neden olabileceği söylenebilir. BTE’nin gerçekleşmesi ilgileri daha çok Trans-Hazar’a yöneltmektedir. Aşağıdaki başlık altında ise bu boru hattı ile ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

3.6.1.2. Trans-Hazar Boru Hattı Projesi

Türkmen gazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına taşınmasına ilişkin Trans-Hazar’a yönelik ilk temaslar Turgut Özal döneminde başlamış ve ilk anlaşma 1992 yılında Türkiye ve Türkmenistan arasında imzalanmıştır.¹⁷⁴ 29 Ekim 1998’de Aşkabat ve Ankara arası bir anlaşma yapılarak Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Trans-Hazar Gaz Boru Hattı girişimi devam etmiştir.¹⁷⁵ Türkiye’nin Trans-Hazar Boru Hattı Projesi’ne öncelik vermesi doğalgaz konusunda İran’la yapacağı pazarlıklarda artı bir değer kazandıracaktır. İran, Türkiye’nin Türkmenistan doğalgazı için transit güzergâh olma teklifine karşı çıkmaktadır. Hedefinde ise Türkmenistan doğalgazının Türkiye ve Avrupa’ya taşınmasında konumunu kuvvetlendirmek bulunmaktadır.

¹⁷³ Veliev, a.g.e., Sayı: 160, s. 21.

¹⁷⁴ Osman Nuri Aras, *Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, İstanbul: Der Yayınları, 2001, s. 122.

¹⁷⁵ Elnur Soltan, “Türkmenistan ve Rusya: Gaz Üzerinde Kurulan İlişkiler”, *Avrasya Dosyası-Türkmenistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 2, Yaz: 2001, s. 195.

İran, Türkmenistan'dan daha uygun fiyata aldığı doğalgazı Türkiye ve Avrupa'ya daha pahalıya satmak istemektedir. Bu konuda başarılı olmaması durumunda ise İran'ın "B Planı"nda Türkiye ve Avrupa'ya doğalgaz satışında kendi jeopolitik konumunu kuvvetlendirmek yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye, kendi çıkarlarına uygun bir biçimde İran'a karşı doğalgaz açısından daha güçlü olması için Trans-Hazar Boru Hattı konusunda girişimlerini kuvvetlendirip Hazar üzerinden Azerbaycan geçişli doğalgaz boru hattını desteklemelidir.¹⁷⁶

Trans-Hazar ise kendi içinde petrol ve doğalgaz hattı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlar, Kazakistan petrollerini Hazar geçişli Avrupa'ya taşıyacak Trans-Hazar Petrol Boru Hattı ve Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı'dır. Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı Türkiye üzerinden AB'nin öncelikli enerji projesi Nabucco doğalgaz hattı ile birleşecektir. Trans-Hazar Petrol Boru Hattı'nın ise Gürcistan'dan geçerek Karadeniz altından Odessa-Brodi Petrol Boru Hattına birleştirilmesi planlanmaktadır. Konjonktürel durum uygun olmadığı için Trans-Hazar şimdilik sözde kalmıştır. Fakat 2006'da BTC'nin çalışmaya başlaması ve 21 Aralık 2006'da Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparamurat Niyazov Türkmenbaşı'nın vefatı Trans-Hazar için yeni umutlara neden olmuştur. Bu iki olaydan sonra sadece ABD ve AB tarafı değil aynı zamanda Türkiye, Gürcistan ve özellikle Azerbaycan tarafı da Trans-Hazar için sıkı çalışmalara başlamıştır. Türkmenbaşı'nın ölümünden sonra ABD ve AB, 2002 yılında imzalanan 25 yıllık Rusya –Türkmenistan doğalgaz anlaşmasını iptal ettirme çabasına girmiş, Azerbaycan BTC'nin değerinin artması için Kazakistan'ın boru hattı aracılığıyla BTC'ye katılmasını sağlamaya ve aynı zamanda Türkmenistan'la ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır. Azerbaycan-Türkmenistan ilişkileri Trans-Hazar Doğalgaz Projesi açısından önemlidir.¹⁷⁷ Fakat Nisan-Mayıs 2007'de Rusya'nın Türkmenistan ve Kazakistan'la yeni boru hattı ve enerji anlaşması imzalaması Trans-Hazar ve Nabucco'nun gerçekleşmesinin zor olacağı yorumlarına neden olmuştur. Bu anlaşma Rusya'ya psikolojik üstünlük

¹⁷⁶ Cavid Veliev, "Avrupa'ya Türkiye Üzerinden Tahran Gazı", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 113, 2006, s. 11.

¹⁷⁷ Veliev, a.g.e., Sayı: 160, s. 20.

sağlamışsa da Trans-Hazar için çalışmaları engelleyememiştir. Rusya-Orta Asya anlaşmasına rağmen Trans-Hazar'ın şansı hala devam etmektedir. Bunu hem Türkmenistan Cumhurbaşkanı Kurbanguli Berdimuhammedov ifade etmiş hem de Rusya'nın Kazakistan ve Türkmenistan'la imzaladığı anlaşmanın nihai özelliğe sahip olmaması göstermiştir. Trans-Hazar ayrıca sadece ekonomik değil stratejik öneme de sahiptir. BTC, Azerbaycan ile Gürcistan'ın siyasi bağımsızlığı için ne kadar büyük bir öneme sahipse Trans-Hazar da bir o kadar Kazakistan ve Türkmenistan için öneme sahiptir. Trans-Hazar sadece Avrupa'yı Rusya doğalgazına veya güzergâhına bağımlılıktan kurtarmayacak aynı zamanda Kazakistan ve Türkmenistan'ın dış politikalarına çok boyutluluk katarak siyasi bağımsızlıklarının pekişmesine neden olacaktır.¹⁷⁸

Trans-Hazar'ın önündeki en büyük engellerden bir diğeri Türkmenistan ve Azerbaycan'ın Hazar'ın statüsüne yönelik görüş farklılıkları, Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ihtilaflardır.¹⁷⁹ Fakat Türkmenbaşı'nın vefatından sonra Azerbaycan'ın Türkmenistan'a yönelik sıcak mesajlarına Berdimuhammedov yönetimi olumlu yanıtlar vermektedir. Türkmenistan-Azerbaycan arasında ikili ilişkilerin gelişmesi, hem Hazar'daki tartışmalı kuyu olan Kepez/Serdar sorununu çözüp hem de Trans-Hazar'ın gerçekleşmesini sağlayabilir. Önemli olan enerji güzergâhı konusunda ilk nihai anlaşmayı imzalayan tarafın, kazanan taraf olacağının bilinmesidir.¹⁸⁰

3.6.1.3. Şahdeniz Boru Hattı Projesi

¹⁷⁸ Veliev, a.g.e., Sayı: 160, s. 21.

¹⁷⁹ Kadir Dikbaş, “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, *Avrasya Dosyası- Türkmenistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 2, Yaz: 2001, s. 91.

¹⁸⁰ Veliev, a.g.e., Sayı: 160, s. 20.

Şahdeniz Boru Hattı Projesi Azerbaycan'dan ucuz doğalgaz alınmasını sağlamak için düşünülmektedir. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı'nın da var olmasını sağlayan bir proje olarak Şahdeniz Projesi önemlidir. Şahdeniz Türkiye'nin pahalı Rus gazına ve güvenilir olmayan İran gazına alternatif yaratabilmek için önem verdiği bir proje durumundadır. Bu hat aynı zamanda "Kafkasya Koridoru" yoluyla oluşturulmaya çalışılan enerji nakil hattı bağlamında gelecekte Orta Asya'ya uzanacak olması nedeniyle de büyük öneme sahiptir. Kısacası bu proje, ekonomik ve siyasi öneminin dışında geniş boyutlu bir enerji ağının parçası olması açısından önem taşımaktadır.¹⁸¹

Türkiye Temmuz 2007'de resmen faaliyete geçen "Şahdeniz I Projesi"nden günlük 10-14 milyon metreküp seviyesinde gaz almaktadır. Hazar'daki en büyük doğalgaz projesi olan ve BP ile Statoil önderliğinde bir konsorsiyum tarafından geliştirilen Şahdeniz Projesi'nin ikinci safhasında yıllık üretimin öngörülen 16 milyar metreküpten 21 milyar metreküpe çıkarılması planlanmaktadır. "Şahdeniz II Projesi"nden ise üretilen gazı satın almak için Avrupa Birliği'nin yanı sıra pek çok ülke Azerbaycan'a talepte bulunmaktadır. Bakü'nünde Şahdeniz Projesi kapsamında üretilen doğalgazı Avrupa Birliği'ninde desteklediği Türkiye-Avusturya (Nabucco) doğalgaz boru hattı üzerinden Avrupa'ya ulaştırmayı planladığı bilinmektedir. Azerbaycan ile 2007 yılında başlatılan görüşmelerde Şahdeniz II'den üretilen gazın yeni bir boru hattıyla mı, yoksa yılda otuz milyar metreküp gaz taşıma kapasitesine sahip olması planlanan Nabucco Hattı'yla mı iletileceğine, yapılacak değerlendirme ve görüşmeler sonrasında karar verilecektir.¹⁸²

3.6.1.4. Nabucco Projesi

¹⁸¹ Mitat Çelikpala, "Kafkaslarda Büyük Oyun", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 132, 2007, s. 8.

¹⁸² "Türkiye, Azerbaycan'dan Ek Gaz İsteyecek", *Zaman*, 03 Eylül 2008.

3300 km uzunluğunda yapılması düşünülen¹⁸³ Nabucco Projesi enerji alanında Avrupa için gerçekleştirilebilecek en önemli projedir.¹⁸⁴ Nabucco Boru Hattı Projesi ile Rusya doğalgazına alternatif olan Hazar ve Ortadoğu doğalgazını Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır.¹⁸⁵ Avrupa Komisyonu'nca desteklenen Avusturya'nın OMV firması tarafından yürütülen 4.4 milyar dolarlık Nabucco Projesi, doğalgazı, Orta Asya'dan – Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan – Orta Avrupa'ya taşınmasını planlanmaktadır. Rusya'nın o dönemdeki Devlet Başkanı Putin ise bu duruma karşı Avrupa'nın Rus pazarına aşırı bağımlılık iddialarını reddederek, Kremlin'in gerekirse yeni pazarlar aramak için, enerji hatları istikametini Batı'dan Doğu'ya çevirebileceğini, İngiltere'nin Rus şirketlerine koyduğu ticari kısıtlamaların ise, "Liberal Küreselleşme" ilkesi ile çelişki arz ettiği öne sürmüştür.¹⁸⁶

Uluslararası Türkiye-Avusturya (Nabucco) Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin beş ortağı, BOTAS, Bulgargas, Transgas, RWE, MOL ve OMV Gaz şirketlerinin Haziran 2005 Viyana'da gerçekleştirdikleri Nabucco çalışma şirketi genel kurul toplantısında "Ortak Girişim Anlaşması" imzalanmıştır.¹⁸⁷ Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Avusturya ve Almanya'nın Hazar ve Ortadoğu doğalgazının Avrupa'ya ulaştırılması için başlattıkları Nabucco Projesi'ne Avrupa Birliği'nin mali kredi sağlayacağı bildirilmiştir. 2002 yılında başlatılan ve beş ülke tarafından oluşturulan konsorsiyumun yürüttüğü projenin fizibilite çalışması için AB Trans Avrupa Bağları (TEN) fonundan hibe kredi kullanılacağı bilinmektedir. Buna göre fizibilite çalışmasının tahmini maliyetinin 3 milyar 365 milyon Euro olması öngörülürken, bu maliyetin %50'si AB-TEN fonundan finanse edilecektir.¹⁸⁸

¹⁸³ **Amanda Akçakoca** "Nabucco'yu Gerçekleştirmek Kolay Olmayacak", *Zaman*, 25 Şubat 2009.

¹⁸⁴ "Türkiye Nabucco Projesinde Hayati Bir Rol Oynuyor", *Enerji Gündemi*, Yıl: 2, Sayı: 16, 15 Nisan 2007.

¹⁸⁵ **Somuncuoğlu**, a.g.e., Sayı: 135, s. 8.

¹⁸⁶ **Caşın**, a.g.e., s. 46.

¹⁸⁷ "Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Ortak Girişim Anlaşması İmzalandı", *Enerji*, Yıl: 10, Sayı: 7, 2005, s. 8.

¹⁸⁸ *Enerji*, Yıl: 9, Sayı: 5, 2004, s. 9.

Nabucco Konsorsiyumu'nu oluşturan Bulgargaz (Bulgaristan), Transgaz (Romanya), RWE (Almanya), Transmission Ltd (Macaristan), OMV Erdgas (Avusturya) ve BOTAŞ (Türkiye) tarafından “Nabucco Boru Hattı İş Geliştirme Şirketi”nin kurulması yönünde gerekli dökümanlar, 26 Şubat 2004'te şirketin merkezi olarak da bilinen Viyana'da imzalanmıştır. BOTAŞ'ın % 20 hisse ile ortak olduğu şirketin nominal sermayesi 35 bin Euro olarak belirlenmiştir. Şirketin Nabucco Projesi'nin uluslararası arenada tanıtımı, lobi faaliyetleri tedarikçi ve müşteriler ile görüşmelerin gerçekleştirilmesi, finansman temini yönünde çalışmalar, boru hattının yapımı için model oluşturulması, yatırımcılar için uygun teşviklerin araştırılması, pazarlama faaliyetlerinin koordinasyonu gibi etkinlikler yapmak üzere kurulduğu açıklanmıştır. Diğer taraftan projenin Avrupa'da ulaşabileceği pazar payının tespiti doğrultusunda pazar araştırması, ekonomik modelleme ve stratejik işbirliği için yol haritasının belirlenmesi işlerininde tamamlandığı bildirilmiştir.¹⁸⁹

Avrupa'ya Hazar doğalgazını taşıması planlanan Nabucco Doğalgaz Boru Hattı'nın bir türlü gerçekleşmemesinin sebebi olarak ise Rusya gösterilmektedir. Buna gerekçe olarak Rusya'nın Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin Nabucco'yu baltalayabileceği düşüncesi belirtilmektedir. Fakat Nabucco'nun sorunu Avrupa piyasasının Rus gazıyla dolması değil, bu boru hattını dolduracak doğalgazın bulunup bulunmamasıdır. Bu sorunun en önemli sebebi ise AB'nin enerji oyunundaki etkinsizliğidir. Doğalgazın temin edilmesi konusunda AB'nin gücü Rusya ve ABD'nin politikalarını aşabilecek güçte değildir. Bir taraftan Doğu-Batı enerji koridoruna desteğini sürdürdüğünü belirten ABD, diğer taraftan Türkmen gazının batı yönünde değil, güney (Transafgan Projesi) yönünde akması için uğraşmaktadır. Ayrıca Hazar geçişli boru hattının gerçekleşmemesinin en önemli sebebi olarak, ABD'nin bu boru hattına sadece sözde destek göstermesi de değerlendirmeler arasında gösterilebilir.¹⁹⁰ Nabucco Projesi'ni devre dışı bırakacak şekilde Rusya'nın bütün Azerbaycan gazına talip olmasına Bakü yönetiminin nasıl tepki vereceği konusunda Bakan Memmedyarov şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Henüz bir

¹⁸⁹ *Enerji*, Yıl: 9, Sayı: 4, 2004, s. 10.

¹⁹⁰ **Somuncuoğlu**, a.g.e., Sayı: 158, s. 13.

yanıt vermedik. Görüşmeler devam ediyor.” Rusya’ya verilecek evet cevabının Nabucco’yu devre dışı bırakmak anlamına gelebileceğinin hatırlatılması üzerine ise Azerbaycan’ın konuyla ilgili Bakanı: “Bu bir ticaret ve kâr meselesi” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁹¹ Esasında Nabucco Projesi açısından Hazar’ın statüsü ile ilgili sorunlar yaşandığı için, proje sahipleri de bu bölge ile ilgilenmemekte Irak, Mısır, Azerbaycan ve İran gazı ile hattı besleme alternatifleri üzerinde durmaktadırlar.¹⁹² Nabucco inşaatının 2010’da başlatılması ve bu tarihten 3 yıl sonra hizmete açılması planlanıyorsa da, projenin hayata geçirilebileceğine dair bazı soru işaretleri bulunmaktadır. Önceleri sadece transit ülkeleri kapsayan Nabucco Konsorsiyumu’nun içinde tek bir üretici ülkenin bile yer almaması belirtilebilir. İkinci olarak, boru hattını dolduracak gazın nereden geleceğine dair önemli soru işaretleri mevcuttur. Birincil kaynağın Azerbaycan’ın Şahdeniz 2 yatağı olacağı varsayılmaktadır. Fakat bu yatak boru hattının sadece dörtte birini doldurabilecek kapasitededir. Azerbaycan dışında Kazakistan ve Türkmenistan ise Avrupalı yetkililerin henüz net olarak eyleme geçmedikleri için kaynaklarını Rus ve Çin piyasasında değerlendireceklerini belirtmektedirler.¹⁹³ Nabucco Projesi, tamamlanması halinde Avrupa Birliği enerji güvenliği için önemli enerji koridorlarından birisini oluşturacaktır. Rusya’ya bağımlılığın kırılabilmesi için alternatif kaynak ve geçiş yollarından istifade edilmesi büyük önem taşımaktadır. AB’nin yakın zamanda Rusya kaynaklı enerji kesintileri ile karşı karşıya kalması sonucunda Nabucco Projesi hem AB enerji güvenliği hem de Türkiye’nin AB nezdinde stratejik önemi açısından kritik bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹⁴ Sonuç olarak popülist günü kurtaran politikalar yerine enerjide uzun vadeli, istikrar ve disiplin içeren bir siyaset uygulanması Nabucco’nun başarısı için şarttır.

¹⁹¹ **Servet Yanatma**, “Bakü, Petrol ve Doğalgaz Kartını Açıyor”, *Zaman*, 30 Ağustos 2008.

¹⁹² <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=2463&kat1=42&kat2=> (erişim tarihi: 29.10.2008).

¹⁹³ **Akçakoca**, a.g.e., s. 20.

¹⁹⁴ **Aslan Yavuz Şir**, “Türkiye Nabucco’dan Çekilir mi?”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=22>, (erişim tarihi: 30 Ocak 2009).

3.6.1.5. Merkezi Asya Boru Hattı

Merkezi Asya Boru Hattı, Türkmen gazını Kazakistan üzerinden Rusya'ya ait Gazprom Boru Hattı sistemi sayesinde ulaştırmaktadır. Boru hattının batı ve doğu kolları yılda 3.53 trilyon fut küp gaz ulaştırabilme kapasitesine sahiptir. 2009 yılında mevcut kapasitenin artırılması planlanmaktadır.¹⁹⁵

3.6.1.6. Kazakistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı

09 Temmuz 2008 tarihli Batum'daki GUAM Zirvesi'nin ardından, Çin ve Kazakistan 1300 kilometrelik bir doğalgaz boru hattı inşaatına başlamış, açılış töreni Kazakistan'ın başkenti Almatı'ya yakın bir yerde düzenlenmiştir. Birkaç aşamada inşa edilecek olan boru hattının 2010'da gaz pompalamaya başlaması beklenmektedir. Konsorsiyumun öncü işletmecisi olan Çin'in Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) kendi boru hattı bölgelerinde % 50 pay vererek Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'ın devlet petrol ve gaz şirketleriyle anlaşmalar imzalamıştır. Harita 2'de bu boru hattına yönelik aşamalar bulunmaktadır.

Harita 2. Kazakistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı Haritası

¹⁹⁵ <http://www.tasam.org/index.php?altid=1571&syf=3> (erişim tarihi: 01.11.2008).

(<http://www.koxuz.org/anasayfa/node/1921> (erişim tarihi: 01.10.2008))

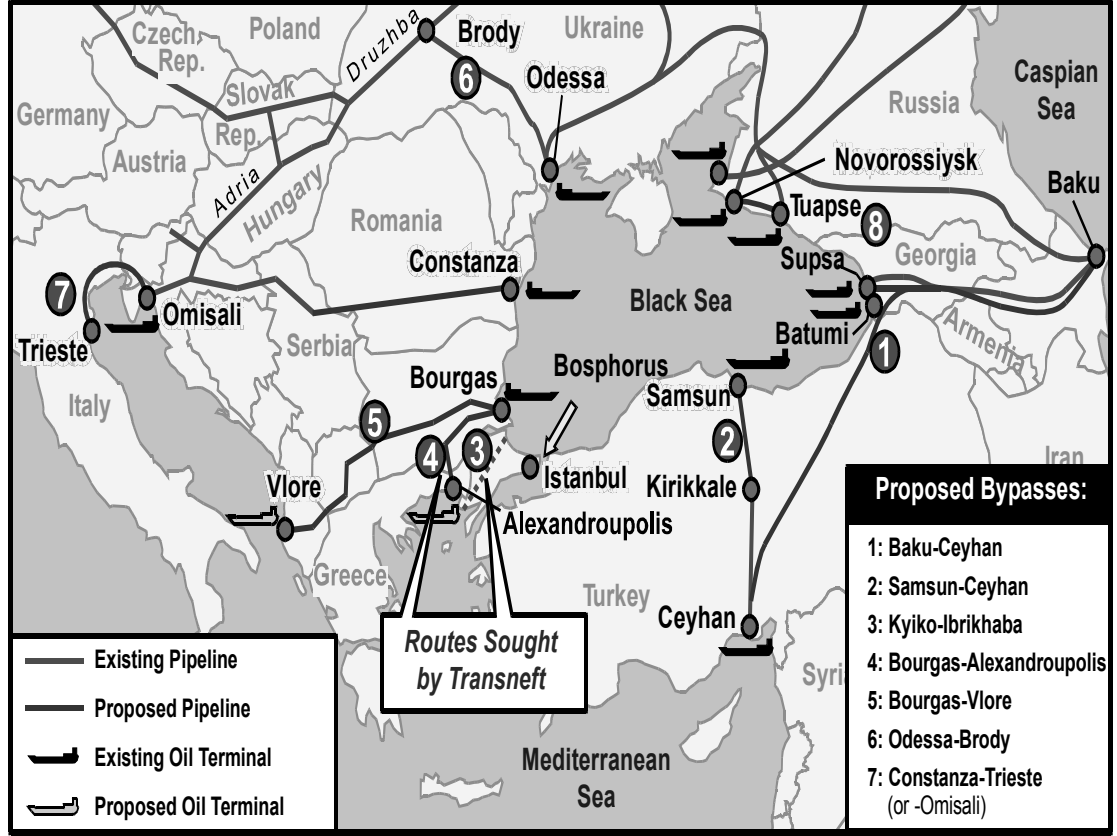
3.6.2. Petrol Boru Hatları

Hazar Bölgesi'nden çıkan hidrokarbonlardan diğeri bir tür ise petroldür. Petrolde önemli olan tıpkı doğalgazda olduğı gibi tüketileceğı yere iletilmesi sorunudur. Bu da ancak karlı olan taşımacılık türlerinden boru hatları ile sağlanabilir. Tablo 22'de Hazar Bölgesi'nden çıkan petrolün iletiminde kullanılan boru hatları özellikleri ile verilmiştir.

Tablo 22. Hazar Bölgesi Petrol Boru Hatları

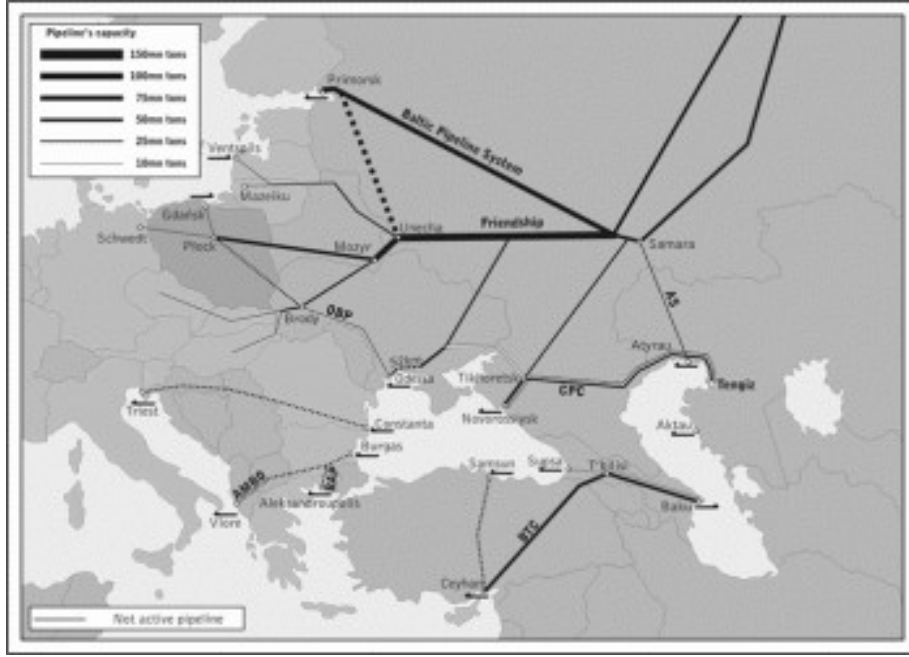
Proje	Hat	Kapasite (milyon/varil gün)	Uzunluk (km)	Yatırım (USD)	Son Durum
Bakü-Tiflis- Ceyhan (BTC) (Mert Bilgin, <i>Avrasya Enerji Savaşları</i>, II. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s. 268)	Azerbaycan- Türkiye	1	1726	2.4–3.4 milyar	Anlaşma 1999’da imzalandı Mayıs 2005’te tamamlandı.
Bakü-Supsa	Azerbaycan- Gürcistan	0.115–0.21	880	590 milyon	1999’dan yana aktif.
Bakü- Novorossisk	Azerbaycan- Rusya	0.3	1397	600 milyon	1997’den bu yana aktif.
Mahaçkala- Novorossisk	Azerbaycan- Rusya	0.12–0.16	328	140 milyon	2000’den bu yana aktif. Demir yolu kullanılmakta
CPC Tengiz- Novorossisk	Kazakistan- Rusya	0.56–1.34	1500	6.6 milyar	2001’de ilk faz tamamlandı. Max. kapasite 2010’da.
Trans-Hazar Aktau-Bakü (Ceyhan)	Kazakistan- Azerbaycan	Veri Yok (VY)	595	2 milyar	Fizibilete 1998’de tamamlandı.
Aktuibinsk- Xinjiang	Kazakistan- Çin	0.4–0.8	2880	3–3.5 milyar	Fizibilite 1999’da tamamlandı.
Bakü- Tebriz	Azerbaycan- İran	0.2–0.4	VY	500 milyon	Aynı hattan SWAP yapılmakta.
Khasuri- Batumi	Dubendi Limanı (Azerbaycan)- Gürcistan	0.7–1.4	232	70–100 milyon	1999’da imzalandı şu an tanker taşımacılığı var.
Atyrau- Samara	Kazakistan- Rusya	0.21–0.31	695	37.5 milyon	İyileştirme çalışmaları tamamlandı.
AMBO Trans- Balkan	Bulgaristan- Arnavutluk	0.75–1	901	1.13 milyar	2001’de önerildi.
Burgaz Trans-	Bulgaristan- Yunanistan	0.6–0.8	322	800 milyon	1997’de anlaşma

Harita 3. Hazar Bölgesi Petrol Boru Hatları Haritası

(Adnan Vatansever, “Russian and Caspian Energy Bosphorus Bypass Pipeline Competition Heating Up”, July 14 2004, *A CERA Multimedia Conference Call*, Matthew J. Sagers, Director, Energy Economics, Eurasia and Eastern Europe, Russian and Caspian Energy Eurasian Transportation Forum)

Harita 4. Rusya ve Hazar Bölgesi Boru Hatları Haritası

(<http://www.koxuz.org/anasayfa/node/1921> (erişim tarihi: 01.10.2008))

3.6.2.1. Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı

25 Kasım 1997’de Azerbaycan-Rusya sınırını geçen ilk petrol, Bakü- Grozni-Novorossisk Hattı ile Karadeniz sahillerine ulaşmıştır.¹⁹⁶ Bu boru hattı yoluyla Bakü’den Rusya’nın Novorossisk limanına akıtılan petrolü, buradan tankerlerle dünya pazarlarına taşıyan tankerlerin birincisi 12 Aralık 1997 tarihinde İstanbul Boğazı’ndan geçmiştir.¹⁹⁷

Rus hükümeti Hazar petrolünün kendi imkanları dahilinde dünyaya ihraç edilmesini istemektedir. Bunun temel nedeni, ihracatın miktarlarını kontrol edebilme durumudur, zira Hazar petrolünün Avrupa piyasasına büyük miktarda girmesi dünya fiyatlarını düşürecek ve Rus şirketlerini olumsuz etkileyecektir. Oysa petrol Novorossisk’te yüklenilirse “petrol borsası yüklenilen yerdir” ilkesinden yola çıkarak Rusya fiyatları belirleyebileceği düşüncesine sahiptir. Fiyatları ve ihracatı belirleyen

¹⁹⁶ Aras, a.g.e., s. 90.

¹⁹⁷ Aras, a.g.e., s. 91.

Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın en önemli kalkınma araçlarını böylelikle denetleyebilecektir.¹⁹⁸ Unutulmaması gereken nokta, Rusya'nın Hazar petrolünü bu şekilde ihraç etmesi ile Türkiye boğazlarının tehlikeye girmesidir. Bu durum çevre politikası açısından sakıncalı, güvenlik politikası açısından riskli bir durumdur.¹⁹⁹

3.6.2.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

Hazar petrollerini uluslararası piyasaya ulaştıracak bir diğer hat olan Bakü-Supsa Boru Hattı için anlaşma 9 Ekim 1995'te imzalanmıştır. 17 Kasım 1999 yılı itibariyle kullanıma açılan hat önceleri Azerbaycan petrolünü ("Azeri", "Çırak", "Güneşli" yataklarının petrollerini) taşımak için düşünülmüştür. ABD siyasi olarak bu projeye destek vermese de ekonomik çıkarlarından vazgeçmeyerek şirketleri vasıtasıyla bu projenin ihalelerine katılmıştır.²⁰⁰ 1999-2006 yılları arasında yaklaşık 60 milyon ton petrol taşıyan Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı, 2006 yılının sonunda durdurulmuştur. Ağustos 2008'de yeniden kullanılmaya başlanan boru ile 100 bin ton petrol taşınmıştır. Yıllık 7,5 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahip Bakü-Supsa Boru Hattı ile petrol taşınması Gürcistan'daki çatışmalardan dolayı 12 Ağustos 2008'de yeniden durdurulmuş²⁰¹ çatışmanın sona ermesinin ardından tekrar kullanıma açılmıştır.

3.6.2.3. Odeassa-Brodi Petrol Boru Hattı

¹⁹⁸ Aydın, a.g.e., s. 59.

¹⁹⁹ Troschke, a.g.e., s. 81.

²⁰⁰ Mürteza Hasanoğlu ve Elnur Cemilli, *Güney Kafkasya'da ABD Politikası*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 76.

²⁰¹ http://www.haberler.com/azerbaycan-baku-supsa-petrol-boru-hatti-ile-haberi/?utm_source=Ana_Menu_Mouse (erişim tarihi: 30.10.2008).

Ukrayna'nın eski Başbakanı Viktor Yanukoviç Rusya'yı by-pass edecek Odessa-Brodi Hattı için 2006 tarihinde Bakü'ye ziyarette bulunmuştur. Krakov Zirvesi'nde projeye tam destek vermeyen Azerbaycan, Vilnüs Zirvesi'nde anlaşmayı imzalayarak boru hattına açık desteğini vermiştir. Krakov Zirvesi'nden sonra Azerbaycan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Natik Aliyev güzergah ülkelerinde rafineri alabilmeleri halinde projeye destek vereceklerini açıklamıştır. Kiev Zirvesi'nin sonunda Yuşenko, yıllık 470.000 ton Hazar petrolünün Odessa-Brodi'ye akıtılması ve Ukrayna'nın batısındaki Nadvirnyansk ve Drogobichski rafinerilerinde yıllık 5 milyon ton Hazar petrolünün rafine edilmesi için anlaşmaya vardıklarını belirtmiştir. Azerbaycan tarafı Odessa-Brodi'ye sadece Ukrayna'nın ihtiyacını karşılayacak bir boru hattı olarak değil Hazar petrolünü Baltık Denizi'ne kadar taşıyarak, Batı'ya çıkış için alternatif bir güzergah olarak tanımlamakta ve Azerbaycan Odessa-Brodi üzerinden bölge ülkelerinin enerji pazarına girmeyi hedeflemektedir.²⁰²

Son dönemde AB'nin öne çıkardığı diğer bir proje olan Odessa-Brodi-Plotsk Petrol Boru Hattı Projesi'ne göre Ukrayna'daki Odessa-Brodi Hattı'nın Polonya'ya kadar uzatılıp Hazar petrolünün Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır. AB, çıkış arayan Kazak petrolünün bir şekilde Karadeniz'e, arkasından da Ukrayna'nın Odessa Limanı'na ulaştırılıp Odessa-Brodi-Plotsk Hattı'yla Avrupa'ya taşınmasıyla yakından ilgilenmektedir. 2 Şubat 2007'de Ukrayna ve Kazakistan arasında imzalanan anlaşmalara göre Odessa-Brodi-Plotsk Hattı Kazak petrolüyle doldurulması için çalışmalar başlatılacaktır.²⁰³

3.6.2.4. Burgaz- Dedeğaç Petrol Boru Hattı

²⁰² Cavid Veliev, "Kiev-Bakü Dayanışması", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 205, 2008, s. 11.

²⁰³ Anar Somuncuoğlu, "AB'nin Avrasya'ya Yumuşak Yaklaşım", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 137, 2007, s. 9.

Rusya'nın Novorossisk Limanı üzerinden tankerlerle Burgaz Limanı'na taşınacak olan ham petrolün boru hattıyla Yunanistan'a taşınması konusu ilk kez 1994'de gündeme gelmiş, 1995'te de Rusya Enerji Bakanı Vekili Yelena Telegina ve Yunanistan Kalkınma Bakanı Evangelos Venizelos arasında prensip anlaşması imzalanmıştır. 1997'de imzalanan bir diğer prensip anlaşmasında ise ilgili üç ülkenin; Rusya, Bulgaristan, Yunanistan imzası yer almaktadır. Projenin fizibilite çalışması 2001'de bir Alman şirketi tarafından tamamlanıp aynı yıl dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Yunanistan ziyareti sırasında, proje resmi olarak gündeme gelmiştir. 2002'de proje payları belirlenerek hükümetler arası konsorsiyum kurulması kararlaştırılmış, Ocak 2003'te mutabakat zaptı imzalanmıştır. Proje esas olarak 2004'de hız kazanıp 2004'ün Kasım ayında temel prensipler karara bağlanarak bir memorandum imzalanmıştır. 7 Şubat 2007'de Burgaz'da Bulgaristan Bölgesel Kalkınma ve Bayındırlık Bakan Yardımcısı Kalin Rogachev, Yunan Kalkınma Bakanlığı Genel Sekreteri Nikos Stefanou ve Rus Enerji ve Sanayi Bakan Yardımcısı Andrei Dementiev tarafından imzalanan hükümetler arası protokolle petrol boru hattının inşasına ve kullanımına ilişkin anlaşma metni üzerinde uzlaşa sağlanmıştır.²⁰⁴ Boğazları devre dışı bırakacak ve dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı'na yanıtını olarak yorumlanan Burgaz-Dedeğaç hattı ile ilgili anlaşma Rusya Devlet Başkanı Putin, Bulgaristan Başbakanı Sergey Stanişev ve Yunanistan Başbakanı Kostas Karamanlis'in katıldığı törenle imzalanmıştır. Bulgaristan'ın Karadeniz'deki Burgaz limanı ile Yunanistan'ın Kuzey Ege'deki Dedeğaç Limanı arasında 322 km uzunluğunda inşa edilecek petrol boru hattının 1,2 milyar dolara mal olması ve 2010'a kadar bitirilmesi öngörülmektedir. Boru hattından yılda 35–50 milyon ton petrol pompalanması beklenmektedir. Anlaşma uyarınca Rusya'nın, Novorossisk limanından tankerlerle yüklenecek petrol, Karadeniz'i geçtikten sonra Bulgaristan'ın Burgaz limanına gelecek, buradan Dedeğaç limanına kadar uzanacak boru hattına aktarıldıktan sonra tekrar tankerlere yüklenerek Avrupa ve Akdeniz ülkelerine sevk edilecektir. Yeni hat devreye girdiğinde, boğazlardaki tanker trafiği de önemli ölçüde azalacaktır.²⁰⁵

²⁰⁴ **Gözde Kılıç Yaşın**, "Türk Boğazları Devre Dışı", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 138, 2007, s. 8.

²⁰⁵ "Burgaz-Dedeğaç Hattı Türkiye'yi By-Pass Edecek", *Enerji*, Yıl: 12, Sayı: 4, 2007, s. 14.

Bununla birlikte alternatif boru hattı ile Türkiye stratejik açıdan önemini kaybedecektir.

Burgaz-Dedeğaç Boru Hattı'nın Türkiye için bir takım sorunlara neden teşkil etmesi muhtemeldir. Zira Rusya ve Hazar'a kıyısı olan devletlerin Asya ve Avrupa'ya ulaşmak için yeni yollar bulması, Türkiye üzerinden geçen hatları dolduracak petrolün bulunmasında sıkıntı oluşturabilir.²⁰⁶

3.6.2.5. AMBO Trans-Balkan Petrol Boru Hattı

Yunanistan'a en yakın rakip ise yine Bulgaristan'ın Burgaz Limanı'ndan başlayıp Makedonya üzerinden Arnavutluk'un Adriyatik'deki Vlore Limanı'na uzanan AMBO Boru Hattı'dır. 31 Ocak 2007'de Arnavutluk Ekonomi Ticaret ve Enerji Bakanı Genz Ruli, Makedonya Ekonomi Bakanı Vera Rafaylovska, Bulgaristan Bölgesel Kalkınma Bakanı Asen Gagauzov ve AMBO Başkanı Ted Ferguson Üsküp'te Burgaz-Vlore boru hattının yapım anlaşmasını imzalamışlardır. Başlangıç olarak günde 750 bin varil, yılda 30–40 bin ton petrol taşıyacağı planlanan ham petrol boru hattı 901 km olacaktır.²⁰⁷ Hazar petrolünü Yunanistan üzerinden değilde farklı bir güzergâhtan geçirecek olan bu boru hattı, alternatifler arasında değerlendirilmektedir fakat bu durum ne Türkiye'yi ne de Yunanistan'ı mutlu etmektedir.

3.6.2.6. Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Hazar petrollerini Karadeniz üzerinden Akdeniz'e taşıyacak olan Samsun-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın temeli Nisan 2007'de Ceyhan'da atılmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ve Kerkük-Yumurtalık'tan sonra Samsun-Ceyhan Ham Petrol

²⁰⁶ Kamalov, a.g.e., Sayı: 81, s. 95.

²⁰⁷ Yaşın, a.g.e., s. 8.

Boru Hattı, Ceyhan'a inecek üçüncü hat olacaktır. Samsun-Ceyhan'ın tamamlanmasından sonra Ceyhan'a inen petrol miktarı yılda 200 milyon varile ulaşacaktır. Bu miktarla Ceyhan, Rotterdam'ı geride bırakarak Avrupa'nın en büyük petrol limanı olabilecektir. Böylece Ceyhan, Türk enerji bürokratlarının son zamanlarda sıkça telaffuz ettikleri "petrol süpermarketine" dönüşecektir. Çalık ve İtalyan Eni Ortaklığı'nda inşa edilecek proje, 2 milyar dolara mal olacaktır. Toplam 550 kilometre uzunluktaki hattın, üç yılda tamamlanması beklenmektedir.²⁰⁸ Samsun-Ceyhan temeli atılmadan önce gündemdeki en önemli sorun, hattın hangi ülkenin petrolünün geçeceği konusu olmuştur. Enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaşmasında önemli bir konumda bulunan Samsun-Ceyhan ilk başta Rus petrolünün akacağı şekilde planlanmıştır. Ancak Rusya projeye destek vermeyince, Samsun-Ceyhan Kazak petrolüne yönelmiştir.²⁰⁹ Samsun-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın hayata geçirilmesiyle boğazlar büyük ölçüde rahatlayacaktır.²¹⁰

BTC ile kapıları açılan Türkiye için başta BTC'ye karşı çıkan Rusya'nın petrolünü Akdeniz'e hatta İsrail üzerinden Kızıldenize'e bile indireceği söylenen yeni ve önemli sayılabilecek Samsun-Ceyhan²¹¹ Petrol Boru Hattı, Rus petrollerinin Akdeniz'e ulaşmasını hedef almıştır. Rusya'nın desteklediği Burgaz-Dedeagaç ve Odessa-Brodı Boru Hatları Samsun-Ceyhan'ın alternatifi olarak uzmanlar tarafından belirtilmektedir.²¹²

3.6.2.7. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

²⁰⁸ "Samsun-Ceyhan'a İlk Kaynak Yapıldı", *Global Enerji*, Sayı: 33, 2007, s. 16.

²⁰⁹ "Samsun-Ceyhan'a İlk Kaynak Yapıldı", *Global Enerji*, Sayı: 33, 2007, s. 17.

²¹⁰ "Türkiye Nabucco Projesinde Hayati Bir Rol Oynuyor", *Enerji Gündemi*, Yıl: 2, Sayı: 16, 2007, s. 13.

²¹¹ Ali Külebi, "Yeni Dengeler Açığa Çıkıyor", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 139, 2007, s. 10.

²¹² Somuncuoğlu, a.g.e., Sayı: 158, s. 12.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile Temmuz 2006'dan beri Azerbaycan petroleri Akdeniz'e ulaşmaktadır.²¹³ Türkiye'nin enerji konusunda transit ülke olmasında önemli rol oynayan Ceyhan, petrol taşımacılığında, Batı Avrupa enerji pazarının merkezi Rotterdam'ın seviyesine yakındır.²¹⁴

Harita 5. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Haritası

(<http://www.koxuz.org/anasayfa/node/1921> (erişim tarihi: 01.10.2008))

Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Bakü yakınlarındaki Sangazchal terminalinden başlayıp, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye giriş yaparak, Erzurum, Erzincan ve Kayseri güzergahını takip edip Ceyhan'da son bulmaktadır.²¹⁵ Bakü-Ceyhan Boru Hattı'nın toplam uzunluğu 1726 km'dir. Boru hattının 550 km'lik kısmı

²¹³ **Mustafa Hergüner**, "Doğu Akdeniz Enerji Merkezi", *Strateji*, 26 Mart 2007, Yıl: 3, Sayı: 143, s. 15.

²¹⁴ **Veliev**, a.g.e., Sayı: 149, s. 9.

²¹⁵ **Kenan Çelik, Cemalettin Kalaycı**, "Azeri Petrolünün Dünyü Bugünü", *Avrasya Etüdleri*, 16 Sonbahar-Kış, 1999, s.117.

Gürcistan'dan, 1076 km'lik kısmı Türkiye'den geçmiştir.²¹⁶ Tablo 23'te BTC Boru Hattı'nın kronolojisi yer almaktadır:

Tablo 23. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın Kronolojisi

MUHTELİF GÖRÜŞMELER
1992–1997
İSTANBUL MUTABAKAT ZAPTI
(Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye) Mayıs 1998
ANKARA DEKLARASYONU
(Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan Devlet Başkanları – ABD Enerji Bakanı şahit) Ekim 1998
İSTANBUL PROTOKOLÜ
(Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye-ABD Temsilcisi şahit) Nisan 1999
HÜKÜMETLERARASI ANLAŞMA
(Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Devlet Başkanları - ABD Başkanı şahit) Kasım 1999
İSTANBUL DEKLARASYONU
(Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkiye Devlet Başkanları - ABD Başkanı şahit) Kasım 1999
EV SAHİBİ ÜLKE ANLAŞMASI (HGA)
(Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye) Ekim 2000
ANAHTAR TESLİM MÜTEAHHİTLİK ANLAŞMASI
Ekim 2000
HÜKÜMET GARANTİSİ
Ekim 2000
TEMEL MÜHENDİSLİK
15 Kasım 2000–15 Mayıs 2001
DETAY MÜHENDİSLİK
19 Haziran 2001–18 Haziran 2002
DETAY MÜHENDİSLİK-İŞ TAMAMLAMA BELGESİ

²¹⁶ Çelik, Kalaycı, a.g.e., 117.

28 Ağustos 2002

ARAZİ TEMİN VE İNŞAAT- İŞE BAŞLAMA BİLDİRİMİ

29 Ağustos 2002

ARAZİ TEMİN VE İNŞAAT- RESMİ BAŞLANGIÇ TARİHİ

10 Eylül 2002

BTC TEMEL ATMA TÖRENİ-BAKÜ

18 Eylül 2002

BTC TÜRKİYE KESİMİ SÖZLEŞMELERİ İMZA TÖRENİ-ANKARA

20 Eylül 2002

BTC CEYHAN TERMİNALİ TEMEL ATMA TÖRENİ-ADANA

26 Eylül 2002

BTC HATTINA İLK PETROL POMPALANMASI TÖRENİ-BAKÜ

25 Mayıs 2005

(Cenk Pala, “Enerji Perspektifinden Türkiye-ABD İlişkilerinin Yeni Boyutu: Irak’ın Geleceğine İlişkin Bir Senaryo Denemesi”, *Avrasya Dosyası*)

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile ilgili ayrıntılı bilgiler ise aşağıda maddelendirilmiştir:

- Maksimum kapasite 50 milyon ton/yıl (1 milyon varil/gün)
- Toplam uzunluk 1.726 km
- Türkiye kesimi 1.076
- Çıkış noktası Sangachal (Bakü-Azerbaycan)²¹⁷
- Varış noktası Ceyhan Terminali, Türkiye
- Boru çapı 42-inç ve 34-inç
- Tasarım basıncı 100 bar
- Maksimum inşaat yüksekliği 2.800 m (Kafkas Dağları)
- Pompa istasyonu 8 (2 Azerbaycan, 2 Gürcistan, 4 Türkiye)
- 2 pigging istasyonu, 1 basınç düşürme istasyonu, 101 kapatma vanası

²¹⁷ Deniz, a.g.e., s. 125.

- Petrol gravitesi 330.²¹⁸

BOTAŞ International Limited (BIL), BTC Boru Hattı’nın “ Türkiye Bölümü İşletme Şirketi olarak görev yapmaktadır.²¹⁹ BTC Co. ‘nun hissedarları Tablo 24’te gösterilmektedir:

Tablo 24. BTC Hissedarları Listesi (BTC Co.)

BP EXPLORATION (CASPIAN SEA) LTD.	% 30.10
SOCAR	% 25.00
UNOCAL BTC PIPELINE LTD.	% 8.90
STATOIL BTC CASPIAN AS	% 8.71
TPAO	% 6.53
ENI	% 5.00
TOTAL	% 5.00
ITOCHU OIL EXPLORATION (AZERBAIJAN) INC.	% 3.40
INPEX	% 2.50
CONOCOPHILLIPS	% 2.50
DELTA-HESS (BTC) LTD.	% 2.36

(Cenk Pala, “Enerji Perspektifinden Türkiye-ABD İlişkilerinin Yeni Boyutu: Irak’ın Geleceğine İlişkin Bir Senaryo Denemesi”, *Avrasya Dosyası*)

2009 yılında BTC'den akan petrol miktarının günlük 900 bin varile ulaşılacağı tahmin edilmektedir, bunun % 80'i SOCAR'a ait olacaktır. Bu oran 40 milyon ton petrole denk gelmektedir. SOCAR böylelikle Ceyhan üzerinden dünya piyasasına açılacaktır. Bu nedenle SOCAR, Türkiye'de yatırım yapabilmek için Aralık 2006'da TURCAS A.Ş. ile SOCAR-TURCAS Enerji A.Ş.'yi (STEAS) kurmuştur. Şirketin % 51'i SOCAR'a, % 25'i TURCAS Petrol A.Ş.'ye ve % 24'ü ise Aksoy Holding A.Ş.'ye aittir.²²⁰

²¹⁸ Deniz, a.g.e., s. 126.

²¹⁹ “ BTC’den 100 Milyon Varil Petrol İhraç Edildi”, *Enerji*, Yıl: 12, Sayı: 5, 2007, s. 31.

²²⁰ Cavid Veliev, “Bakü Enerjide Etkinliğini Artırıyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 149, 2007, s. 9.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile ilerleyen dönemlerde 50 milyon ton ham petrolün²²¹ geçmesi sağlanacaktır. Hazar ve Akdeniz'i birbirine bağlayan, doğu-batı enerji koridorunun merkezinde yer alan BTC Boru Hattı, borunun geçtiği ülkelerin sosyo-ekonomik seviyelerinin yükselmesine katkıda bulunmuştur. Bu proje, Batı'yı Ortadoğu petrolüne bağımlılıktan kurtaracağı ve Ortadoğu'nun bu alandaki etkisini kırmış olacağı için, ABD tarafından başından beri desteklenmiştir. BTC Hattı'nın hayata geçmesi, ABD için büyük önem taşımaktadır. ABD, bir yandan boru hattı aracılığıyla Güney Kafkasya ve Orta Asya üzerindeki kontrolünü güçlendirerek Rusya ve İran'ın nüfuzunu azaltmayı bir yandan da Hazar Bölgesi'ni güvenilir ve istikrarlı bir petrol ve doğalgaz kaynağı haline getirmeyi hedeflemiştir.²²² Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı'nın işletilmeye açılmasının ardından ABD bölgede Rusya ve İran'ın üstünlüğünü kırmak için Türkiye üzerinden petrol ve doğalgaz geçişlerinin artırılmasını istemiştir.²²³

Kazakistan'ın enerji politikasında ihracat güzergâhlarını çeşitlendirmek amacıyla gündemine aldığı son proje de Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı'dır. Türkiye'yi de yakından ilgilendiren BTC'nin Kazakistan'ın Atyrau Limanı'na bağlanması yönündeki girişimler en başından itibaren Kazakistan tarafından kabul görmüştür. Türkiye'yle Kazakistan arasındaki enerji işbirliği konusunda yaşanan önemli son gelişmelerden bir tanesi ise 22 Mayıs 2006'da Nazarbayev'le Erdoğan arasında imzalanan anlaşmadır. Kazak yatırımcıların Türkiye'nin Karadeniz kıyısında bir petrol rafinerisi kurmalarına imkân sağlayan bu anlaşma Türkiye'nin Orta Asya enerji kaynaklarına yönelik çalışmaları açısından oldukça önemlidir. Rusya'nın Novorossiysk Limanı'ndan bu rafineriye getirilecek ham Kazak petrolünün, burada rafine edilerek piyasaya sürülmesi hedeflenmektedir. Rafinerinin kurulmasının nedenlerinden biri Kazakistan'ın Novorossiysk Limanı'na sevk ettiği petrol miktarını önümüzdeki dönemde arttırmayı hedeflemesi ve bu artışla dünya piyasalarına sevk

²²¹ "Enerji'nin Yeni Rotası Avrupa", *Enerji*, Yıl: 9, Sayı: 3, 2004, s. 15.

²²² **Ekrem**, a.g.e., s. 21.

²²³ **Murat Yetgin**, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Bozulması Kimin Yararına?", *Radikal*, 30 Eylül 2007.

edilecek petrol konusunda boğazlardaki sınırlamalar nedeniyle yaşanacak zorluklardır. Bir diğer neden ise Kazakistan'da faaliyet gösteren üç rafinerinin kapasitesinin üretilen petrol miktarından daha düşük bir seviyede olmasıdır. Dolayısıyla Kazakistan, ham petrolünü rafine ederek dünya piyasalarına sunacağı petrolden daha fazla kazanç sağlayacaktır. Her iki ülke açısından da çok önemli olan bu gelişme, gerek ekonomik gerekse siyasi anlamda her iki tarafa da güç kazandırmaktadır. Bu projenin hayata geçirilmesi ve Kazakistan'ın BTC'ye katılmasının da tamamlanmasıyla Türkiye-Kazakistan enerji işbirliği stratejik bir seviyeye ulaşacaktır. Kazakistan 2015'te dünyada petrol konusunda söz sahibi olabilmek için hem enerji nakil hatlarıyla ilgili olarak hem de ülke içerisindeki petrol üretimini en üst seviyeye çıkarmak için çalışmalarını hızla sürdürmektedir. Hazar Bölgesi orta vadede yalnız Orta Asya'nın değil Avrasya'nın siyah incisi olacaktır.²²⁴ 2005 yılında Kazakistan'ın BTC'ye katılması için anlaşma imzalayan Azerbaycan ve Kazakistan, Türkmenistan'la sorunlarını çözerek Trans-Hazar'a doğru ilerlemektedir.²²⁵

BTC'ye dönecek olursak, petrol boru hattı ile Türkiye, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı, Akdeniz'e bağlayan ve “Doğu-Batı Enerji Koridoru” olarak adlandırılan sağlam bir enerji köprüsü oluşturulmuştur. Bu sayede enerji arz güvenliği sağlanmakla birlikte, Türkiye jeopolitik konumunu kuvvetlendirmiş ve Boğazlara yönelik tehlikeyi en aza indirmişdir.²²⁶ ABD eski Başkanı Clinton'un Hazar Bölgesi Enerji Danışmanı Richard Morningstar; “Hazar petrollerinin de dünya pazarına çıkarılması için Bakü-Ceyhan Hattı'nın tek seçenek olduğu, boğazların ise petrol taşımada kullanılmasının uygun olmadığını belirterek bunun artık anlaşılması gereken bir gerçek olduğu” nu ifade etmiştir.²²⁷

²²⁴ <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=539&sayfa=42> (erişim tarihi: 15.10.2008).

²²⁵ **Cavid Veliev**, “Kiev-Bakü Dayanışması”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 205, 2008, s. 11.

²²⁶ **Cenk Pala**, a.g.e., 2001–2002, s. 250.

²²⁷ **Nesrin Sarıahmetoğlu**, “Hazar Petrol Boru Hattının Güzergâhı ve Güvenliği Meselesine Bakış”, *Avrasya Etüdleri*, 2000 s. 71.

Bu kadar büyük öneme sahip olan boru hattı, güvenlik konusunda bir hayli risk taşımaktadır. BTC Ham Petrol Boru Hattı'nda 5 Ağustos 2008 gecesi 30 numaralı pompada patlama meydana gelmiştir. Erzincan-Refahiye'den geçen BTC Petrol Hattı'nda meydana gelen yangın güvenlik tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Yangının çıktığı noktada köpüklü söndürme sisteminin olmaması hasarı arttırmıştır. Elektronik sistemin zarar görmesi halinde hattın yeniden devreye girmesinin 4 ayı bulabileceği belirtilmiştir. Türkiye'nin bu olaydan günlük zararı ise 350 bin dolardır.²²⁸ Patlamanın ardından günlük üretim 850 bin varilden 250 bin varile kadar indirilmiştir. BTC yetkilileri bu durum karşısında petrolün uluslararası pazara farklı güzergahlardan ulaştırılması içinde bazı çalışmalara başlamıştır. Bu çerçevede öne çıkan üç seçenek ise şöyledir; Bakü-Supsa (Gürcistan) ile Bakü-Novorossiisk (Rusya) hatları veya trenle Batum'a taşınmasıdır. Ancak bütün bu seçenekler boğazlardaki geçişleri arttıracığından²²⁹ Türkiye açısından güvenli çözüm önerileri değildir. Yine 2008 yazında yaşanan Rusya- Gürcistan Savaşı'da BTC Hattı'nın geleceği açısından soru işaretleri oluşturmuştur. Çatışmalara sahne olan Kafkasya coğrafyasını bu kadar gündemde tutan, etnik çatışmalarla birlikte enerji yollarının üzerinde olması söylenebilir. Belki de etnik çatışmaların tohumunu da uğruna savaşlar verilen enerji kaynakları atmaktadır.

3.6.2.8. Trans- Afgan Boru Hattı Projesi

Trans-Afgan Boru Hattı Projesi'ne Türkmenistan'ın, orta vadede Kazakistan'ın ve Özbekistan'ın da katılmaları hedeflemektedir. Bu boru hattı Hazar kaynaklı hidrokarbonların Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a ulaştırılmasına olanak sağlayacak bir projedir. Projeye yönelik ilk girişim Arjantin menşeli enerji şirketi Bidas tarafından 1992 yılında yapılmıştır. Bidas 1994 ve 1995

²²⁸ **İsmail Altunsoy**, "Yüzyılın Projesi BTC'deki Güvenlik Zaafları Türkiye'ye Pahalıya Mal Olacak", *Zaman*, 08 Ağustos 2008.

²²⁹ **Gürhan Savcı, Mehmet Şahin**, "Uzmanlar Açıkladı: BTC'deki Patlamanın Sebebi Teknik Arıza", *Zaman*, 09 Ağustos 2008.

yıllarında Benazir Butto ve Türkmenbaşı ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve neticesinde 15 Mart 1995’de Türkmenbaşı ve Butto arasında bir anlaşma imzalamıştır. Ekim 1995’te Washington bu projeye müdahil olmak için girişimlerine başlamış, Amerikan enerji şirketi Unocal’i devreye girip Türkmenbaşı’yla New York’da Trans-Afgan Boru Hattı’na ilişkin bir anlaşma imzalamıştır. Şirketin o dönemde danışmanlığını ABD’nin bir dönem Afganistan ve Irak büyükelçiliği görevini yürüten Afgan asıllı Zalmay Halilzad yapmıştır. ABD, Trans-Afgan’a yönelik çalışmalardan sonuç almış ve Ağustos 1996’da Unocal liderliğinde bir konsorsiyum kurulmuştur. Bu konsorsiyumda, Unocal % 46.5 (ABD), Delta Oil % 15 (S.Arabistan), Turkmenrosgaz % 7 (Türkmenistan), Itochu % 6,5, Inpex % 6,5 (Japonya), Hyundai % 5 (G.Kore) ve Crescent Group % 3,5 (Pakistan) hisseye sahiptir. Daha sonra Rus Gazprom’a da %10’luk bir hisse verilmiştir. Ancak çeşitli nedenlerle Haziran 1998’de Gazprom, Aralık 1998’de ise Unocal konsorsiyumdan ayrıldıklarını açıklamışlardır. Bu gelişmeyle birlikte projeye ilişkin 31 Mayıs 2002’ye kadar bir gelişme olmamıştır. İslamabad’da Hamid Karzai, Pervez Müşerref ve Türkmenbaşı arasında imzalanan yeni bir anlaşmayla proje yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. 16 Şubat 2006’da Aşkabat’ta yapılan toplantıda ise Hindistan’ın projeye dâhil olması resmen onaylanmıştır. Üç yıl süreli yeni bir protokol imzalanıp 2002’de Afganistan, Pakistan ve Türkmenistan arasında yapılan anlaşmaya eklenmiştir. Yılda 30 milyar m3 kapasiteli, 3 milyar dolar civarında maliyeti olan, 1680 km uzunluğundaki, Asya Kalkınma Bankası tarafından finanse edilecek bu boru hattının hayata geçirilmesi adına girişimler halen devam etmektedir. Konuya ilişkin en son gelişme Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai’nin 5 Temmuz 2007 tarihinde Türkmenistan’a gerçekleştirdiği ziyaretidir. Taraflar arasında basına kapalı gerçekleştirilen toplantının ardından Berdimuhammedov projeye ilgili olarak “Türkmenistan’ın Trans-Afgan Boru Hattı’na yönelik ilgisi devam etmektedir. Bu projeyi kesinlikle gündemimizden çıkarmıyoruz.” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Proje teorik olarak Orta Asya enerjisini dünya pazarlarına ulaştırabilecek önemli bir nakil güzergâhıdır. Her ne kadar şu an Afganistan’daki güvenlik problemleri nedeniyle projenin hayata geçirilmesi neredeyse imkânsız gibi

görünse de, projenin halen masada olması da ABD'nin bu konuda bir takım beklentilerinin devam ettiğini göstermektedir.²³⁰

3.6.2.9. Atyrau -Samara Boru Hattı

Kazakistan'daki Atyrau'dan Rusya'nın Samara kentine kadar uzanan Atyrau - Samara boru hattının kapasitesi günlük 300 bin varildir. Ancak Rusya bu kapasiteyi 500 bin varile kadar yükseltmeyi hedeflemektedir.²³¹ 10 Temmuz 2008'de, GUAM Zirvesi'nin hemen bir hafta sonrasında, Transneft ve KazTransOil Atyrau-Samara Boru Hattı'nın kapasitesini yılda 16'dan 26 milyon ton petrole genişletmek için görüşmeleri başlatmışlardır.²³² Kazakistan petrolünü Rusya hakimiyetinde taşıyan bu petrol boru hattı, Kazakistan için yeterli değildir. Özellikle alternatif boru hatları ile uluslararası piyasaya taşınacak petrol, Kazakistan'ın ekonomik bağımsızlığında önemli bir rol oynamaktadır.

3.6.2.10. Kazakistan –Çin Boru Hattı

Çin Halk Cumhuriyeti'nin üç büyük enerji şirketi (Çin Ulusal Petrol Şirketi-CNPC, Çin Ulusal Petrokimya Şirketi-SINOPEC ve Çin Ulusal Sahil Petrol Şirketi-CNOOC) özellikle 90'ların sonundan itibaren Orta Asya'daki petrol bölgelerinde faaliyet göstermektedir. Enerji ihtiyacı gitgide artan Çin'in Hazar Bölgesi'ne ilgisinin artması Amerikan çıkarları için bir tehdit olarak algılanmaktadır.

²³⁰ Kırac, a.g.e., Sayı: 160, s. 19.

²³¹ <http://www.tasam.org/index.php?altid=1571&syf=3> (erişim tarihi: 01.11.2008).

²³² <http://www.koxuz.org/anasayfa/node/1921> (erişim tarihi: 01.10.2008).

Çin'in bu bölgeye yönelik çeşitli projeleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Kazakistan –Çin Boru Hattı Projesi'dir. Kazakistan 1997'den itibaren üzerinde anlaşmaya vardığı ve günümüzde devreye giren Çin-Kazakistan Boru Hattı'yla birlikte Çin'e de petrol ihracatına başlamıştır. Çin'in yılda 10 milyon ton petrol temin edeceği hattın kapasitesinin 20 - 30 milyon tona kadar arttırılacağı belirtilmektedir.²³³ Bu projenin istatistik değerlerine bakıldığında Orta Kazakistan'da bulunan Atasu'nun, Batı Çin'de yer alan Alashanku'ya 1.000 kilometrelik bir hat vasıtası ile bağlandığı görülmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti Ticaret Bakanı Yardımcısı Wei'nin 2005 yılı petrol ithalatı tahmininin 130 milyon ton olduğunu düşünülürse, boru hattının önemi daha iyi kavranabilir. Daha da önemlisi Çin'in Kazakistan üzerindeki projeleri bunlarla sınırlı olmayıp, Çin Batı Kazakistan'da bulunan petrol rezervleri ile de yakından ilgilenmektedir. Aktyubinsk Bölgesi'nde 483 milyon tonluk bir petrol rezervi bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu bölgeyi de boru hattı vasıtası ile ülkelere bağlamak Çin'in üzerinde durduğu projedir. İthalat pazarını geliştiren Çin bu projelerle, Ortadoğu ve Rusya'ya bağımlılıktan kurtulmaya çalışmaktadır.²³⁴ 09 Temmuz 2008'de ise Kazak-Çin Doğalgaz Boru Hattı inşasına başlanmıştır.²³⁵

3.6.2.11. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu

Rusya, Kazakistan ve Umman tarafından 27 Kasım 2001'de faaliyete geçirilen Hazar Boru Hattı (Caspian Pipeline Consortium-CPC), Kazakistan'ın, büyük çoğunluğu Tengiz'den gelen, ham petrolünü Karadeniz'e ulaştırmaktadır. 3-5 Nisan 2006 tarihleri arasında Rusya'ya resmi ziyaret gerçekleştiren Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Hazar Boru Hattı'nın kapasitesinin 28 milyon tondan 67 milyon tona çıkarılması konusunda Rusya ile anlaştığını beyan etmiştir. Bu

²³³ <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=539&sayfa=42> (erişim tarihi: 15.10.2008).

²³⁴ http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=356 (erişim tarihi: 30.09.2008).

²³⁵ <http://www.koxuz.org/anasayfa/node/1921> (erişim tarihi: 01.10.2008).

gelişmeyle birlikte Kazak-Rus enerji işbirliği daha da önemli bir boyut kazanmıştır.²³⁶ Geniş ölçüde Rusya tarafından kontrol edilen stratejik boru hattı sistemi olan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'nun (CPC), kapasitesi günde 550 bin varildir.²³⁷

3.7. HAZAR'IN HUKUKİ STATÜ SORUNU

Sovyetler Birliği yıkılmadan önce Hazar'a kıyısı bulunan iki devlet olan SSCB ve İran, 1921 ve 1940 yıllarında yaptıkları anlaşmalarla kara sınırlarının kesiştiği noktalardan bir doğru çizerek Hazar'ı paylaşmışlardır.²³⁸ 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği ile İran arasında tanımlanmış olan hukuki statü, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla geçersiz kalmıştır. Bu geçersizliğin sebebi o güne değin iki taraflı anlaşmalarla düzenlenebilmiş olan statünün yeni ülkelerin doğumuyla çok taraflı bir mutabakatı gerektirmesi olmuştur.²³⁹ Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, Rusya Federasyonu'nun Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarının hem ekonomik hem de siyasi kontrolünü kaybedeceği endişesine sürüklemiştir. Mücadelenin tansiyonunu arttıran esas neden ise Hazar'a kıyıdaş yeni devletlerin aceleci bir şekilde, Batılı yatırımcılar ile anlaşmalar imzalamaya kalkmaları olmuştur.²⁴⁰

Hazar'a kıyıdaş ülkelerden Azerbaycan, Hazar'ın statüsü konusunda, Deniz Hukuku'na uyulmasını istemiştir. Deniz Hukuku'na göre, denize kıyısı bulunan

²³⁶ <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=539&sayfa=42> (erişim tarihi: 15.10.2008).

²³⁷ <http://www.tasam.org/index.php?altid=1571&syf=3> (erişim tarihi: 01.11.2008).

²³⁸ **Cenk Pala**'nın arşivleri (01.08.2007 tarihinde gerçekleşen mülakat sonucu Cenk Pala'dan alınan evraklar, notlar, kaynaklar).

²³⁹ **Bilgin**, a.g.e., s. 117.

²⁴⁰ **Birsel**, a.g.e, s. 84.

devletlerin kıyılarından eşit uzaklıktan geçirilecek bir hat ile sınırların ayrılması gerekmektedir.²⁴¹ Rusya Federasyonu ise Hazar'ın kara ile çevrili bir iç deniz olduğunu; Deniz Hukuku hükümlerinin uygulanamayacağını iddia etmektedir. Kazakistan'a göre SSCB zamanında olduğu gibi devletlere ait bölgeler olmalı ancak, çevre, balıkçılık ve denizcilik konularında ortak hareket edilmesi gerekmektedir. Türkmenistan ise Hazar'ın hukuki statüsü konusunda sürekli görüş değiştirmektedir. Türkmenistan, Azerbaycan'ın Kepez, Türkmenistan'ın Serdar ismini verdikleri saha üzerindeki anlaşmazlık üzerine görüşünü değiştirmiştir. Temmuz 1998'de Rusya ve Kazakistan, Hazar'da bölgesel sınırlar uygulanmasını kabul eden bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmanın imzalanmasından birkaç gün sonra Türkmenistan ve İran bir ortak bildiri yayınlayarak anlaşmayı reddedip, beş sahil devletinin oy birliği ile karar vermesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Türkmenistan Niyazov döneminde Serdar/Kepez sahasının aidiyeti konusunda bir sonuç alınıncaya kadar Hazar'dan boru hattı inşasına karşı çıkmıştır.²⁴² Niyazov'dan sonra Berimuhamedov'un yönetime geçmesiyle daha ılımlı politikalar izlemesi beklenmektedir.

Hazar Bölgesi ile ilgili olarak hukuki zeminde oluşabilecek önermelerin en genel anlamıyla iki başlık altında incelenmesi mümkün görünmektedir:

- Öncelikle Hazar'ın başka deniz ve okyanuslara çıkışı olmayan büyük bir göl olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu durumda Hazar'ın zenginlikleri göllere uygulanan statü çerçevesinde kıyıdaş ülkelerin ortak paylaşımı ilkesi gözetilerek dağıtılmış olacaktır.
- İkinci olarak Hazar'ın bir iç deniz olduğu ileri sürülebilir. Bu durumda kıyı uzunluklarından doğan hakları gözetebilecek bir mantığı ifade eden sınır çizme ilkesi uygulanacaktır.²⁴³

²⁴¹ **Cenk Pala**'nın arşivleri (01.08.2007 tarihinde gerçekleşen mülakat sonucu Cenk Pala'dan alınan evraklar, notlar, kaynaklar)

²⁴² **Cenk Pala**'nın arşivleri (01.08.2007 tarihinde gerçekleşen mülakat sonucu Cenk Pala'dan alınan evraklar, notlar, kaynaklar)

²⁴³ **Bilgin**, a.g.e., s. 118.

600.000 kilometre karelik bir alanı kaplayan Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarına yönelik Soğuk Savaş sonrası Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili sorunda bölgenin en büyük petrol rezervlerine sahip olan ve bunu komşularıyla paylaşmak istemeyen Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar'ın bir deniz olduğunu ileri sürmektedir. Petrol rezervleri o kadar fazla olmayan İran, Rusya ve Türkmenistan ise Hazar'ın bir göl olduğunu ve çıkan petrolün ortak paylaşılması gerektiğini savunmaktadır.²⁴⁴ Hazar'ın göl veya deniz olarak kabul görmesi, bu bölgenin beş kıyıdaşlı hale dönüşmesi sonrasında, kıyıdaş ülkelerin çıkarlarını doğrudan etkileyecek duruma gelmiştir. Bu nedenle Hazar Bölgesi, enerji kaynaklarının verimli olarak çıkarılabilmesi ve dünya piyasalarına aktarılabilmesi için Hazar Denizi/Gölü'nün hukuki statüsünün belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.²⁴⁵ Özellikle 1991 yılında, SSCB'nin dağılması ve daha önce SSCB ve İran arasında paylaşılmış olan Hazar'a sahiplenilen üç devletin (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) bağımsızlığını kazanarak Hazar'ın beş kıyıdaşlı bir içdeniz veya göle dönüşmesi ve en önemlisi çok büyük enerji rezervlerine sahip olması, Hazar'ı uluslararası alanda statüsünün çözümlenmesi gereken önemli bir konuma getirmiştir.²⁴⁶

Rusya ve İran tarafından ileri sürülen görüşe göre; Hazar Denizi'ndeki zenginlikler beş kıyıdaş devlet tarafından tek tek değil, birlikte kullanılmalıdır. Diğer yanda Azerbaycan Hazar'ın bir deniz olduğunu ve her bir devletin münhasıran egemenliğini kullanacağı ulusal sektörlere bölünmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Hazar'ın statüsü ile ilgili tartışmanın her iki tarafı da kendi argümanları için yasal bir dayanak ileri sürmekte ve dünyanın geri kalanına kendi tutumlarını benimsetmekte ısrar etmektedirler. Azerbaycan 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin Hazar'a uygulanabileceğini ileri sürmüştür. Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 9. bölümü kapalı ve yarı kapalı denizlerle ilgilidir. Bu madde dikkate alındığında Hazar Denizi, Denizcilik Hukuku kapsamına girmektedir. Bu durum

²⁴⁴ Çelik, Kalaycı, a.g.e., s. 110.

²⁴⁵ Birsell, a.g.e, s. 84.

²⁴⁶ Birsell, a.g.e, s. 85

Rusya'nın Hazar kapalı bir göldür ve göllerle ilgili uluslararası kurallara maruz kalması gerektiği görüşünü çürütmektedir. Çünkü sözleşmenin bu bölümüne göre kapalı olmak Hazar'ın deniz kabul edilmesini engellememektedir.²⁴⁷

Çatışan görüşlerin incelenmesinde Rusya ve İran tarafından öne sürülen ve göllere uygulanan ortak kullanım ilkesine değinecek olunursa, ortak kullanım tezini güçlendiren hukuki dayanaklar üç başlık altında toplanabilir:

- Başta 1935 ve 1940 tarihleri olmak üzere SSCB ve İran arasındaki, ikili anlaşmalar ve bu anlaşmalar sırasında değiştirilen notalar,
- Hazar'ın kendine münhasır bir ekosistemi içermesi ve bu sistemin sürdürülebilirliğinin ancak ortak kullanım etrafında şekillenebilecek çevre politikasıyla yürütülebileceği.²⁴⁸

İran en büyük desteği Rusya'dan almış ama verdiği destek dönem dönem farklılıklar göstermiştir. Rusya, Hazar'daki askeri potansiyelini artırırken İran, Hazar'da silahlanmaya karşı çıkmaktadır.²⁴⁹ Nitekim Rusya'nın Kazakistan ve Azerbaycan'la imzaladığı anlaşmalar İran'ı tatmin etmekten çok uzaktır. Buna rağmen İran'ın pozisyonunda henüz bir değişiklik görülmemektedir.²⁵⁰

Hazar'ın statüsü konusunda bir mutabakata varmak amacıyla Hazar Denizi'nde kıyısı olan beş ülkeden dördü arasında 12 Kasım 1996 yılında bir anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan dışında diğer dört devletin imzaladığı anlaşma her devlete 45 mil (75 km) lik münhasıran ekonomik bir bölge vermektedir. Anlaşmaya imza koyan taraflar 45 milden sonraki bölgede yer alan kaynakları "Ortak Mülkiyet" konusu olarak kabul etmişlerdir. Ancak Azerbaycan'ın petrol zenginlikleri 45 mil'in ötesinde yer aldığından bu ülkenin dışişleri bakanı anlaşmaya

²⁴⁷ Çelik, Kalaycı, a.g.e., s. 111.

²⁴⁸ Bilgin, a.g.e., s. 128.

²⁴⁹ Cavid Veliev, "Zorunlu Müttefiklik Bozuluyor mu", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 168, 2007, s. 9.

²⁵⁰ Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası", Der. Mustafa Aydın, *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 167.

imza koymamıştır. Günümüzde Hazar'ın statüsü konusu hala belirsizliğini korumakta ve Azerbaycan'ın petrol stratejisi için bir tehdit unsuru olmaya devam etmektedir.²⁵¹

İran'ın başkenti Tahran'da 16 Ekim 2007'de yapılan Hazar Denizi Kıyıdaş Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi, uluslararası alanda gereken ilgiyi görmemiştir. Putin, ŞİÖ'de gösterdiği diplomatik kıvraklığı son olarak Hazar kıyıdaşı devlet başkanlarını Tahran'da toplayarak yinelemiştir. Bundan önce 2002 Aşkaabat'ta, Hazar Bölgesi Kıyıdaş Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi'nde net sonuçlar ortaya konamamıştır. Belirtilen statü tartışmasının dışında ortak bir vizyon ya da politika oluşturma niyeti gibi herhangi bir adımda söz konusu olmamıştır. İlk zirvenin ikinciye doğrudan tek yansıması ikinci zirvenin Tahran'da yapılması kararı olmuştur. Bu karara rağmen Tahran Zirvesi, yaklaşık 5 yıl aradan sonra ve ancak Putin'in isteği ile Ekim 2007'de yapılmıştır.²⁵² Hazar Zirvesi'nden çıkan ortak bildirinin maddeleri şu şekildedir:

- Hazar'da egemenlik hakkı beş kıyıdaş ülkenindir,
- Hazar'da kıyıdaş ülkeler içlerinden herhangi birine yönelik saldırı düzenlemek amacı taşıyan yabancı bir güce topraklarında bulunma ya da bu topraklardan saldırı düzenleme imkânını ve iznini vermezler (Kıyıdaş ülkelerden herhangi birine her ne koşulda olursa olsun üçüncü bir ülke tarafından saldırıya diğer kıyıdaşların izin vermemesi maddesi doğrudan doğruya akla Amerika'nın muhtemel İran operasyonunu getirmektedir.²⁵³),
- Hazar'da sadece kıyıdaş beş ülkenin bayrağını taşıyan gemiler dolaşabilir,
- Ana hedef ekonomik ilişkileri geliştirmektir, kararları alınmıştır.

Hazar'ın statüsüyle ilgili olarak herhangi bir anlaşmaya varılmadığının işareti olan son madde kenara konulduğunda diğer maddelerin önceki zirveden farklı olarak

²⁵¹ Çelik, Kalaycı, a.g.e., s . 113.

²⁵² Çelikpala, a.g.e., Sayı: 174, s. 14.

²⁵³ Çelikpala, a.g.e., Sayı: 174, s. 15.

bir vizyon oluşturmadağı görölmektedir.²⁵⁴ Bu işbirliğinin üzerinde durulması gereken önemli bir nokta muhtemelen Rusya ve İran'ın isteğı ve yönlendirmesiyle taraflardan bir tanesinin Hazar'ın altından geçecek bir boru hattı inşası için kıyıdaşların tamamının rızasını alması konusudur. Bu İran ve Rusya'nın ABD öncülüğündeki Batı dünyasının alternatif enerji hatları inşası projelerine sekte vurabilecek bir gelişmedir.²⁵⁵

Kazakistan'ın son dönemlerde keşfedilen en büyük ve önemli yataklara sahip olduğı belirtilen Kaşagan gibi bugün mülkiyeti tartışılan petrol ve doğal yataklarına sahip olması dengelerin değişmeye başlaması anlamına gelmektedir.²⁵⁶ Hazar'a kıyıdaş ölkeleri hangi görüş ile alınırsa alınsın hukuki açıdan ilgilendiren önemli noktalardan bir tanesi kıyı uzunluklarıdır. Hazar Bölgesi ölkelerinin kıyı uzunlukları Tablo 25'te yer almaktadır;

Tablo 25. Hazar'a Kıyısı Olan Ölkelerin Kıyı Uzunlukları ve Toplam Kıyıdaki Oranları

Devlet	Kıyı Uzunluğu (Deniz mili)	Toplam Kıyıdaki Oran (%)
Azerbaycan	259.1	15.2
Kazakistan	526.4	30.8
Türkmenistan	285.4	16.8
Rusya	315.0	18.5
İran	319.1	18.7

(Mert Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları*, II. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s. 59)

Özetle, SSCB'nin etkisinin ortadan kalkması ile Hazar'a kıyısı olan üç Türk Cumhuriyeti bağımsızlıklarını ilan etmiş ve bu üç devletin bozuk olan ekonomik yapılarını iyileştirmeleri maksadıyla, kıyılarında bulunan zengin petrol ve doğalgaz rezervlerini dünya piyasalarına pazarlamaları söz konusu olmuştur. Ortaya çıkan bu yeni durumdan özellikle Rusya Federasyonu ve İran hiç memnun kalmamıştır.

²⁵⁴ Çelikpala, a.g.e., Sayı: 174, s. 14.

²⁵⁵ Çelikpala, a.g.e., Sayı: 174, s. 15.

²⁵⁶ Çelikpala, a.g.e., Sayı: 174, s. 14.

Çünkü esas petrol ve doğalgaz rezervleri Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan sınırları içerisinde kalmıştır. AKT'nin tamamen bağımsız olarak petrol ve doğalgazın çıkarılması ve nakledilmesi ile ilgili anlaşmalar yapmaları durumunda Hazar enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olan Rusya Federasyonu'nun egemenliğini kaybedeceği endişesi ortaya çıkmaktadır.²⁵⁷ Fiili durumun kabul edilmesi ya da çok taraflı bir uzlaşmaya varılması dışında, Hazar'ın statü sorununun tam çözümü güç görünmektedir.²⁵⁸

3.8. AZERBAYCAN- KAZAKİSTAN VE TÜRKMENİSTAN'IN EKONOMİK DEĞİŞİM SÜRECİ

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Azerbaycan- Kazakistan ve Türkmenistan'da oluşan hızlı dönüşüm; kültürel, ekonomik ve siyasi nitelikli üç ana başlık altında incelenmektedir.²⁵⁹ Bu çalışma kapsamında bizi ilgilendiren durum ekonomik değişim süreci üzerinedir. AKT'nin (Azerbaycan- Kazakistan ve Türkmenistan) ekonomide yaşadığı değişim, enerji politikalarını da etkileyeceğinden bu bölümde Sovyetler Birliği öncesi, sonrası ve 11 Eylül 2001 dönemleri, dönüm noktaları olarak alınmış ve açıklanmaya çalışılmıştır.

3.8.1. SSCB Dönemi Ekonomik Sistem

Sovyetler Birliği döneminin önemli isimlerinden Stalin ve Brejnev döneminde uygulanan ekonomik politikalar, Orta Asya'da ayrılıkçı hareketlerin filizlenmesini imkânsız kılmış, Hazar çevresindeki ülkeler büyük doğal kaynaklara sahip olmalarına rağmen, bu potansiyellerini kullanamayan birimler haline

²⁵⁷ Birsal, a.g.e., s. 86.

²⁵⁸ Bilgin, a.g.e., s. 147.

²⁵⁹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, 20. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2004, s. 465.

dönüştürülmüştür.²⁶⁰ Birlik'teki tüm planlar, cumhuriyetlerin kendi kendine yeterlilikleri gözetilmeden, aksine birbirlerine muhtaç olacak şekilde yapılmıştır. Hazar Bölgesi topraklarının doğal kaynak kapasitesi her dönemde SSCB'nin bu kaynakları sömürmeye yönelik hareket tarzlarını üretmeye kanalize edilmiştir. Bu kapsamda Orta Asya ve Uzak Doğu arasında yollar inşa edilmiş, tüm kaynakların kendi çıkarlarına en uygun şekilde kullanılması için Orta Asya'daki topraklara Rus asıllı vatandaşlar yerleştirilmiş ve bu kişilere ekonomik faaliyetlerde önemli görevler verilmiştir. Kendi kontrolünde ve kendi planlanmasına uygun olarak çıkarılan doğal kaynaklar Slavların yaşadığı yerlerde işlenmiş, bu kapsamda Hazar Bölgesi ülkelerinde hiçbir sanayi tesisi kurulmamıştır. Her ne kadar, Taşkent'in, bir endüstri merkezine dönüştürülmesi, Kazakistan'a Baykonur Uzay Üssü ve nükleer santraller yapılması gibi örnekler bulunsa da Hazar Bölgesi, tüm SSCB içerisinde en az yatırım yapılan ve dolayısıyla en az kalkınan bölge olmuştur. Dolayısı ile AKT'nin ekonomik yapısı incelendiğinde ekonomik planlamanın genel olarak bölgenin ihtiyaçlarına göre değil, SSCB'nin ihtiyaçlarına göre ve Rusya'ya bağımlı olacak şekilde yapılandığı görülmektedir.²⁶¹ Çoğunlukla, yatırımlar için ayrılan sermayenin % 95'i, merkezin kontrolünde kalırken ancak geri kalan %5'lik sermaye Hazar Bölgesi ülkelere ve diğerlerine verilmiştir.²⁶²

SSCB dönemi ekonomik yapı incelendiğinde bir diğer özellik ise kapalı bir ekonomik sistem içerisinde Hazar rezervlerin sadece yeteri kadarının çıkarıldığı ve SSCB'nin içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Soğuk Savaş dönemi özelliklerine binaen dışarıdan hiçbir ülkenin Orta Asya'ya müdahale edememesi, ekonomik işbirliği ve stratejik ortaklıklardan uzak durulması gibi nedenlerle bu rezervler Soğuk Savaş dönemi sona erinceye kadar diğer ülkelerin kullanımına sunulamamıştır.²⁶³ SSCB'nin son lideri Gorbaçov, zayıflamış Sovyet sistemini güçlendirmek ve

²⁶⁰ Erhan, a.g.e., s. 17.

²⁶¹ Birsell, a.g.e., s. 28.

²⁶² Birsell, a.g.e., s. 29.

²⁶³ Birsell, a.g.e., s. 80.

Sovyetler Birliği'nin statüsünü bir dünya gücü olarak sürdürmek için reformlara başlamış fakat başarılı olamamıştır.²⁶⁴

SSCB döneminde, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan başta olmak üzere bölge ülkelerinin tüm petrol ve doğalgaz ihraç yolları tamamen bugünkü Rusya Federasyonu sınırları içinden geçerek uluslararası pazara çıkabilecek biçimde inşa edilmiştir. Bu ihraç yollarının Rusya'ya bağımlılığı, yalnızca boru hatlarında değil, su kanalları ve demir yolları içinde geçerlidir.²⁶⁵ Tablo 26'da SSCB döneminde işlenen petrolün cumhuriyetlere göre dağılımı bulunmaktadır.

Tablo 26. 1990' da SSCB'de İşlenen Petrolün Cumhuriyetlere Göre Dağılımı

Rusya	% 64.9
Türkmenistan	% 1.1
Beyaz Rusya	% 8.6
Özbekistan	% 1.7
Kazakistan	% 3.8
Azerbaycan	% 4.1
Litvanya	% 2.6
Ukrayna	% 12.8
Gürcistan	% 0.6

(Aydın Turan, "Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Politikası", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 4 Kış, 1995, s. 41)

Tablo 26'da görüldüğü gibi 1990'da SSCB'nin petrol işleme kapasitesinin %35'i Rusya dışında bulunmaktadır. Petrol ve doğalgaz üretiminde kullanılan makine teçhizatının üretimi Azerbaycan'da yapılırken, petrolün ihraç edildiği limanlar ve terminaller, Ukrayna, Gürcistan, Litvanya ve Letonya'da kalmıştır. Batı

²⁶⁴ **Güngör Turan**, *Sovyet Sonrası Orta Asya Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş*, İstanbul : TASAM Yayınları, 2006, s. 15.

²⁶⁵ **Suale Baycaunova**, "Kazakistan Petrol ve Gazının Türk ve Rus Dış Politikalarındaki Yeri ve Önemi", *Avrasya Dosyası-ABD Özel*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2000, s. 272.

Avrupa'ya giden petrol ve doğalgaz hatlarının önemli bir kısmı ise Ukrayna'dan geçmektedir.²⁶⁶

SSCB'nin dağılması sonucu konjonktür değişmiş, Orta Asya'da bir çok devlet bağımsızlığına kavuşmuştur. En önemli durum ise Hazar Bölgesi'nde bağımsızlığına kavuşan bu devletlerin değişen oranda ve büyük miktarlarda enerji rezervlerine sahip olmasıdır.²⁶⁷

3.8.2. SSCB Sonrası Ekonomik Sistem

SSCB'nin yıkılması ve iki kutuplu düzenin sona ermesi, 20. yüzyıla damgasını vuran önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. SSCB'nin yıkılışını bu kadar önemli kılan ve öne çıkaran durum, kutuplardan biri olan bu ülkenin dünya siyasetindeki konum ve işlevinde meydana gelen ciddi değişimdir.²⁶⁸ Bu değişim dağılmanın ardından diğer cumhuriyetlere de yansımıştır. Üretici ülkelerin Sovyet döneminden aldıkları farklı yapılar ve bu yapıların Rusya ile olan etkileşimi, çok uluslu firmaların bölgede faaliyetlerini arttırma çabaları, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların varlığı ile başta ABD olmak üzere Rusya, Türkiye ve İran gibi aktörlerin siyasi endişeleri farklı düzeylerde dinamik bir işbirliği-çatışma-pazarlık süreci oluşturmuştur²⁶⁹. Merkezi-planlamacı bir ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişin yaşanması ile bu geçişi gerçekleştiren ve “geçiş ekonomileri” olarak adlandırılan ülkeler, Soğuk Savaş'ın bitimine kadar uygulanan merkezi-planlamacı sistemden vazgeçip serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmaya başlamışlardır. Ekonomik sistemin dönüşümünü sağlamaya çalışan bu ekonomilere

²⁶⁶ Aydın, a.g.e., s. 40.

²⁶⁷ Birsell, a.g.e., s. 80.

²⁶⁸ Osman Metin Öztürk, *Rusya Federasyonu Askeri Doktrini*, Ankara: ASAM Yayınları: 19, 2001, s. IX.

²⁶⁹ Bilgin, a.g.e., s. 13.

literatürde “geçiş ekonomileri” veya “dönüşüm ekonomileri” denilmektedir.²⁷⁰ Sovyet ekonomisinde çöküşten önceki yıllarda bölgeler arasında gelişim eşitsizliği mevcuttur. Bir uçta ham madde sağlanırken diğer uçta fabrikalarla ham maddeler ürüne dönüştürülmektedir dolayısıyla muazzam bir gelir uçurumu oluşmaktadır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan ülkelerin ekonomilerinde sosyalist geçmişten kalan miras olarak aşağıdaki maddeler görülmektedir:

- Hizmet sektörü aleyhine olmak üzere sanayi ya da tarım sektörlerinin normal olmayan ağırlığı ve ekonominin aşırı bir şekilde askeri amaçlara hizmet etmesi,
- Ekonominin çeşitlendirilmiş değil, uzmanlaşmış yapısı;
- Planlamacıların belirlediği yönde devletin ihtiyaçlarını karşılayan devasa üretim birimleri,
- Teknolojik açıdan geri kalmış sermaye stoku ve merkezi önceliklere göre eğitilmiş ve yönlendirilmiş iş gücü,
- Merkezi önceliklere göre kullanılan ve büyük ölçüde tahribata uğramış toprak, cumhuriyetler arası büyük ticaret bağımlılığı uzun süre ekonomik güvensizlikten ve rekabetten korunan üretim birimleri ve insanlar, özetle neredeyse tamamen devlet mülkiyetinin hakim olduğu bir ortam hakimdir.²⁷¹

Geçiş ekonomilerini inceleyen birçok iktisatçı, ülkelerin başlangıç durumlarının, izlenen reform politikaları ve bu politikaların başarılı olup olmaması üzerindeki etkilerini araştırmıştır.²⁷² Kapalı-merkeziyetçi ekonomik bir yapıdan geçiş ekonomisine geçen ardından serbest piyasa ekonomisine ve dünya koşullarına uymaya çalışan AKT, doğal kaynaklarından kar elde etmek için çaba ve çalışmalarını sürdürmektedir.

²⁷⁰ **Anar Somuncuoğlu**, *Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş Büyüme Stratejileri*, Ankara: ASAM Yayınları: 31, 2001, s. 6.

²⁷¹ **Somuncuoğlu**, a.g.e., 2001, s. 7.

²⁷² **Somuncuoğlu**, a.g.e., 2001, s. 11.

Brzezinski'ye göre 1991'in sonlarında dünyanın toprak bakımından en büyük devletinin dağılması Avrasya'nın tam ortasında kara bir delik oluşturmuştur.²⁷³ Bağımsızlığını kazanan ülkeler, Rusya'nın ekonomik iflasının etkisi altına girmiş, bunun sonucu ise ilk dönemlerde hiperenflasyona bağlı ekonomi-politik bir küçülme süreci yaşamışlardır.²⁷⁴ Orta Asya devletleri, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün bir neticesi olarak bağımsızlıklarını kazandıklarında²⁷⁵, karşılaştıkları en büyük problem ekonomik ve mali yetersizliklerdir. Özellikle petrol, doğalgaz ve değerli madenler bakımından muhteşem rezervleri bünyesinde barındıran Hazar Bölgesi'nin karşılaştığı sorun, hiçbir cumhuriyetin kendi kendine yeterli olmaması mantığından kaynaklanmaktadır²⁷⁶

SSCB'nin dağılmasının ardından uzun dönemde Hazar Bölgesi ülkelerinin başlıca hedefi bölgedeki varlıklarını demokratik, laik, piyasa ekonomisine geçmiş ulus devletler olarak sürdürmektir. Ancak bu hedefe ulaşmak Sovyet sonrası geçiş döneminin getirdiği bazı temel sorunlar (ekonomik, politik ve sosyal- kültürel sorunlar) yüzünden çok kolay gerçekleşememiştir.²⁷⁷ Hazar Bölgesi ülkelerinin gerçek anlamda bağımsızlıklarını kazanabilmeleri için Rusya Federasyonu'na olan ekonomik bağımlılıklarını azaltılmaları gerekmektedir.²⁷⁸

Hazar'ın Sovyet sonrası enerji rejiminin anlaşılması için Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğalgazı nasıl çıkarıp, hangi kanallardan pazara ulaştırdığı ayrı ayrı ele alınmalıdır.²⁷⁹ Petrol ve doğalgaz sisteminin coğrafi bölünmesinden ziyade fonksiyonel bölünmesi sorun oluşturmuştur. Petrol ve doğalgaz Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan'da elde edilirken, petrol işleme tesislerinin önemli bir kısmı Beyaz Rusya, Azerbaycan ve Ukrayna'da

²⁷³ Brzezinski, a.g.e., s. 127.

²⁷⁴ Gumpel, a.g.e., s. 21.

²⁷⁵ Ertan Efegil, Pınar Akçalı, *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyetçilik ve Etnisite*, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2003, s. 201.

²⁷⁶ Birsell, a.g.e., s. 27.

²⁷⁷ Akçalı, a.g.e., s. 17.

²⁷⁸ Akçalı, a.g.e., s. 19.

²⁷⁹ Bilgin, a.g.e., s. 335.

kalmıştır.²⁸⁰ Dolayısıyla bu bölünmüşlük ilk aşamada Kazakistan ve Türkmenistan için büyük zorluklara neden olmuştur.

Hazar Bölgesi ülkelerinin dış ticaretinde, enerji mallarının önemi gün geçtikçe artmaktadır ve ülkeler nihai olarak ekonomik yapılanmada bu ürünlerin ihracatının arttırılmasına büyük önem vermektedir. Çünkü sermaye malları başta olmak üzere öncelikli ithal kalemlerinin bu yolla karşılanması mümkündür.²⁸¹ Bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra beş yıl geçmeden, Azerbaycan ve Kazakistan çok uluslu firmalarla yakın ilişkiye girmeye başlamış ve kendi politikalarını otonom bir şekilde üretmeyi tercih eden Türkmenistan'a göre daha fazla liberalleşmişlerdir.²⁸² Niyazov'un vefatının ardından Türkmenistan'da zincirlerini nispeten kırmış uluslararası arenada doğalgaz kaynağıyla boy göstermeye başlamıştır.

3.8.3. 11 Eylül 2001 Sonrası Gelişmeler

1990 yılını müteakiben başlayan Orta Asya güç mücadelesi hiç beklenmeyen bir olayla boyut değiştirmiş ve hız kazanmıştır. Bu olay, 11 Eylül 2001'de ABD'de meydana gelen ve Dünya Ticaret Merkezi'nin bulunduğu ikiz kuleleri yerle bir eden, binlerce kişinin ölümüne sebep olan terör olayıdır. ABD, bu eylem sonucunda Afganistan ve Irak'a müdahale etmiş, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'da askeri üsler konuşlandırarak Orta Asya'ya uzun süre yerleşmiştir.²⁸³ 11 Eylül 2001'de New York ve Washington'da gerçekleştirilen terörist eylemler, ABD'nin terörle mücadele söylemi altında dünyanın çeşitli bölgelerine askeri operasyonlar yürütmesine olanak sağlamıştır.²⁸⁴ Bu gelişme sonucunda ABD, Orta Asya güç

²⁸⁰ Aydın, a.g.e., s. 40.

²⁸¹ Dikkaya, a.g.e., s. 59.

²⁸² Bilgin, a.g.e., s. 34.

²⁸³ Birsal, a.g.e., s. 78.

²⁸⁴ Erhan, a.g.e., s. 35.

mücadelesinde büyük bir oyuncu olarak sahneye çıkmıştır. Saldırının ardından Özbekistan'ın topraklarına ABD'nin üs yerleştirmesi, Rusya Federasyonu'nun tüm planlarını alt üst etmiş, Çin'i derinden sarsmış ve tüm stratejilerin yeniden yapılandırılmasına sebep olmuştur. Bir süre sonra da Orta Asya'da hâkimiyet kurmak için belirlenen kıstaslar yeni bir boyut kazanmıştır. Bunun en önemli örneği “petrol ve doğalgaz nakil hatları için güzergâhların belirlenmesi”nde söz sahibi olmak verilebilir. Her taşıma koridorunun belli bir devlet grubuna avantaj sağladığı düşünüldüğünde enerji kaynağına sahip olmak kadar güzergâhlara ev sahipliği yapmakta önem taşıyan bir konu haline dönüşmüştür. Enerji yollarının geçtiği bu ülkeler, Birsell'e göre “ateş koridoru” haline gelmiştir.²⁸⁵

11 Eylül 2001 sonrası dönemde ABD'nin izlediği küresel güvenlik stratejisi, Azerbaycan'ın iç politika konularında sorunlara neden olurken, bölgesel dış politika konularında ABD'nin Azerbaycan ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan iç politika konularında ABD ile yaşadığı sorunları aşmak için Rusya ile ilişkilerini güçlendirme yolunu seçerken, bölgesel konularda kendi çıkarını gözeterek Rusya'yı, dengeleyebilmiştir.²⁸⁶ Azerbaycan ve Kazakistan 11 Eylül sonrası dönemde ekonomide liberal politika yolunda daha da ilerlemiş, Rusya'nın ekonomik hegemonyasından kurtulmak için çalışmışlardır fakat unutulmaması gereken Vladimir Putin gibi bir liderin Rusya'nın başında olduğu gerçeğidir. Putin'in uygulamış olduğu realist politikalar sayesinde bu cumhuriyetleri etkisi altına almaya başarmış yaptığı anlaşmalarla da genel olarak hakimiyet kurmayı (BTC Boru Hattı dışında) sağlamıştır.

3.9. HAZAR BÖLGESİ'NDE ÇIKAR PARADOKSLARI

²⁸⁵ Birsell, a.g.e., s. 79.

²⁸⁶ Oktay F. Tanrısever, “ 11 Eylül Sonrası Dönemde Azerbaycan'ın Rusya ile İlişkileri”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 86, 2007, s. 91.

Henry Kissinger’ın tanımına göre önümüzdeki yıllar içerisinde hidrokarbon bazlı kaynaklar uluslararası çatışmaların önemli nedenlerinden biri olacaktır. Bugün Hazar Bölgesi’nde yaşanan oyun, enerji merkezli bir denge oyunu²⁸⁷ olduğundan günümüzde ve gelecekte bu bölge önemli bir nitelik taşıyacaktır.

Hangi ekonomik sistem tercih edilirse edilsin, enerji olmadan ekonomiden, ekonomik faaliyetlerden söz edebilmek mümkün değildir.²⁸⁸ 21. yüzyılda enerjiye sahip olmak demek güce sahip olmak demektir. Uluslararası ilişkiler alanında güç kuramına katkılarıyla bilinen Hans Morgenthau’da politikayı “güç mücadelesi” olarak tanımlamaktadır. Morgenthau’ya göre devletler dış politikalarını ne şekilde ifade ederlerse etsinler, bunların gerçek ifadesi güç ve çıkar mücadelesidir. Morgenthau’nun devletlerarasındaki ilişkilerin başka bir amaca yönelik olamayacağını iddia etmesi ve gücün tam bir tanımını yapmaması, gücün amaç mı yoksa araç mı olduğunu konusunda belirsizliklerin doğmasına yol açmıştır.²⁸⁹ Bu bağlamda enerjide amaç-arac sorunsalı, muktedir olabilmek için enerji gücün bir aracı unsuru olarak kullanılması şeklinde olduğu söylenebilir. 21. yüzyılda önemli bir güç merkezi olmasından dolayı da Hazar Bölgesi dünya açısından “Mercek Bölge” olarak algılanmaktadır.

Buraya kadar anlatılan ve anlatılacak bölümlerde devletlerin dış politikasının vazgeçilmez unsurlarından olan enerji kaynakları, teori bağlamında “realist görüş” çerçevesinde incelenmektedir. Realizm, güç ve çıkar kavramı üzerine yoğunlaşmıştır, şüphecidir. Gücün elde edilebilmesi için “öteki”ye üstün gelme çabası hakimdir. Uluslararası politika bir güç mücadelesidir, her bir devletin temel amacı ise ulusal çıkarlarının peşinde koşmaktır. Uluslararası politikanın değerden arınması gerektiğini savunan realistler için ideolojik tercihlerin iyi ya da kötü olması diye bir şey yoktur; önemli olan neyin devletin çıkarları için daha uygun olduğunu sorunudur. Realizmin temeli Machiavelli ve Hobbes’e dayanmaktadır. Realistler tarafından

²⁸⁷ Pala, a.g.e., 2007, s. 209.

²⁸⁸ Hekimler, a.g.e., s. 17.

²⁸⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 6. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2006, s. 38.

savaş ve güvenlik konuları yüksek politika konuları olarak görülürken; ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkiler alçak politika olarak görülmektedir.²⁹⁰

Realist bakış açısının vurguladığı “güvenlik ikilemi” bütün şekliyle Kafkasya’da görülmektedir. Devletlerin aralarındaki ilişkilerde bir tarafın kazancının diğer tarafın mutlak kaybı olarak görülmesi, zamanla bloklaşmaların ortaya çıkması ve bunlara ek olarak devletlerin içyapılarından kaynaklanan sorunlar, Kafkasya’yı çatışma ve gerginlikler bölgesine dönüştürmüştür.²⁹¹

“Güvenlik ikilemi” adı verilen ve devletlerin kendi güvenliklerini arttırmak için kendi gücünü arttırmaya çalışmasının diğer devletlerce kendi güvenliklerine bir tehdit olarak algılanması yüzünden benzer şekilde hareket ettiğinden devletler kendi güvenliklerini biraz daha riske etmektedir.²⁹² Güvenlik ikilemi kavramına yakın bir diğer kavram olarak çalışma ile ilgili “enerji ikilemi” kavramı ortaya konabilir. Enerji ikilemi, enerji fakiri olan ülkelerin hidrokarbon kaynaklarını temin edebilmek adına bu konuda zengin olan ülkelerle ilişkilerini kuvvetlendirmek ya da o ülkeler üzerinde hegemonyalarını geliştirmektir. Enerji rezervlerine sahip olan ülkeler ise tekel konumunda olup çıkarlarını dış politika bağlamında gözetmek istemektedir. Oluşan bu çıkar paradoksu nedeniyle ülkeler güce ulaşmak için her yolu denemektedirler.

3.10. HAZAR BÖLGESİ SORUNLARI HAKKINDA GENEL DEĞERLENDİRME

Hazar Bölgesi’ndeki, sorunlar genel olarak değerlendirildiğinde otoriter yönetimler, insan hakları ihlalleri, radikal İslam, etnisite (nüfusun heterojen yapısı)

²⁹⁰ Arı, a.g.e., s. 105.

²⁹¹ Kamer Kasım, “Rusya-Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki”, Editör: İhsan Çomak, *Rusya Stratejik Araştırmalar I*, İstanbul: TASAM Yayınları, 2006, s. 243.

²⁹² Arı, a.g.e., s. 105.

göze çarpmaktadır. Örneğin son yıllarda artan petrol gelirleri ile ekonomisini canlandıran Kazakistan'ın güvenliği hayli hassas dengeler üzerinde durmaktadır. Kazak hükümeti için ülkedeki Kazak ve Rus milliyetçilerinin baskıları karşısında kalıcı dengeyi sağlamak oldukça beceri gerektirmektedir. Kuzeydeki Rus unsuru hem iç hem de dış politikanın bir sorunu konumundadır.

Türkmenistan ise dünyada üçüncü büyük doğalgaz rezervleri ve mühim petrol yatakları olması ile dikkati çekmektedir. ABD'nin İran'a uyguladığı ambargo dolayısıyla gazının çoğunu Rusya Federasyonu üzerinden satmak zorundadır.²⁹³ Türkmenistan'la ilgili bir diğer sorun, bu bölgeye has olan, su kıtlığıdır. Türkmenistan su ihtiyacını kaliteli olmasa da başlıca Amu Derya'dan bağlanan bin kilometre uzunluğundaki Kara-Kum Kanalı ile temin etmektedir. Ancak aynı nehir Özbekistan'ın kullandığı kaynak olduğundan gelecekte kullanım hakları konusunda iki ülke arasında kriz çıkması kuvvetli bir ihtimaldir. Ayrıca sınıra yakın bölgelerde yaşayan Özbek azınlık dolayısıyla Aşkabat- Taşkent ilişkileri zaman zaman gerginleşmektedir.²⁹⁴ Bu ülkelerde göze çarpan bir diğer önemli konu paternalist yapıdır yani insanların ihtiyaçlarının karşılandığı ama özgürlüklerinin kontrol edildiği bir sistem hakimdir.

Kafkasya ile Orta Asya'da barışın ciddi anlamda gerçekleşmesi için başta sıcak çatışmalara neden olacak faktörlerin en aza indirgenmesi gereklidir. Sıcak çatışma odakları olarak Kafkasların güneyinde Azerbaycan-Ermenistan ve Gürcistan-Abhazya; Kafkasların kuzeyinde halen devam etmekte olan Rusya-Çeçenistan ve bundan etkilenecek Dağıstan görülmektedir.²⁹⁵ 11 Eylül 2001 sonrasında Azerbaycan ve Gürcistan'ın Batı'yla artan ilişkileri ve Doğu-Batı enerji koridorunun hayata geçirilmeye başlanmasıyla birlikte bu ülkelerin toprak bütünlüklerinin Batı için önemli hale gelmesi durumu Rusya'nın aleyhine değiştirmiştir. Rusya'nın bölgeyi

²⁹³ **Nadir Devlet** , “Enerji Hatlarının Güvenliğinde Ülkelerin İstikrar Sorunları”, *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Editörler: Werner Gumpel, Alpay Hekimler, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, s. 102.

²⁹⁴ **Devlet** , a.g.e., s. 103.

²⁹⁵ **Devlet** , a.g.e., s. 105.

yeniden kontrol etmek için sorunları kullanma politikası Kafkasya'nın kalkınmasını geciktirmekte ve istikrarının önünde önemli bir engel olmaktadır.²⁹⁶ Kafkasya özellikle 1990'lardan itibaren çatışma ve istikrarsızlıkla birlikte gündeme gelmektedir. Karabağ, Abhazya ve Osetya sorunları Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkeleri zor durumda bırakmıştır.²⁹⁷

Bu geniş coğrafi bölgenin pek de sağlam ayaklar üzerinde durmayan istikrarı sadece dış müdahaleler ile değil, içteki etnik, siyasi ve sosyal çatışmalarla da kısa zamanda sarsılabilir. Bu ülkelerin baskıcı rejimlerinin dozu kaçtığına, reaksiyonda o derece güçlü beklenebilir. Şiddet bir bumerang gibidir. Yönetim şiddeti uygulamaya başladığı anda tabandaki hareketlenmelerde de aynı cevap ortaya çıkacaktır. İç çatışmalarda dış çatışmalar kadar bir ülkeyi sarsabilir.²⁹⁸ Örneğin Ağustos 2008'de Kafkasya, yine sıcak çatışmalara sahne olmuştur. Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgesi Güney Osetya'ya karşı 8 Ağustos 2008 gecesi başlattığı askeri harekât bu ülke ile Rusya'yı çatışmaya sürüklemiştir. Batı yanlısı Tiflis yönetiminin birlikleri, Güney Osetya'nın başkenti Tshinvali'yi kuşatınca, Rusya 150 tankı bölgeye gönderip uçaklarıyla da Gürcü üstlerini bombalamıştır. Gürcistan devlet başkanı Mihail Saakaşvili, Rusya'yı toprakları üzerinde kendilerine karşı savaş ilan etmekle, Rusya ise Gürcistan'ı etnik temizlik yapmakla suçlamıştır.²⁹⁹ Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü ve anayasal düzenini sağlama amacıyla ayrılıkçı Güney Osetya'ya karşı yürüttüğü hareket Rusya'nın müdahil olmasıyla yeni bir boyut kazanmış ve savaşın tüm Kafkasya'ya yayılma tehlikesi ortaya çıkmıştır.³⁰⁰ Rus Lideri Medvedev, nüfusunun % 90'ını kadarı Rus pasaportuna sahip olan G. Osetya'ya yönelik olarak

²⁹⁶ **Kamer Kasım**, "Gürcistan'da Neler Oluyor", <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=736> (erişim tarihi: 25.02.2009).

²⁹⁷ **Kamer Kasım**, Gürcistan'da Güney Osetya Sorununun Etkileri, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=1015&type=48> (erişim tarihi: 25.02.2009).

²⁹⁸ **Devlet**, a.g.e., s. 106.

²⁹⁹ "Rusya ve Gürcistan Osetya İçin Silaha Sarıldı", *Zaman*, 09 Ağustos 2008.

³⁰⁰ **Sinan Oğan**, "Gürcistan- Güney Osetya Savaşında Cephe Genişlerken, Gürcistan Kaybediyor", *Zaman*, 11 Ağustos 2008.

“nerede olurlarsa olsunlar Rus vatandaşlarının hayatını ve onurunu korumak” zorunda olduğunu belirtmiş, ayrıca Rus vatandaşlarının ölümlerinin cezasız kalmasına izin vermeyeceğini” eklemiştir. Rusların bölgeye girmesi ve hava saldırıları başlaması üzerine Saakaşvili, Moskova’nın Gürcistan’a savaş açtığını belirtmiştir.³⁰¹ Ayrıca Rusya, Abhazya ve Güney Osetya’nın Gürcistan tarafından tanınmasını savunmaktadır.³⁰² Bu çatışma durumunda Azerbaycan’ın devlet petrol şirketi SOCAR’da Gürcistan’daki “istikrarsızlık” sebebiyle 2008’de 300-400 bin ton hampetrolü Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’ndan değil, Rusya üzerinden gönderebileceğini açıklamıştır. Kafkaslar’da Rusya ile Gürcistan arasında patlak veren krizi aşmak için “Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu” fikrini ortaya atan Ankara ise bu amaçla ilgili ülkelerin bakanlarını ağırlamıştır.³⁰³ Azerbaycan’ın devlet petrol şirketi SOCAR’dan bir yetkili, Gürcistan’daki istikrarsızlık sebebiyle bu yıl 300–400 bin ton hampetrolü BTC Hattı’ndan değil, Rusya üzerinden gönderebileceğini, belirtmesi üzerine, bir şirket yetkilisi de, “2008 Ağustos’unun başında BTC’de çıkan yangın ve Gürcistan’daki istikrarsızlık sebebiyle petrolü Bakü-Novorossisk boru hattından gönderebiliriz.” şeklinde açıklamada bulunmuştur.³⁰⁴

Hazar coğrafyasında yaşanan bu çıkmazların temel nedeni olarak enerji kaynakları ve yolları üzerindeki hakimiyet mücadelesi gösterilebilir. Petrol ve doğalgazı bağımsız politikalarıyla serbest bir şekilde kullanmalarının önüne hegemonik güçler tarafından set çekilmektedir.

³⁰¹ “Ruslar ve Gürcüler, Osetya İçin Silaha Sarıldı, Dünya Endişeli”, *Zaman*, 09 Ağustos 2008.

³⁰² İlya Kramnik, “Zıtlasma Su Yüzüne Çıktı”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 2008.

³⁰³ Servet Yanatma, “Bakü, Petrol ve Doğalgaz Kartını Açıyor”, *Zaman*, 30 Ağustos 2008.

³⁰⁴ Servet Yanatma, “Bakü, Petrol ve Doğalgaz Kartını Açıyor”, *Zaman*, 30 Ağustos 2008.

BÖLÜM IV

HAZAR BÖLGESİ ENERJİ AKTÖRLERİ

Hazar Bölgesi, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinin önemli bir kısmını kaplayan geniş bir alandır. Hazar Denizi’ni çevreleyen bu bölgede, “Hazar Üçlüsü” olarak bilinen Türk Cumhuriyetleri; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan yer almaktadır.³⁰⁵ Hazar Bölgesi enerji politikalarını daha iyi çözümleyebilmek için genelden özele inmek gerekir. Bu bölümde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan anlatılıp bölge hinderlantına yakın olduğu için Özbekistan’a da enerji bağlamında bölümün sonunda değinilecektir.

4.1. AZERBAYCAN

Azerbaycan, sınırlı büyüklüğü ve az nüfusuna rağmen, enerji kaynakları nedeniyle stratejik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Halen sondaj yapılmamış alanların olduğu Azerbaycan, Kafkasya’da en fazla petrol ve gaz rezervine sahip olan ülkedir. Mevcut yatırımlarında etkisiyle ülkenin gayri safi hasılası hızla artmaktadır, ancak bu iyileşme Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla yaşanan küçülmeyi (1990–95 arası %60 küçülme) giderecek boyuta henüz ulaşmamıştır. 1994–2003 arası dönemde, ülkenin petrol sektörüne yapılan yatırımın 3.7 milyar dolara ulaştığı

³⁰⁵ Yüce, a.g.e., s. 52.

belirlenmektedir. Azerbaycan'daki projelerin hepsi devreye girmemişse de 2003 yılı itibariyle ham petrol ve petrol ürünü ihracatı ülkenin tüm ihracatının %70'ini oluşturmaktadır. Petrolle ilgili gelirler, bütçe gelirlerinin %50'sini teşkil etmektedir.³⁰⁶ Harita 5'te Azerbaycan incelenebilir:

Harita 6. Azerbaycan Haritası

(<http://eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/Background.html> (erişim tarihi: 01.11.2008))

Dünya enerji güvenliği açısından Azerbaycan, sahip olduğu enerji kaynakları kadar Orta Asya enerji kaynaklarını Rusya ve İran'a alternatif yollardan Batı'ya taşıyabilecek bir jeopolitik konuma sahiptir. Bu Azerbaycan'ın değerini alternatif güzergah ve kaynak arayışında olan ülkeler için ikiye katlamaktadır. En büyük doğalgaz yatağı olarak bilinen Şahdeniz'in keşfi Azerbaycan'ın sadece petrol ülkesi değil aynı zamanda bir doğalgaz ülkesi olduğunun da göstergesidir. Şahdeniz doğalgazının iletimi için 2004 yılında başlanan ve 2006'da tamamlanan Bakü-Tiflis-Erzurum Hattı aracılığıyla Azerbaycan doğalgazı, Türkiye'ye ihraç edilmektedir.³⁰⁷

³⁰⁶ Pamir, a.g.e., 2006, s. 170.

³⁰⁷ Cavid Veliev, "Azerbaycan Enerji Gözdesi", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 207, 2008, s. 22.

Rusya'nın kontrolündeki bölgeden geçmeyen boru hattıyla Batı pazarına bağlanmış bağımsız Azerbaycan ileri ve yüksek enerji tüketimi olan ekonomilerle enerji kaynakları zengin Orta Asya arasında ulaşımı sağlayan anayol olabileceği konumundadır.³⁰⁸

Azerbaycan'ın enerji tarihine baktığımızda, Bakü petrolü ilk kez 1847 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. Dış girişimcilerin 1880 yılından itibaren daha ciddi bir şekilde hazırlıklı çalışmalarıyla, petrol üretimi gittikçe artmaya başlamıştır. On sekiz yıl sonra (1898) Bakü petrol üretimi, ABD'nde önüne geçerek dünyada birinci sırayı almıştır. Öte yandan 1901 yılında Abşeron'da çıkarılan ve miktarı 106 milyon tonu bulan petrol ise dünya üretiminin yarısını oluşturmuştur³⁰⁹ fakat Türkmenistan ve Kazakistan'ın doğal kaynakları 1950'lere kadar keşfedilmemiştir. Böylece rekabet esas olarak Kafkasya ve Hazar Denizi alanında odaklanmıştır. Azerbaycan'da petrol, Hazar Denizi'ne uzanan Apşeron Yarım Adası'nda, Kura Nehri kıyılarında, Kabristan Bölgesi'nde ve Gence yakınlarında bulunmaktadır. Savaş yıllarında SSCB'nin petrol ihtiyacının tamamına yakın bir kısmının Azerbaycan tarafından karşılandığı göz önüne alındığında Azerbaycan'ın jeostratejik önemi daha da fazla anlaşılmaktadır.³¹⁰

Bağımsızlığını kazanır kazanmaz çokuluslu firmalarla görüşmeye başlayan Azerbaycan'ın Sovyet sonrası ilk lideri Ebulfeyz Elçibey'in milli çıkarlara öncelik vererek, Azeri devletinin söz sahibi olmadığı projeleri askıya alması, çok uluslu firmaların bu bölgeye girişini birkaç yıl geciktirmiştir. Elçibey'in darbeyle devrilmesinden sonra liderlik koltuğuna oturan Haydar Aliyev'in milli çıkarları çok uluslu firmaların istekleriyle, Rusya'nın varlığını tehdit etmeyen bir paydada birleştirebilmesi pek çok projenin hızla gerçekleştirilmesini sağlamıştır.³¹¹

³⁰⁸ Brzezinski, a.g.e., s. 72.

³⁰⁹ Aslan Karabağlı, "Türk Cumhuriyetlerinin Fosil Kaynakları", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Sayı: 47, Yıl: 47, 1998, s. 14.

³¹⁰ Çelik, Kalaycı, a.g.e., s. 106.

³¹¹ Bilgin, a.g.e., 2005 , s. 175.

Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol üretim ve geliştirme çalışmaları Güneşli, Çırak, Azeri ve Kepez olmak üzere dört sahada yoğunlaşmıştır. 1980 yılında petrol üretimi 14,7 milyon ton iken, zamanla azalarak 1990 yılında 12,5 milyon tona düşmüştür. Petrol üretiminde meydana gelen bu azalma eski teknolojinin kullanılması ve petrol alanlarının bakımının iyi yapılmaması nedeniyle verimliliğin düşmesinden kaynaklanmıştır. Petrol üretiminin arttırılması ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesi ancak modern teknolojiler kullanılması ve yeni projeler geliştirilmesi halinde sağlanabilecektir. İşte Azerbaycan'ı büyük petrol şirketleriyle işbirliğine zorlayan en büyük neden, Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu teknolojinin mevcut rezervlerin işletilmesi ve geliştirilmesi için yeterli olmadığıdır.³¹²

Azerbaycan enerji kaynaklarının genişliği ve çapı tam anlamıyla bilinmemektedir. Tespit edilmiş rezervlerin 3 milyar varil olduğu söylenmektedir. Mevcut üretim günlük yaklaşık 200 bin varil civarındadır. Ulaşılabilir rezervler 1 milyar ton petrol ve 500 milyar metreküp gaz rezervleri olarak tahmin edilmektedir.³¹³

Azerbaycan'da 1997'nin başlarına kadar petrol alanında konsorsiyumlarla³¹⁴ anlaşma sağlanmıştı. İlerleyen yıllarla birlikte sayıda artma gözlenmiştir. Bu konsorsiyumlardan bir tanesi AIOC Konsorsiyumu'dur. AIOC Konsorsiyumu'nun ortakları Tablo 27'de belirtilmiştir.

³¹² Çelik, Kalaycı, a.g.e., s.107.

³¹³ Dikkaya, a.g.e., s. 43.

³¹⁴ Konsorsiyumun kelime anlamı “şirketler birliği” demektir. Buradaki şirketler birliği, birden fazla firmanın belli bir projenin gerçekleştirilmesi için bir araya gelmesi şeklinde açıklanabilir. Özellikle baraj, köprü gibi, tek bir firmanın, projenin tümünü tamamlamasının zor olduğu işlerde kurulur. Fikir, Dünya Bankası eski başkanlarından Eugene Black tarafından ortaya atılmıştır. Çeşitli kuruluşların merkezi bir yönetim altında toplanması anlamına gelen Latince bir kelimedir. Merkezi bir yönetim altında toplanmış çeşitli kuruluşlar. (ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.ekonomist.com.tr/apps/dictionary.app/dictionary.php/es.dict/konsorsiyum> (erişim tarihi: 20.02.2009)).

Tablo 27. AIOC Konsorsiyumu

Petrol Şirketi	Ülke	Oran(%)
AMOCO	ABD	17.01
BP	İngiltere	17.13
DELTA NIMIR	S. Arabistan	1.68
EXXON	ABD	8.00
ITOCHU	Japonya	3.90
LUKOİL	Rusya	10.00
PENNZOIL	ABD	4.82
RAMCO	İngiltere	2.08
SOCAR	Azerbaycan	10.00
STATOIL	Norveç	8.56
TPAO	Türkiye	6.75
UNOCAL	ABD	10.00

(Kenan Çelik, Cemalettin Kalaycı, “Azeri Petrolünün Dünyü Bugünü”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı:16, 1999, s.108)

Azerbaycan’ın sahip olduğu zengin petrol rezervlerinin işletilmesi için Eylül 1992’de Azerineft ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek, Azerbaycan petrol şirketi (State Oil Company Of The Azerbaijan Republic - SOCAR) kurulmuştur. Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (Azerbaijan International Oil Consortium-AIOC) ile petrol alanlarının geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma yapılmıştır. Daha sonra konsorsiyuma Rusya’da dahil edilerek anlaşma yeniden düzenlenmiş ve SOCAR’ın %10’luk hissesi Rusya’ya devredilmiştir. 20 Eylül 1994 tarihinde SOCAR ile AIOC arasında “Mega Proje” olarak adlandırılan anlaşma imzalanarak Azeri, Güneşli ve Çırac bölgelerinde petrol arama ve çıkarma yetkisi AIOC’a verilmiştir. İlgili Anlaşma Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylandıktan sonra 12 Aralık 1994’de yürürlüğe girmiştir.³¹⁵ 1996 yılına kadar

³¹⁵ Çelik, Kalaycı, a.g.e., s. 108.

konsorsiyumda yer almayan Japonya 1996 yılında ABD'nin Penzoil Şirketi'nin hisselerini satın almıştır.³¹⁶ Mega Proje ile üretilen petrol üç farklı yoldan Novorossisk ve Supsa'ya ulaştırılmaktadır.³¹⁷

Azerbaycan'ın bir diğer projesi Şah Deniz Projesi'dir. Şah Denizi Projesi aynı zamanda İran'ın katılıp ABD'nin katılmadığı tek projedir.³¹⁸

Tablo 28. Şah Denizi Projesi (1996 TİKA verilerine göre)

Ülke	Şirket	Oran (%)
İngiltere	BP	25.5
Norveç	Statoil	25.5
Azerbaycan	SOCAR	10.0
Fransa	ELF	10.0
İran	OIEC	10.0
Türkiye	TPAO	9.0

(Kenan Çelik, Cemalettin Kalaycı, "Azeri Petrolünün Dünyu Bugünü", *Avrasya Etüdleri*, Sayı:16 Sonbahar-Kış, 1999, s.110)

Tahminen 200 milyon ton petrol içeren ve 4 milyar dolar değerindeki, tahminen 100 milyon ton sıkışmış, 400 milyar metreküp doğalgaz içeren Şahdeniz petrol yataklarındaki üretimle ilgili olarak 6 ülke arasında anlaşma sağlanmıştır.³¹⁹ Konsorsiyumun operatörü BP'dir.³²⁰

AIOC, AMOCO ve BP önderliğindeki Batılı firmalarla SOCAR arasında Çıralı, Azeri ve Güneşli kıyı ötesi yataklarının işletilmesi konusunda 1997'de erken üretim, 4 yıl sonrada tam üretim için anlaşma yapılmıştır. Eylül 1992'de iki devlet petrol şirketi Azerineft ve Azneftkimya Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)

³¹⁶ Çelik, Kalaycı, a.g.e., s. 109.

³¹⁷ Bilgin, a.g.e., s. 189.

³¹⁸ Çelik, Kalaycı, a.g.e., s. 109.

³¹⁹ Dikkaya, a.g.e., s. 39.

³²⁰ Bilgin, a.g.e., s. 189.

adı altında birleşmiştir. Bir diğer konsorsiyum CIPCO Konsorsiyumu'dur. CIPCO'nun dünya pazarlarına arz edilen ilk üretim Kasım 1997'de gerçekleşmiştir.

Tablo 29. CIPCO Konsorsiyumu

Petrol Şirketi	Ülke	Oran(%)
LUKAGIP	Rus/İtalyan	45.0
PENNZOIL	ABD	30.0
LUKOIL	Rusya	12.5
SOCAR	Azerbaycan	7.5
AGIP	İtalya	5.0

(Mehmet Dikkaya, "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3, 1999, s. 34)

Aralık 1995'te Karabağ kıyı ötesi yataklarında 1.7 milyar dolar değerinde keşif ve geliştirme anlaşması imzalanmıştır. Bu projede de aslan payını ABD, İtalya ve Rusya almaktadır. Bu anlaşma Karabağ Anlaşması olarak da bilinmekte ve Ekim 1996'da Azerbaycan Milli Meclisi'nce onaylanmıştır. Projenin ilgilendiği toplam rezervler 100 milyon ton petrol ve 30 milyar metreküp doğalgaz olarak tahmin edilmektedir.³²¹

Bir diğer üretim paylaşımı anlaşması da Fransız Elf (%65), Total (%10) ve SOCAR (%25) arasında Lenkoran-Talış kıyı ötesi yatakları ile ilgili olarak Ocak 1997'de imzalanmıştır. Bu şirketler daha sonra kendileriyle işbirliği yapacak şirketler aramışlar ve Alman, İran ve Belçikalı petrol şirketleriyle anlaşmışlardır. Milli Meclis bu anlaşmayı Haziran 1997'de imzalamıştır. Bu anlaşmanın içerdiği rezervler ise 50 milyon ton petrol olup yatırım maliyeti olarak 2 milyar dolar olarak belirlenmiştir.³²² Lenkeran-Talış Denizi ile ilgili konsorsiyumun ülkelere göre oranları Tablo 30'da açıklanmıştır.

³²¹ Dikkaya, a.g.e., s. 39.

³²² Dikkaya, a.g.e., s. 40.

Tablo 30. Lenkoran-Talış Denizi

Petrol Şirketi	Ülke	Oran(%)
ELF	Fransa	40
TOTAL	Fransa	10
DEMINEX	Almanya	10
OIEC	İran	10
PETROFINA	Belçika	5
SOCAR	Azerbaycan	25

(Mehmet Dikkaya, “Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3, 1999, s. 38)

Bölgede oluşturulan diğer konsorsiyumlara baktığımızda Kursangi ve Garabağlı Bloğu, Ağabeykh-Alov, Araz ve Şark yatakları, Aşrafi ve Dan Ulduzu North Absheron Operating Company, Neftçala- Killi Babazanan yataklaklarını kapsayan Kurdaşı Projesi, Muradhanlı Projesi, Yalama, Karabağ Yatağı, Karabağ, Kergez ve Umbaki Yatakları- Batı Abşeron, Eski Tagıyev, Oğuz, Nahcivan, Güneybatı Gobuston Yatakları, Ataşgah, Inam, Zafer-Maşal, Lerikdeniz, Padar, Kalamaddin-Mişovdah, Zigh-Hovsan, Ramani, Balkhani, ve Sabunçi Yatakları, Kyurovdag görülmektedir.³²³

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR, 1994 Asrın Anlaşması'nda teslimiyetçi bir pozisyonda olması nedeniyle eleştirilen bir şirkettir. Yükselen değeri ile birlikte hem ülke içinde hem de dışında giderek etkinliğini artırmaya başlamıştır. SOCAR'ın bu konumu, hissesinin çoğunluğu yabancı şirketlerin elinde olan Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi AIOC'yi ikinci plana itmiş, SOCAR başkanı Rövneg Abdullayev'in neredeyse tüm açıklamaları Gürcistan, Türkiye, Doğu Avrupa ile Baltık ülkelerince dikkatle takip edilmiş, bütün enerji görüşmelerine ve Avrupa'daki konferanslara Azerbaycan adına SOCAR'lı yetkililer katılmıştır.³²⁴

³²³ Bilgin, a.g.e., s. 207.

³²⁴ Veliev, a.g.e., Sayı: 149, s. 8.

SOCAR, Batı sermayesinin Azerbaycan'a girdiği yıllarda, 13 Eylül 1992'de iki devlet şirketinin (Azerneft ve Azerkimya) birleşmesi sonucu kurulmuştur. AIOC'den farklı olarak SOCAR'ın bütün hisseleri Azerbaycan Devleti'ne aittir. Şirketin 1999–2000 yılları arasında II. Özelleştirme Programı çerçevesinde özelleştirmesi planlanmış fakat uygulama gerçekleştirilmemiştir. Dönemin SOCAR başkanı ve şimdiki Azerbaycan Enerji ve Sanayi Bakanı Natic Aliyev, SOCAR'ın Azerbaycan için sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi önem de taşıdığı için özelleştirilemeyeceğini söylemiştir. SOCAR, Azerbaycan devletinin denizde ve karada petrol ve doğalgaz alanındaki araştırma ve geliştirme işlerinden, ülke içindeki boru hatlarından doğalgaz, petrol ithalatı ve ihracatından sorumludur. 1994 yılından itibaren 25 büyük anlaşma imzalayan şirket, ayrıca iki boru hattı -BTC ve Güney Kafkasya Boru Hattı- anlaşmasının da ortağıdır. SOCAR'ın üretim yapan 78 kuyusu bulunmaktadır. Toplam üretiminin % 80'ini denizdeki kuyulardan gerçekleştiren şirketin, 17,5 milyar varil petrol rezervinin bulunduğu tahmin edilmektedir. SOCAR, 2005 yılında Azerbaycan petrol üretiminin % 59'unu gerçekleştirmiş ve üretimde AIOC'nin hep bir adım önünde olmuştur. 2006 yılında toplam 8 milyon 994 bin ton (65 milyon varil), 2007'nin birinci çeyreğinde ise 2 milyon 191 bin ton (16 milyon varil) petrol üreten SOCAR'a, Azerbaycan hükümetince hazırlanan 2005–2015 enerji stratejisinde büyük rol verilmektedir.

Konsorsiyum dışında yaşanan gelişmelerden Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 7 Kasım 2006 Brüksel ziyareti sırasında, Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Borroso ile AB-Azerbaycan Enerji Anlaşması'nı imzalaması belirtilebilir. Anlaşma karşılıklı olarak enerji işbirliğini, Hazar kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasını ve Azerbaycan yasalarının AB enerji yasalarına uyumlaştırılmasını öngörmektedir. Anlaşma SOCAR'a, Avrupa devletlerinin petrol ve doğalgaz alanlarına yatırım yapma imkânı vermektedir. Bu amaçla Romanya'nın dört büyük rafinerisinden birini almak isteyen SOCAR, Romanya'nın başkenti Bükreş'te temsilciliğini açmıştır.³²⁵

³²⁵ Veliev, a.g.e., Sayı: 149, s. 8.

Azerbaycan için bu konsorsiyumlar kadar hatta daha fazla önem taşıyan konular bulunmaktadır. Azerbaycan'ın dış politikası; Rusya'ya karşı ülkenin bağımsızlığını koruma, Karabağ sorununu ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğü çerçevesinde çözme, İran'la ilişkilerinde Güney Azerbaycan faktörünü dikkate alan iyi ilişkiler geliştirme, Türkiye ile stratejik ortaklık, gerekli reformları gerçekleştirme ve bölgede Rusya'ya karşı denge oluşturma bağlamında Batı ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma biçiminde formüle edilip uygulanmaktadır.³²⁶ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce başlayan ve ardından Azerbaycan ile Ermenistan'ın bağımsızlığı ile birlikte bölgesel bir nitelik kazanan Karabağ çatışması ise geçen zamana ve arabuluculuk çabalarına rağmen bir çözüme ulaştırılamamıştır. Halen Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarının % 20'si işgal altındadır. Karabağ'daki çatışmaların ana nedenleri olarak Sovyetler Birliği'nin yönetim stratejisi, Sovyetler Birliği sonrası Rusya dış politikasının yeniden bölgede etkili olmak biçiminde şekillenmesi ve Rusya'nın etnik sorunları kullanması, Ermenistan'ın irredentist politikası ve diasporanın rolü sayılabilir.³²⁷ Dağlık-Karabağ krizi ve Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri gelecekte bölgesel durumlara göre değişebilecektir. Bu noktada Rusya'nın etkisi kadar ABD'nin de etkisi söz konusu olabilir.³²⁸ Fakat Rusya, Soğuk Savaş döneminde topraklarına dahil olan Kafkasya ve Orta Asya'daki ülkelerin ekonomik ve siyasi politikalarında başat role sahip olmak istemektedir.³²⁹

Kafkasya'nın büyüyen ve zenginleşen ülkesi Azerbaycan topraklarındaki işgalin sona erdirilmesi için uluslararası toplumun harekete geçmesini ve soruna barışçı yoldan çözüm bulunmasını istemektedir. Ancak bunun mümkün olmaması

³²⁶ **Nazım Cafersoy**, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara: ASAM Yayınları: 30, 2001, s. 160.

³²⁷ **Kamer Kasım**, “Karabağ Sorununda Geline N Nokta”, <http://www.usakgundem.com/yazar/962/karabag-sorununda-gelinen-nokta.html> (erişim tarihi: 26.02.2009).

³²⁸ **Kamer Kasım**, “The Nagorno- Karabagh Conflict, Caspian Oil an Regional Powers”, *The Politics of Caspian Oil*, London Palgrave, 2001, p. 185–198.

³²⁹ **Kamer Kasım**, “The Transportation Of Caspian Oil and Regional Stability”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 4, Number 1, May 2002, p. 37–46.

durumunda askeri çözüm seçeneği de gündeme gelebilir. Azerbaycan güçlenen ekonomisi, modernleşen silahlı kuvvetleri ve artan diplomatik destek ile 1990'lardan çok daha güçlü konumdadır.³³⁰ Azerbaycan'ın dış politikasındaki bu durumun enerji politikasına da yansımaları kaçınılmazdır. Azerbaycan'ın enerji siyasetinde birkaç dönüm noktası olmuştur:

- 20 Eylül 1994'de imzalanan Asrın Anlaşması,
- Kasım 1999'da İstanbul'da AGİT Toplantısı'nda Ana İhraç Boru Hattı Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ile ilgili imzalanan anlaşma,
- 13 Temmuz 2006'da Türkiye'nin Ceyhan Limanı'nda BTC'nin resmi açılışının gerçekleşmesi.

Bu üç temel olayın gerçekleşmesi Azerbaycan'ın enerji ihracatçısı ülke olması için temel taşlardandır. Dördüncü temel taş ise, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin bitmesi olmuştur.

Ortadoğu ve Basra Körfezi'ndeki istikrarsızlıklar ile Ortadoğu ülkelerinin tekrar enerjiyi bir dış politika aracı olarak kullanması korkusu Batı'nın Azerbaycan petrol kaynaklarına yatırım yapması ve Azerbaycan'ın dünya petrol piyasasında rol alması açısından bir fırsat doğurmuştur. BTE'nin bitmesinden önce ise Rusya'nın doğalgaz fiyatlarını artırması ve zaman zaman doğalgazı kesmesi de Azerbaycan'ın Avrupa doğalgaz piyasasına girmesi için bir fırsat oluşturmaktadır.³³¹ Fakat, Azerbaycan sahip olduğu doğalgaz ve petrol kaynakları itibarıyla Rusya karşısında Avrupa için tek başına alternatif olamayabilir. Bu nedenle AB, Azerbaycan enerji kaynaklarını tek başına değil, Hazar Bölgesi'nin enerji kaynakları bağlamında ele almaktadır. Azerbaycan enerji kaynakları, Batı Avrupa devletlerinin enerji ihtiyacının karşılanmasında yeterli olmasa da özellikle Balkan ve Doğu Avrupa ülkelerinin ihtiyacının karşılanmasında önemli rol alacağı düşünülmektedir. Doğu

³³⁰ **Kamer Kasım**, "Azerbaycan: Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı",

<http://www.usakgundem.com/yazar/864/azerbaycan-kafkasya'nin-yukselen-yildizi.html> (erişim tarihi: 27.02.2009).

³³¹ **Cavid Veliev**, "Azerbaycan'ın Enerji Atağı", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 126, 2006, s. 16.

Avrupa ülkelerinden Beyaz Rusya, Litvanya, Moldova, Slovenya ve Hırvatistan iç enerji tüketiminde enerji ithalatına daha çok bağımlıdır. Bu açıdan özellikle Doğu Avrupa ülkelerinden Bulgaristan, Romanya, Makedonya ve Moldova açısından Azerbaycan doğalgazı ve petrolü, aynı zamanda Azerbaycan üzerinden Gürcistan aracılığıyla Karadeniz'e taşınacak doğalgaz ve petrol hatları ile Rusya'ya bağımlılık azaltılabilir. Azerbaycan kaynaklarını Türkiye üzerinden Batı'ya taşıyacak boru hattı projelerinin gerçekleşmesi ise durumu daha da kolaylaştıracaktır.³³²

Azerbaycan'ın doğalgaz ve petrol ülkesi olması nedeniyle iç ve dış enerji politikasında olumlu ve olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Haydar Aliyev'in enerji stratejisindeki başarının temelinde dış politikası ve enerji politikasında dengelerin korunması bulunmaktaydı. O dönemde Azerbaycan 1993 yılından itibaren “denge politikası”nı kurmuş ve günümüze kadar devam ettirmeyi başarmıştır. Nitekim Azerbaycan, Avrupa ile enerji ilişkilerini geliştirirken, Rusya'yı da devre dışı bırakmamaktadır.³³³ Bağımsız Azerbaycan, Batı'ya enerji bakımından zengin Hazar Bölgesi'nde ve Orta Asya'ya girişine hizmet edip kendisine kar sağlayabilir. Bunun tersine bağımlı Azerbaycan, Orta Asya'nın dış dünyaya kapanması, böylece de siyasi bakımdan Rusya'nın yeniden bütünleşme için yaptığı baskılara savunmasız kalması anlamına gelebilir.³³⁴ Örneğin 2006'da, Ukrayna ve Azerbaycan liderleri bir araya gelerek, Rusya'nın karşı olduğu ve Batı'nın desteklediği “Odessa-Brodı-Plotsk Boru Hattı” projesini görüşmüştür. Böylece Beyaz Rusya yönetimi, Batı ile sahip olduğu kötü ilişkilerine rağmen dış politikada alternatifler olduğunu göstermeye çalışmıştır.³³⁵ Bağımsız politikanın ilk şartı dış politikada alternatifler olduğunu gösterebilmektir.

Uluslararası birliktelikler içinde Azerbaycan'ın da dahil olduğu GUAM, 1997'de kurulmuştur. GUAM özetle Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova arasında yapılmış bir askeri anlaşmadır. 2006'dan bu yana, Özbekistan'ın

³³² Veliev, a.g.e., Sayı: 126, s. 16.

³³³ Veliev, a.g.e., Sayı: 126, s. 17.

³³⁴ Brzezinski, a.g.e., s. 170.

³³⁵ Anar Somuncuoğlu, “İki Sonuçsuz Zirve”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 128, 2006, s. 15.

çekilmesini takiben, GUAM'ın adı değişmiştir (Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü – GUAM). GUAM'ın özü, Michel Chossudovsky'e göre enerji ve nakil koridorlarının Anglo-Amerikan petrol devlerinin çıkarına “korunması” için bir askeri ittifaktır. GUAM ülkeleri ayrıca ABD-NATO askeri yardım ve eğitiminin de alıcılarıdır.³³⁶

Azerbaycan enerji işbirliğine gideceği ülkelerde siyasi alanda beklentisi, Ermenistan tarafından maruz kaldığı işgal sorununu ülkenin toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmesinin desteklenmesidir.³³⁷ Azerbaycan'ın Ermenistan ile ilişkilerine bakıldığında Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde başlamıştır. Kafkasya'da etnik gruplar arasında yaşanan çatışmalardan Azerbaycan'ı etkileyen Dağlık-Karabağ Çatışması olmuştur. Esasında Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlayan bu çatışma 1994 yılında ateşkes anlaşmasıyla durmuştur. Sorunun çözümü ile ilgili barış süreci ise hala sürmektedir.³³⁸ Dağlık-Karabağ Çatışması hem Rusya'nın Kafkasya'daki rolü, hem de Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra giderek daha fazla Rusya'ya bağımlı olmasına yol açması bakımından önemlidir.³³⁹ Kafkasya'da Rusya'ya karşı oluşumların içerisinde olmayan ve topraklarında Rus askeri üslerinin bulunması konusunda itirazı olmayan Ermenistan, Rus yönetimi açısından 11 Eylül'den sonra ön plana çıkmıştır. Bu durum ilk defa Rusya Devlet Başkanı Putin'in 14–15 Eylül 2001 tarihinde Ermenistan'a yaptığı ziyarette ortaya konmuştur.³⁴⁰

Azerbaycan uzun dönemli (5–15 yıl) enerji anlaşmalarından uzak durarak ekonomik anlamda sürekli günün şartlarına uyarlayabileceği bir yıllık anlaşmaları

³³⁶ <http://www.koxuz.org/anasayfa/node/1921> (erişim tarihi: 01.10.2008).

³³⁷ Veliev, a.g.e., Sayı: 207, s. 22.

³³⁸ **Kamer Kasım**, “Rusya-Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki” Rusya Stratejik Araştırmaları I, Editör: İhsan Çomak, İstanbul: TASAM Yayınları, 2006, s. 235.

³³⁹ **Kasım**, a.g.e., 2006, s. 236.

³⁴⁰ **Kasım**, a.g.e., 2006, s. 234.

tercih etmektedir.³⁴¹ Azerbaycan için ABD ve Türkiye ile olan ilişkilerini iyileştirmek, çok uluslu firma ve uluslararası kurumlarla etkileşimini arttırmak, bu süreçte Rusya'nın tepkisini almamak temel bir dış politika belirleyicisidir.³⁴² Çıkarını düşünüp “güç” için çabalayan Azerbaycan'ın dış politikasında realist paradigmanın unsurlarına rastlamak mümkündür.

4.2. KAZAKİSTAN

Kazakistan, Türkistan topraklarının büyük bir kısmını kaplayan petrol, doğalgaz ve diğer madencilik alanlarıyla da göz dolduran bir Türk Cumhuriyeti'dir.³⁴³ Dünya petrol rezervlerinin %0,8'ine, 5,9 trilyon metreküplük doğalgaz rezervine eski SSCB'nin en büyük üçüncü kömür havzasına sahiptir.³⁴⁴ Büyük bir coğrafi alana yayılmış bu ülkede geniş ve gelişen petrol-doğalgaz rezervleri mevcut olup, yabancı firmalar tarafından bu bölgede çok kapsamlı araştırmalar yapılmaktadır. Kazakistan petrol kuyularının yaklaşık %85'i Hazar Denizi'nde bulunmaktadır.³⁴⁵ Temel ihraç hatları; her ikisi de Rusya Federasyonu üzerinden olmak üzere; Sovyetler döneminden devir alınan ve kapasitesi arttırılan Atyrau - Samara Hattı ile Sovyetler'in dağılması sonrasında ABD'li Chevron-Texaco ve Exxon -Mobil'in finansmanı ile inşa edilen CPC (Caspian Pipeline Consortium: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu) hattıdır. Kazakistan'ın bu temel ihraç yolları dışında, Hazar üzerinden gemilerle ihraç (İran ve Azerbaycan vasıtasıyla) ve demiryolu ile Rusya üzerinden ihraç seçenekleri vardır.³⁴⁶ CPC hattı ile ilk petrol, 2001 Ekim'inde taşınmıştır. Bu hattın Karadeniz ve Boğazlar için oluşturduğu çevresel risk nedeniyle yoğun tartışmalar bulunmaktadır. Kazakistan'ın bir diğer

³⁴¹ Veliev, a.g.e., Sayı: 207, s. 22.

³⁴² Bilgin, a.g.e., s. 36.

³⁴³ Dikkaya, a.g.e., s. 45.

³⁴⁴ Birsal, a.g.e., s. 29.

³⁴⁵ Dikkaya, a.g.e., s. 45.

³⁴⁶ Pamir, a.g.e., s. 178.

çıkış yolu batı Kazakistan petrolünü Rusya'nın Orsk Rafinerisi'ne ulaştıran, 130,000 varil/gün (6.5 milyon ton/yıl) kapasiteli Kenkiyak-Orsk Boru Hattı'dır.³⁴⁷

Ülkede SSCB'nin ardından, 1991 itibarıyla petrol üretimi 26,6 milyon ton, doğalgaz üretimi, 8–8.5 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin üretim birimlerinden olan ve önemli bir gelecek vadeden Tengiz petrol yatakları, 1985'te kurulmuş olup Batı Kazakistan'ın en önemli petrol üretim bölgesidir. Sovyet döneminde Sibiry'a'daki kolay elde edilebilir rezervler üzerinde yoğunlaşılması sebebiyle bu ülkedeki petrol ve doğalgaz rezervleri fazla kullanılmamıştır.³⁴⁸ Kazakistan'ı analiz edebilmek için aşağıdaki Harita 7 incelenebilir.

Harita 7. Kazakistan Haritası

(<http://eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Background.html>)

Bağımsızlıktan sonra Kazakistan, büyük umut bağladığı enerji sektöründe kapılarını yabancı yatırımcılara açmış ve bunlarla önemli üretim paylaşımı anlaşmaları imzalamıştır. Bunların en önemlisi ABD'li petrol firması Chevron ile yapılan ortak yatırımdır ve bunun için Tengizchevroil adı altında Tengiz yataklarındaki petrolün işletilmesi ile ilgili yeni bir şirket kurulmuştur. Bu girişimde Kazak petrol firması Tengizneftgaz ile Chevron yarı yarıya ortak olup, 40 yıl

³⁴⁷ Pamir, a.g.e., s. 179.

³⁴⁸ Dikkaya, a.g.e., s. 46.

boyunca Tengiz ve Korolev yatakları geliştirerek 4 bin kilometrekarelik bir sahada arama yapmaya başlamıştır. İkinci bir konsorsiyum da Hazar Denizi'nin Kazakistan'a ait kıyılarında petrol ve doğalgaz aranması için çeşitli uluslararası şirketlerle imzalanmıştır. Aralık 1993'te imzalanan bu konsorsiyumda şirketler Tablo 31'de yer almaktadır.

Tablo 31. Kazakistan'da Yer Alan Hazar Petrol ve Doğalgaz Konsorsiyumu Şirketleri

Şirket İsmi	Ülke
Kazakistankaspişelf	Kazak Devlet Şirketi
AGİP	İtalya
BP	İngiltere
British Gas	İngiltere
Statoil	Norveç
Mobil	ABD
Dach-Shell	İngiliz-Hollanda
Total	Fransa

(Mehmet Dikkaya, “Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3, 1999, s. 47)

Karaçanak Bölgesi ve petrol-gaz kaynaklarının çıkarılması ile ilgili 2 Mart 1995'te imzalanan anlaşmada ise yine ağırlıklı olarak Avrupalı şirketler bulunmuştur. 1994 meclis seçimlerinin illegal ilan edilmesi ile yabancı konsorsiyumlarla imzalanan anlaşmaların geçerliliğini yitireceğine dair kısa da olsa olumsuz bir dönemden sonra bu anlaşmalar kanun hükmünde kararname ile yasalaştırılmıştır.³⁴⁹ Kazak petrollerini taşımak amacıyla öne çıkan belli başlı projeler değerlendirildiğinde karşımıza olası güzergahlar olarak aşağıdaki maddeler çıkmaktadır; CPC (Caspian Pipeline Consortium) Tengiz, Atyrau -Astrahan-Novorossisk (Karadeniz Güzergahı), Tengiz-İran- Basra Körfezi (Hint Okyanusu Güzergahı), Tengiz-Bakü-Tiflis-Ceyhan (Akdeniz Güzergahı), Batı Kazakistan (Özen-Aktöbe)- Çin (Pasifik Okyanusu) Güzergahı.³⁵⁰

³⁴⁹ Dikkaya, a.g.e., s. 47.

³⁵⁰ Baycaunova, a.g.e., 261.

Kazak petrollerinin dünya pazarına açılması için önerilen projeler, sadece petrol taşıyan boru hattı önerileri değil, stratejik önemi olan ve bazı ülkelerin stratejik konumunu arttıran, bazı ülkelerin ise stratejik konumunu azaltan özellikler taşımaktadır. O yüzden ki petrol boru hatlarının güzergâhları sorunu, çoğu ülkelerin dış politika sorunu haline gelmiştir.³⁵¹ Enerji kaynaklarını bağımsız kullanma eğiliminde olan Nazarbayev, küresel aktörlere yönelik “denge politikası” sürdürmektedir.³⁵² Rus yönetiminin Kazakistan’la ilgili olarak hoşuna gitmeyen bir durum, Trans-Hazar boru hattı döşeme planlarıdır. 2006 yılının Mayıs ayında ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney’nin Vilnüs konuşmasının hemen ardından Kazakistan’ı ziyaret etmesi tansiyonu daha da arttırmıştır. Nazarbayev-Cheney görüşmesinin nedeni, Hazar Denizi’nin altından gaz ve petrol boru hatlarının döşenmesi hakkında bir consensusa varmaktır. Bu görüşme dışında Kremlin’i rahatsız eden başka bir konu, Kazak bürokratlarının son zamanlarda dile getirdikleri Hazar Denizi’nin statü olarak "tartışmalı bölgelerinde" enerji kaynaklarının çıkarılması planlarıdır. Son olarak da, Moskova’yı düşündüren durum, Astana’nın 1921 ve 1940 yıllarında imzalanan Sovyet-İran anlaşmalarını Hazar’ın statüsünü düzenleyen hukuki anlaşmalar olarak kabul etmediğine yönelik açıklamaları olmuştur.³⁵³

Kazakistan 2001 sonrasında diğer Orta Asya ülkelerinin aksine ABD ile ilişkilerini sınırlı tutmaya çalışmıştır.³⁵⁴ AB ile ise 07 Kasım 2006 tarihinde AB enerji güvenliğini arttırmak adına AB’nin Enerjiden Sorumlu Komiseri Andris Piebalgs tarafından Brüksel’de anlaşma imzalanmasının³⁵⁵ hemen ardından 29–30 Kasım 2006’da gerçekleşen Enerji Bakanları Konferansı için Astana’ya Piebalgs’ında katıldığı konferansta Hazar Bölgesi hidrokarbonlarının AB’ye

³⁵¹ Baycaunova, a.g.e., 258.

³⁵² Ainur Nogayeva, “Kazakistan Putin’i Endişelendiriyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 144, 2007, s. 16.

³⁵³ Nogayeva, a.g.e., Sayı: 144, s. 16.

³⁵⁴ Ainur Nogayeva, “Kazakistan’ın Denge Arayışı”, *Strateji*, 23 Ekim 2006, Yıl: 3, Sayı: 121, s. 4–5.

³⁵⁵ “EU And Azerbaijan Agree To Set Up Energy Partnership”, *New Europe*, November 12–18 2006.

taşınması konusu konuşulmuştur.³⁵⁶ 04 Aralık 2006'da ise Nazarbayev ile AB Komisyon Başkanı Jose Manuel Borroso bir araya gelerek Rusya'ya olan enerji bağımlılığı üzerine görüşmüşlerdir. Bu görüşmede AB'nin esas amacının Rusya'nın enerji tekelini kırmak olduğu ön plana çıkmıştır.³⁵⁷

Dünyanın en zengin petrol ve gaz rezervlerinden olan Karaçaganak petrol açısından çok önemli bir konumdadır. Batı Kazakistan bölgesinde bulunan bu alanda tahmini petrol rezervleri 1.2 milyar ton, gaz rezervleri ise 1.35 trilyon metreküptür. Yatağın işletmesini uluslararası Karaçaganak Petroleum Operating Konsorsiyumu (British Gas- %32.5, ENI- %32.5, Chevron- %20, Lukoil- %15) gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte kendi fabrikasını kurma fikrinden vazgeçerek gaz konusunda da uzlaşmacı davranan Nazarbayev Rusya'ya hava savunma sisteminin modernizasyonu konusunda ise ödün vermemiştir. Uzun vadede ABD ve Rusya'yı geride bırakacak satın alma gücüne ulaşacağı tahmin edilen Çin'in bu ekonomik büyümeye paralel olarak artan enerji ihtiyacı dikkate alındığında bir enerji sağlayıcı olarak Kazakistan'ın Çin için varlığı çok daha önem kazanmaktadır.³⁵⁸

Nazarbayev'in 26 Nisan 2007'de yaptığı Bişkek ziyareti sırasında imzalanan anlaşmalara değinildiğinde ise Orta Asya Birliği'nin başlangıcı olarak nitelendirilen Yüksek Devletlerarası Kurulu'nun oluşturulmasına ilişkin ilk adımların atıldığı görülmektedir. Bu Kurul, ülkelerin siyasi, ekonomik, bilim-teknik ve sosyal alanlardaki işbirliğinin geliştirilmesi ile bölgesel ve uluslararası güvenlik konularını koordine etmek amacıyla kurulmuştur.³⁵⁹ Nazarbayev'e göre "Avrasya Birliği" fikrinden farklı olarak öne sürülen bu düşünce şudur: "Orta Asya önünde iki seçenek vardır; ya dünya ekonomisine ebediyen hammadde sağlayıcısı olarak kalarak ikinci bir sömürgeci devletin gelmesini beklemek ya da Orta Asya bölgesinde ciddi bir birlik sağlamaya girişmektir". ABD yetkilileri ise Orta Asya'yı Güney Asya

³⁵⁶ "EU Strives To Secure Caspian Hydrocarbons", *New Europe*, December 2006, p. 15.

³⁵⁷ "Brussels, Astana Vow Closer Energy Cooperation", *New Europe*, December 10-16, p. 45.

³⁵⁸ **Nogayeva**, a.g.e., Sayı: 121. s. 4-5.

³⁵⁹ **Ainur Nogayeva**, "Orta Asya'da Entegrasyon", *Strateji*, 27 Mayıs 2007, Yıl: 3, Sayı: 151, s. 6.

projesine dâhil ederek Orta Asya'nın zengin kaynaklarını Güney Asya ülkelerinin büyüyen ekonomilerine hammadde sağlayıcısı şeklinde kullanmak istemektedir.³⁶⁰

Kazakistan bu zamana kadar Rusya tarafından belirlenen kotalar dahilinde petrolünü satabilmiştir. Bugün bölgede artan uluslararası rekabet sayesinde o günler çok uzakta kalmış gibi görünse de, alternatif boru hatlarının bulunmadığı bir ortamda Rusya halen bölgeden çıkacak enerji kaynakları üzerinde kontrol ve hakimiyete sahiptir. Bu kontrolü hafifletmeye en yakın devlet ise Rusya'nın "stratejik ortağı" Çin'dir. Kazakistan'a ilk alternatif petrol boru hattını uzatan Çin, şimdi de Türkmenistan'dan doğalgaz pompalayacak boru hattı için görüşmeler sürdürmektedir. Türkmenistan'da doğalgaz arama çalışmalarında bulunan Çin, ses getirecek açıklamalar yapmak yerine tutarlı bir şekilde bölge enerji kaynaklarından faydalanmanın peşindedir. Önümüzdeki yıllarda Rusya ve Çin'in Hazar'ın enerji kaynaklarını paylaşan (veya paylaşamayan) iki devlet haline gelmesi ön görülmektedir. Kendilerini Çin ve Rusya arasında sıkışmış olarak hissedenden Hazar devletleri açısından daha fazla sayıda devletin bölgeye ilgi göstermesi istenen bir gelişmedir.³⁶¹ Hegemon güçlere karşı kendini savunmaya alan Kazakistan, petrol gelirlerinin artmasının ardından ekonomisinin yanı sıra savunma alanında da yeni hedefler belirlemiştir. Askeri doktrinini yenileyen Astana yönetimi, yıllık savunma bütçesini % 74 arttırmıştır.³⁶²

Hazar ülkeleri arasındaki ilişkilerle ilgili olarak, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, “Enerji, Hazar ülkeleri arasında ayrıştırıcı değil birleştirici rol oynamalıdır” diyerek düşüncelerini beyan etmektedir. 1 Mart 2004'te imzalanan askeri işbirliği anlaşmasıyla askeri müttefik olan Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar güvenliğinin sağlanmasında işbirliği içine girmişlerdir.³⁶³ Azerbaycan ve Kazakistan arasında enerji ile ilgili anlaşmalar şunlardır;

³⁶⁰ **Nogayeva**, a.g.e., Sayı: 151, s. 7.

³⁶¹ **Anar Somuncuoğlu**, “AB Orta Asya’da Kaybetti, ABD Pusuda”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 152, 2007, s. 13.

³⁶² **Gürol Kırac**, “Kazakistan’dan Savunma Atağı”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 158, 2007, s. 16.

³⁶³ **Cavid Veliev**, “Hazar Kardeşliği”, *Strateji*, 20 Ağustos 2007, Yıl: 4, Sayı: 164, s. 20.

- 16 Eylül 1996, Petrol ve Doğalgaz Sanayisinde İşbirliği,
- 10 Haziran 1997, Petrolü Dünya Piyasasına Çıkarmak İçin İşbirliği,
- 29 Kasım 2001, Hazar Denizi'nin Dibinin Paylaşılması Anlaşması,
- 16 Haziran 2006, Petrolün Kazakistan'dan Hazar Denizi ve BTC ile Azerbaycan Üzerinden Uluslararası Petrol Piyasasında Taşınmasına Destek Anlaşması (Anlaşma Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanırken Kazakistan Parlamentosu tarafından henüz onaylanmamıştır) ³⁶⁴

İlham Aliyev'in ziyaretlerinden birinde Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (ARDNŞ) ve Kazakistan Devlet Petrol ve Doğalgaz Şirketi (KazMunayGaz) arasında hem ikili ilişkileri hem de bölge dengesi açısından önemli olan enerji işbirliği alanında anlaşma imzalanmıştır. 8 Ağustos 2007'de imzalanan bu anlaşmayla ARDNŞ ve KazMunayGaz arasında petrol ve doğalgaz alanlarında stratejik ortaklık kurulmaya başlanmıştır. Bunun dışında iki şirket arasında Trans-Hazar'ın gerçekleşmesi için ortak çalışma yönünde bir memorandum imzalanmıştır. Buna göre taraflar Trans-Hazar projesinin gerçekleşmesinde ortak çalışacaklardır. Kazakistan'ın Atyrau Limanı'nda petrolü tankerlere pompalayacak sistem, tanker ve gemilerin yapılması, Hazar'ın Azerbaycan kıyısında ise petrolü boru hattına pompalayan sistem ve kıyıdan BTC'ye kadar birleştiren boru hattının yapılması planlanmaktadır. Bu anlaşma 16 Haziran 2006'da taraflar arasında imzalanan anlaşmanın devamı niteliğindedir ve Kazakistan'ın BTC'ye katılmasını hızlandıracaktır. ³⁶⁵

2000 yılında Hazar'ın Kazakistan kısmında keşfedilen Karaşagan, 4,8 milyar ton petrol rezerviyle dünyanın son 30 yılda keşfedilen en büyük deniz petrol sahası olmuştur. Yatağın işletilmesi için dünya çapında şirketlerden oluşan bir konsorsiyum kurulmuş olup bu konsorsiyum, %18,52'ser paya sahip olan Royal Dutch Shell, Exxon Mobil Corp., Total, %9,26 payı ile ConocoPhillips ve %8,33'er paylara sahip Inpex ve KazMunayGaz şirketlerden oluşmaktadır. Kuzey Hazar Proje çalışmalarını

³⁶⁴ Veliev, a.g.e., Sayı: 164, s. 20.

³⁶⁵ Veliev, a.g.e., Sayı: 164, s. 21.

ise İtalyan ENİ şirketine bağlı Agip Kazakhstan North Caspian Operating Co. NV. yürütmektedir. Ancak son zamanda konsorsiyum ve hükümet arasında sorunlar belirmektedir. Kazak hükümeti, İtalyan ENİ şirketinin Karaşagan operatörünün çalışmalarından memnun olmadığını belirtmiştir.³⁶⁶

20 Aralık 2007'de Moskova'da imzalanan Hazar Kıyısı Boru Hattı Anlaşması ise Nazarbayev'in Rusya ziyareti sırasında imzalanmıştır. Putin-Nazarbayev görüşmelerinden sonra yapılan açıklamalarda sadece doğalgaz konusunda değil, petrol konusunda da önemli görüşmelerin yapıldığı anlaşılmıştır. Kazakistan tarafının açıklamasına göre Tengiz-Novorossisk Petrol Boru Hattı'nın kapasitesinin 28'den 67 milyon tona artırılması, Kazakistan'ın yılda 17 milyon ton petrole Burgaz-Dedeagaç (Bulgaristan-Yunanistan) Petrol Boru Hattı'na katılması ve Atyrau - Samara Boru Hattı'nın kapasitesinin artırılması konusunda prensipte anlaşma sağlanmıştır. 2015 yılı itibariyle Kazakistan'ın 150 milyon ton petrol üretmesi beklenmektedir. Kazakistan, petrolünü yöneltebileceği istikametleri şimdiden garanti altına almak istemektedir. Nitekim 20 Aralık 2007'deki Hazar Kıyısı Boru Hattı görüşmelerinden sonra yapılan yorumlarda, Rusya'nın Hazar Kıyısı Boru Hattı Anlaşması karşılığında Kazakistan'ın taleplerini kabul ettiği yönünde tahminler yürütülmüştür. Rusya'nın kaygısı, Kazak petrolünün istemediği yönde, mesela AB'nin ve Ukrayna'nın şiddetle savunduğu Odessa-Brodı Boru Hattı'na yönelmesidir. Bugün gelinen aşamada Novorossisk'ten tankerlerle doldurulacak olan Kazak petrolünün bir kısmının Burgaz-Dedeagaç Boru Hattı Projesi için ayrılmış olduğu söylenmektedir. Kalan miktarın nereye yöneleceği ise Türkiye açısından önemli bir konudur. Zira Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın doldurma garantileri halen alınabilmiş değildir. Üstelik Hazar petrolünün Avrupa enerji piyasasına taşınması için planlanan boru hattı projelerinin Burgaz-Dedeagaç, Odessa-Brodı-Gdansk ve Samsun-Ceyhan'dan ibaret değildir. Kazakistan'ın amacı, transit ülkelerde rafineriye sahip olup, işlenmiş petrol ürünleri piyasasına girmektir. Bu konuda Türkiye ve Kazakistan arasında görüşmeler yapıldığı bilinmektedir. Ancak bu görüşmelerin şimdiye kadar başarıya ulaşmamasına karşılık, Kazakistan son dönemde bazı Doğu Avrupa ülkeleriyle başarılı görüşmeler yürütmüştür. Bu görüşmeler sonucunda Kazakistan'ın

³⁶⁶ **Ainur Nogayeva**, "Nazarbayev'in Petrol Atağı", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 169, 2007, s. 10.

KazMunayGaz şirketi, Romanya'da iki rafineriye ve Avrupa ülkelerinde 630 benzin istasyonuna sahip olan Rompetrol Romanya petrol şirketinin %75'ine sahip olmuştur. Ayrıca Kasım 2007 Nazarbayev'in Romanya ziyaretinde Kazakistan'ın Köstence-Trieste Boru Hattı Projesi'ne katılmak istediği ifade edilmiştir.³⁶⁷

Gerçek anlamda bağımsız olabilmenin vazgeçilmez koşullarından birinin ekonomik bağımsızlık olduğu dikkate alındığında, Kazakistan'ın petrol ve doğalgazı uluslararası pazara ihraç ederek bağımsız ve gelişmiş bir ülke olabilmesi mümkündür.³⁶⁸ 1991 sonrasında Batı özellikle de ABD bu kaynakların kendi inisiyatifindeki enerji nakil hatlarıyla dünya pazarlarına ulaştırılması için birçok projeyi yürürlüğe koymuştur. Bu projelerden sadece Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'yla Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı hayata geçirilebilmiştir. Kafkasya'daki kaynaklara ilişkin projelerde başarı elde edilmiş olsa da halen Hazar'ın doğusundaki yani Orta Asya'daki rezervlerin uluslararası piyasalara ulaştırılmasına olanak sağlayacak nakil hatlarına ilişkin mücadele sürmektedir. Orta Asya'daki rezervlere, Moskova'nın mücadelesini sürdürmesi projeleri olumsuz etkileyen faktörlerden en belirgin olanıdır. Ayrıca Batı tarafından yapımı planlanan boru hatlarının Hazar Denizi'nin altından geçirilecek olması, bu denize ilişkin paylaşım sorunu olması sebebiyle girişimleri olumsuz etkileyen bir diğer neden olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD bir yandan Ruslarla bu konuda güç mücadelesini sürdürürken diğer yandan Hazar Denizi'ni by-pass edecek Trans-Afgan gibi stratejik projeleri de hayata geçirmek için girişimlerini sürdürmektedir.³⁶⁹

4.3. TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan, 488.100 kilometrekarelik yüzölçümüne sahip olan bir iç Asya ülkesidir. Toplam sınır uzunluğu 5.522 km olup kuzeyinde Kazakistan ve

³⁶⁷ Anar Somuncuoğlu, “Türkiye Devre Dışı”, *Strateji*, Yıl:4 , Sayı: 184, 2008, s. 8.

³⁶⁸ Baycaunova, a.g.e., s. 275.

³⁶⁹ Gürol Kırac, “ABD'nin Alternatif Arayışları”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 160, 2007, s. 19.

Özbekistan, batısında Hazar Denizi, güneyinde İran, güneydoğusunda Afganistan bulunmaktadır.³⁷⁰ Türkmenistan dünyanın en önemli doğalgaz yataklarına sahiptir. Ülkenin doğalgaz yatakları Amu-Darya ve Murgab Havzaları'ndadır.³⁷¹ Türkmenistan, SSCB döneminde ekonomik olarak en geri kalmış cumhuriyetlerden birisi olup Moskova'ya tamamen bağılıyken, bugün bağımsızlık sonrası, doğalgaz yatakları, 700 milyon tonluk petrol rezervi ve az nüfusu ile refah ülkesi olabilecek, politik değişim için gerekli istikrarı sağlayabilecek bir ülke konumundadır.³⁷²

Türkmenistan, 26 Ekim 1991'de yapılan halk oylamasıyla, halkın %94.1'inin oy kullanması ile bağımsızlığını ilan etmiştir. Aynı gün Türkmenistan'ın Yüksek Şurası tarafından kabul edilen "Türkmenistan'ın Bağımsızlığı ve Devlet Kuruluşunun Esasları Hakkındaki Anayasal Kanunu" ile de Türkmenistan'ın bağımsızlığı hukuken tescil edilmiştir.³⁷³ Günümüzde Türkmenistan eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında ikinci, dünyada ise dördüncü büyük doğalgaz üreticisi konumundadır.³⁷⁴ Ülkesinin dış siyasetinde bağımsızlık sonrası temel iki politikayı başlatan Türkmenistan eski Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı, "Açık Kapılar Politikası" ile Türkmenistan'ın petrol, doğalgaz ve diğer yeraltı zenginliklerini kullanarak yabancı yatırımcıları ve sermayeyi ülkesine çekmeyi başarırken, "Pozitif Tarafsızlık Politikası" ile de ülkesinin bağımsızlık ve tarafsızlığını ifade etmekte, bu konudaki kararlılığını sergilemektedir.³⁷⁵ Bu siyasetin bir sonucu olarak da askeri ittifaklara katılmayacağını ve başka devletlerin iç işlerine karışmayacağını belirtmiştir.³⁷⁶

³⁷⁰ **Hasan Kanbolat**, "Türkmenistan, Yeni Türkiye", *Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Ankara, Yıl: 3, Sayı: 16, 1997, s. 1330.

³⁷¹ **Üşümezsoy, Şen**, a.g.e., s. 142.

³⁷² **Mehmet Seyfettin Erol**, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkmenistan'da İktisadi Kalkınma Stratejisi ve Abadancılık", *Avrasya Dosyası*, Fasikül: 23, Cilt: 7, Sayı: 4, 2001-2002, s. 218.

³⁷³ **Durdy Saparow**, "Türkmenistan'ın Dış Siyaseti: Sürekli Tarafsızlık", *Avrasya Etüdleri*, 2003, s. 79.

³⁷⁴ **Abdurrahman Işık** "Türkmenistan'da Gerçekleştirilen Reform", *Avrasya Dosyası- Türkmenistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2001, s. 49.

³⁷⁵ **Erol**, a.g.e., 218.

³⁷⁶ **Saparow**, a.g.e., s. 80.

Harita 8. Türkmenistan Haritası

(http://turkmenistan.orexca.com/images/map2_eng.gif (erişim tarihi: 14.02.2009))

Türkmenistan’da yaklaşık olarak yıllık doğalgaz üretimi 100 milyar metreküptür. Türkmenistan’ın petrol-doğalgaz bölgesi, Balkan yöresiyle Hazar Denizi güneydoğu kıyıları arasında yer alan akarsu havzasındadır. Batı Türkmenistan çöküntü havzasının güney yarısında Kızılkum, Buğdaylı, Keymir-Okarem yörelerinde petrol ve gaz yatağı bulunmuştur. Ayrıca Sahtli, Sovetabad, Aça, Naip, Sakar ve Kouturtepe bölgelerinde doğalgaz rezervleri bulunmaktadır. Türkmenistan doğalgazı Sovyet döneminden kalan boru hatlarıyla bölgedeki diğer ülkelere sevk edilmektedir.³⁷⁷ 1998’in ilk yarısında Türkmenistan’da gaz üretimi 7.16 milyar metreküp azalmış ve bu rakam 1997’nin aynı dönemine göre % 41 gibi inanılmaz bir düşüş göstermiştir. Bu üretim miktarı son otuz yılın en düşük seviyesi olarak gösterilmektedir. Sonuçta gaz üretiminin bu dramatik düşüşü Türkmenistan’ı ekonomik açıdan kayıplara uğratmıştır. Günümüzde Türkmen gazının çoğu Türkmenistan’da tüketilmekte ve yerli tüketicilere ücretsiz dağıtılmaktadır.³⁷⁸

³⁷⁷ Kanbolat, a.g.e., s. 1338.

³⁷⁸ Dikkaya, a.g.e., s. 56.

1998'in ilk yarısında Türkmenistan yaklaşık 1 milyar metreküp doğalgazını ise Korpedzhe-Kurt Koy gaz hattı ile İran'a ihraç etmiştir.

Tablo 32. Türkmenistan'ın Doğalgaz Üretim ve İhracatı (milyar metreküp)

	1994	1995	1996	1997
Üretim	35.7	32.3	35.2	17.3
BDT'ye	24.7	22.6	24.3	6.5
İhracat				
İç Tüketim	11.0	9.8	10.9	10.8

(Mehmet Dikkaya, "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3, 1999, s. 57)

Tablo 33. Türkmenistan'ın Petrol Üretimi ve İhracatı

	1993	1994	1995	1996	1997
Milyon Ton	5.0	3.4	3.5	4.0	4.5
Bin	100	65.5	70.1	80.7	89.8
varil/gün					

(Mehmet Dikkaya, "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3, 1999, s. 57)

Doğalgaz Türkmenistan'ın en büyük gelir kaynağıdır ve Türkmenistan'ın ihracatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Türkmenistan'ın bir kara devleti olması ve açık denizlere sınırı olmaması nedeniyle, Batılı ülkelere ve dünyanın diğer ülkelerine ulaşacak doğalgaz boru hatlarının diğer ülkelerin topraklarından geçmesi gerekmektedir. Türkmenistan'ın sürekli tarafsızlık siyaseti izliyor olması sebebiyle doğalgaz boru hattının geçeceği ülkelere diğer devletler tarafından uygulanan ve siyasi amacı hedefleyen iktisadi ambargo ve ablukalara Türkmenistan'ın katılmayacak olması, Türkmenistan'ın ekonomisinde önemli yer tutan doğalgazın diğer ülkelere ihracatı açısından önemlidir.³⁷⁹ Tespit edilen toplam doğalgaz

³⁷⁹ Saparow, a.g.e., s. 89.

rezervleri yaklaşık 4,5 trilyon metreküp civarındadır. Üretilen doğalgazın % 85'i ihraç edilmektedir.³⁸⁰ Petrol ve gaz ticaretiyle elde edecekleri gelir artışının Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacağı açıkça gözüktürken, bu ticaretin hangi aktörlerle gerçekleştiği ve yollarla ulaştırılacağı dikkate alınmalıdır. Azerbaycan ve Kazakistan'da çok uluslu firmaların giderek daha etkin hale gelmesi, bu ülkelerin Batılı devletlerin yanı sıra IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlarla daha yakın bir etkileşim içersine girmelerini de sağlamaktadır. Dolayısıyla bu iki ülke ekonomi reformlarını gerçekleştirmekte ve görece daha liberal bir yapıya kavuşmaktadır. Buna karşın petrolden çok gaz ticaretine dayalı bir ekonomiye sahip olan Türkmenistan, gaz taşımacılığının sadece boru hatlarıyla yapılması nedeniyle Rusya'yla olan ilişkisini devam ettirmektedir. Sonuçta Türkmenistan ekonomisi, Türkmenbaşı döneminde Azerbaycan ile Kazakistan kadar dönüşmemiş ve siyasi yaşam daha otokratik bir hava kazanmıştır.³⁸¹

Türkmenistan 2002 yılında 49,9 milyar metre küp gaz üretmiş, 13,2 milyar metreküp tüketmiştir. Türkmenistan gazını Rusya, İran, Ukrayna ve Ermenistan'a ihraç etmiştir. İran dışındaki ihracat, Rusya üzerinden gerçekleştirilmektedir. Gazprom ile 10 Nisan 2003 tarihinde, 31 Aralık 2028'e kadar sürecek olan "Gaz Sektörü İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Buna göre, miktarı yıllar içinde artarak 80 milyar metreküpe ulaşacak Türkmen gazının Rusya Federasyonu'na sınırda satışı karar altına alınmıştır.³⁸² Rusya 2006 yılında yapılan ve 2028'e kadar geçerli son anlaşmaya göre Türkmen gazının üçte birini, 1000 metreküp 100 dolar fiyatı üzerinden almakta ve Avrupa'ya 250 dolara satmaktadır. Rusya'dan arta kalan Türkmen gazının üçte ikisinin Çin/Hindistan ve İran üzerinden satımı planlanmaktadır. Bu konudaki anlaşmalar son safhaya getirilmiştir fakat tam bu aşamada Türkmenbaşı'nın ani ölümü ve ölüm nedeninin fazla araştırılmaması büyük

³⁸⁰ **Nejat Tarakçı**, "Türkmenistan Küresel Sistemin Yeni Hedefi", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 146, s. 8.

³⁸¹ **Bilgin**, a.g.e., s. 33.

³⁸² **Pamir**, a.g.e., 2006, s. 182.

şüpheler oluşturmıştır.³⁸³ Aralık 2006'da Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov'un ani ölümünden sonra yapılan seçimlerde %89,23 oy alan ve Türkmenistan'ın en yüksek temsil organı olan Halk Maslahatı'ndan destek alarak devlet başkanlığı görevine getirilen Gurbanguli Berdimuhammedov, selefinin politikalarına devam edeceği mesajları verse de ülkedeki politikalarda değişimler gözlenmeye başlanmıştır. Bu değişimleri yeni Türkmen liderinin hem iç hem dış siyasetinde görmek mümkündür.³⁸⁴ Türkmenistan'ın yeni Devlet Başkanı Kurbanguli Berdimuhammedov; "Belirsizlikler çok fazladır, söz konusu belirsizliklere Batı devletlerinin siyasi irade yetersizliği de eklenmelidir. Tabloyu tamamlayan unsur ise Rusya'nın tekrar yükselişidir"³⁸⁵ şeklinde ifade ettiği gibi Rus yanlısı politikalar izlemektedir, bu noktada Putin ve Medvedev'in etkisi göz ardı edilmemelidir.

Orta Asya'nın enerji zengini ülkesi Türkmenistan, Rusya'ya alternatif enerji güzergâhı seçeneklerini geliştirmenin yollarını arıyor. Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguly Berdimuhammedov'un, enerjinin uluslararası piyasalara taşınmasında Rus hatlarına bağımlılığın azaltılarak Avrupa Birliği, Çin ve Kafkasya ülkelerine açılmanın sağlanması konusunda önceki devlet başkanı Saparmurat Niyazov'a göre daha ılımlı ve daha pragmatik bir tavır izlediği görülmektedir. Berdimuhammedov'un 13–15 Şubat 2009 tarihlerinde İran'a yaptığı resmi bir ziyaret bu pragmatik politikanın bir parçası olarak algılanmaktadır. Türkmenistan bu pragmatik ve taraf gözetmeyen enerji politikasını izlerken, İran ise bölgedeki rolünü güçlendirmek, üzerindeki izolasyonu kırmak ve hem üretici hem de güzergah ülke olarak dışa açılma seçeneklerini arttırmak istemektedir. Bu sebeple yakın zamanda İran-Türkmenistan yakınlaşmasının bir sonucu olarak İran'ın bölgede daha aktif bir enerji diyalogu geliştirmesi beklenmektedir.³⁸⁶

³⁸³ Tarakçı, a.g.e. s. 8.

³⁸⁴ Ainur Nogayeva, "Berdimuhamedov Ekibini Kuruyor", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 153, 2007, s. 16.

³⁸⁵ Somuncuoğlu, a.g.e., Sayı: 152, s. 12.

³⁸⁶ Aslan Yavuz Şir, "Berdimuhammedov'un Tahran Ziyareti ve Doğalgaz Anlaşması", <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=203>, (erişim tarihi: 25.02.2009).

Avrupa ülkeleri için ise Türkmenistan doğalgazının anlamı, Rus gazına alternatif olmasıdır. Hazar geçişli doğalgaz boru hattı gerçekleşse bile, Türkiye bağlantılı Avrupa'ya ulaşabilecek Türkmen gazının ucuz olması esasında pek mümkün gözükmemektedir. Zira bir gün bu boru hattına yatırımcı bulunabilse bile boru hattının maliyetini çıkarması gerekli olacaktır. Aynı zamanda Hazar'ın hukuki statüsünün çıkmazda olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla Rusya'nın Türkmen gazına Türkmen sınırında ödediği fiyat rehber değildir. Doğalgazın Rusya'ya kadar ulaştırılması, boru hatlarının bakımı ve onarımı tamamen Rusya'nın sorumluluğundadır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Hazar geçişli doğalgaz boru hattının ekonomik tarafının zayıf, ancak stratejik tarafının son derece önemli olduğu göze çarpmaktadır. 2006 yılının başında Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan "doğalgaz savaşı", AB'nin doğalgaz bağımlılığını bütün açıklığıyla gözler önüne sermiştir. Yaşanan krizden sonra AB'nin bürokratik mekanizması ortak enerji politikası için yeni yeni önlemler almaya başlamıştır.

2003 yılında Rusya "Asrın Anlaşması" adı verilen bir çerçeve belgesi imzalayarak, Türkmenistan'da üretilmesi muhtemel neredeyse bütün doğalgaza talip olmuştur. Ancak anlaşmanın nihai nitelik taşımamasından dolayı Rusya'nın bölgedeki kazanımları sağlam olmaktan uzaktır. Nitekim Türkmenistan diğer devletlerle pazarlıklara devam etmektedir. Özellikle Rus gazına bağımlı olan Ukrayna'nın Türkmenistan ile alım anlaşmaları imzalaması, Rusya'yı tedirgin etmektedir. İki devletle de görüşmeler üzerine görüşmeler yapan Türkmenistan, tek boru hattına bağımlı olmasına rağmen, fiyatın yükseltilmesi için çetin bir oyun yürütmektedir. Doğalgazın Türkmenistan'dan çıkışını sağlayan Orta Asya Merkez Boru Hattı sisteminin kapasitesinin 50 milyar metreküp olması, Türkmenistan'ın hem Rusya hem Ukrayna'ya taahhüt ettiği miktarda doğalgaz satmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Türkmen gazı üzerindeki Rusya ve Ukrayna mücadelesine nokta koyan gelişme, 2006 krizinin akabinde Ukrayna'nın imzalamak zorunda bırakıldığı anlaşma olmuştur. Bu anlaşmayla Ukrayna, Türkmen gazının doğrudan Türkmenistan'dan değil, Rusya'dan Rusya'nın şartlarıyla almayı kabul etmiştir. Ayrıca Rusya'nın Özbekistan ve Kazakistan ile yaptığı anlaşmalar sayesinde Rusya, Türkmen gazını kendi topraklarına taşıyan boru hattının işletimini eline

almıştır. Dolayısıyla Ukrayna, Türkmenistan'dan alabileceği ek doğalgaz miktarı için her halükarda Rusya ile pazarlık yapmak durumunda bırakılmıştır.

2006 yılında Rusya, Türkmenistan'ın mevcut üretimi üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmıştır. Ancak Rusya'nın kontrol ettiği boru hattı sisteminin kapasitesi, artan üretimi karşılayacak gibi görünmemektedir. Üstelik Türkmenistan, kıta sahanlığında da doğalgaz üretim sürecini başlatmıştır. 2006 yılı, Türkmenistan'ın artan üretimi için yarışan projelerin yılı olmuştur. AB, Nabucco Boru Hattı için düğmeye basmış, Nabucco'ya bağlanması düşünülen Hazar geçişli doğalgaz boru hattı projesinin görüşmelerini hızlandırmıştır. Diğer taraftan Çin, Türkmenistan ve Kazakistan ile doğalgaz görüşmeleride sürmektedir. Çin, Türkmenistan'daki yeni doğalgaz yataklarının araştırılması ve işletilmesi işine de girmeye başlamıştır. 2006 yılında Çin ile Türkmenistan arasında imzalanan anlaşmaya göre Türkmenistan 2009 yılından başlayarak yılda 30 milyar metreküp doğalgazı Çin'e satacaktır. Anlaşmayı güçlendiren gelişme, Çin'in Türkmenistan'da keşif çalışmalarında bulunmasıdır. Bu keşif çalışmalarından birincisi, büyük umutlar vadeden Günorta- İolotan doğalgaz yatağında yapılmaktadır. Geçen yıllar içerisinde yeni doğalgaz boru hattı için yapılan yarışta AB'nin geride kaldığı, buna karşın Çin'in öne geçtiği gözlenmiştir. Transafgan, Trans-Hazar ve Türkmenistan-Çin Boru Hatları Projeleri'nin yüksek maliyetli olması, Rusya'nın avantajına katkıda bulunmaktadır ve Rusya, ek boru hattını uzatmazsa, bunu başkalarının yapacağı kanaatine varmıştır. Bu sürecin sonucunda Türkmenistan'ın ne zamandır destek aradığı Hazar Kıyısı Boru Hattı'nı onarma önerisi Putin tarafından kabul edilmiştir. Mayıs 2007'de Türkmenbaşı şehrinde yapılan zirve sonucunda öncelikle eski boru hatlarının onarımına, kapasitelerinin artırımına ve hatta yeni boru hattının inşasına da karar verilmiştir.³⁸⁷ Rus yetkililerine göre Putin'in yapmış olduğu anlaşmalar hayata geçerse, 2014 yılında Rusya, Türkistan bölgesinden yılda 90 milyar metreküp doğalgaz almaya başlayacaktır. Ancak diğer boru hattı projelerinin halen gündemde olduğunu vurgulayan Türkmenistan, rekabeti arttırmaya devam edeceği konusunda işaretler vermektedir. Denge politikası yürüterek Rusya'yla karlı anlaşmalar sağlayan Kazakistan, Türkmenistan'a bu bağlamda örnek olmaktadır. Karaşaganak yatağında

³⁸⁷ Somuncuoğlu, a.g.e., Sayı: 152, s. 12.

üretilmiş doğalgazın satışını Kazakistan ve Rusya arasında eşit paylarla kurulan Kazrosgaz şirketi gerçekleştirecektir. Böylece Kazakistan, doğalgaz satış aşamasına da girmeyi başarmıştır. Türkmenistan açısından bu şema, önemli bir örnek oluşturmaktadır. Putin'in son kazanımlarına rağmen, Türkmen gazı için yaşanan mücadele bitmemiştir. Berdimuhammedov, Transafgan'ın da Trans-Hazar'ın da gündemde olduğunu sürekli vurgulamaktadır. Diğer projelerin canlı olarak kalması, Türkmenistan'ın lehinedir. Fakat bu yarışan projeler içerisinde Trans-Hazar projesi gerçekleşmekten en uzak olanıdır.³⁸⁸ En önemli nedeni ise Hazar'ın hukuki statü durumudur.

Hazar Kıyısı Doğal Gaz Boru Hattı'nın yapımı ayrıntısı incelenecek olursa, 20 Aralık 2007'de Moskova'da Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan arasında konuyla ilgili anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmanın Trans-Hazar veya Hazar geçişli doğalgaz boru hattı olarak bilinen projeyi erteleme kuvvetli bir ihtimaldir. Moskova'da yürütülen görüşmeler, sadece Hazar'ın altından döşenmesi planlanan doğalgaz boru hattının değil, aynı istikametteki petrol boru hattı projesinin başarısını da etkileyecek niteliktedir. Bu aşamada Hazar Bölgesi enerji mücadelesinde Rusya önde gitmeye devam edecektir. Hazar geçişli proje ise şimdilik proje olarak kalmaktadır. Transit ülke olarak Batı'nın projelerine eklemlenen Türkiye ise son anlaşmalarla Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının boru hatlarıyla dünya piyasalarına taşınması açısından da devre dışı kalmıştır. Hazar Kıyısı Boru Hattı Projesi konusundaki niyet bildirisi 2007 Mayıs'ında ayında eski Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Türkmenistan ziyareti sırasında imzalanmıştır. İmzalanan bildiriler uyarınca Türkmen gazını Rusya'ya ulaştıran mevcut boru hatlarının onarımı, kapasitelerinin genişletilmesi ve Hazar Kıyısı Boru Hattı adını alan yeni bir boru hattının yapımı öngörülmüştür.

Türkmenbaşı'ndan sonra, Türkmenistan üzerindeki ilginin artmasından faydalanan yeni yönetim dış ilişkilerde farklı bir açılım sağlamıştır. Böylece Türkmenistan, "gönüllü izolasyon"dan "aktif denge" politikasına kaymış bulunmaktadır. Bu politikanın sonucunda ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. Zira

³⁸⁸ Somuncuoğlu, a.g.e., Sayı: 152, s. 13.

büyük kapasiteli alternatif boru hattının bulunmadığı bir ortamda sadece yürüttüğü enerji görüşmelerini bir koz olarak kullanan Türkmenistan, doğalgaz fiyatını yükseltmeyi başarmıştır. Aslında Hazar Kıyısı Boru Hattı Projesi, Türkmenbaşı döneminden beri, Türkmenistan tarafının Rusya'yı ikna etmeye çalıştığı bir projedir. Alternatif boru hatları projelerinin geleceğinin belirsiz olduğu bir ortamda, üretimini giderek artıran Türkmenistan ek boru hatlarına acil ihtiyaç duymaktadır. BP'nin 2007'de yayınladığı değerlendirmeye göre 2006 itibariyle Türkmenistan'ın kanıtlanmış doğalgaz rezervleri 2,86 trilyon metreküp olarak gösterilmektedir. Bu rakam, BP'nin 2005–2006 rakamlarından (2,9 trilyon) biraz daha düşüktür.³⁸⁹

Türkmenistan'ın ihraç yollarının hemen hepsinin Rusya'nın kontrolü altındaki boru hatlarına bağımlı olması ve açık denizlere çıkış olanağının olmayışı bu zengin doğal kaynağından gerektiği kadar yararlanılmasına engel olmaktadır. 2006 yılında ürettiği yaklaşık 65 milyon metreküp gazın 42 milyon metreküpü Rusya'ya, 8 milyon metreküpü de İran'a ihraç edilmiştir. Türkmen doğalgazının adeta Rusya Federasyonu ve Putin'in kendi petrol ve doğalgaz ihraç politikalarının bir aracı ve hatta silahı gibi kullanılması, bu ülkelerin kendi kaynaklarını dünya fiyatları üzerinden ve diledikleri miktarda değerlendirmelerine engel olmaktadır.³⁹⁰

Türkmenistan, Mayıs 2007'de, Gazprom ile Şubat 2007'de yapılmış olan anlaşmaya rağmen Çin'in Milli Petrol Şirketi (CNPC) ile 151 milyar dolarlık bir gaz arama anlaşması yapmıştır. Buna göre CNPC, Günorta sahasında 12 araştırma kuyusunu 3 yıl içinde açacaktır. Bu anlaşma her ne kadar Çin'e, Türkmen gazının alımı konusunda bir garanti vermiyorsa da Çin tarafından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Mayıs 2007'de, Başkan Berdimuhammedov, Amerikan Chevron şirketini, Hazar'ın Türkmen tarafındaki hidrokarbon sahalarını geliştirmeye çağırmıştır. Temmuz 2007'de, Rusya'nın en önde gelen petrol şirketi Lukoil, Türkmenistan ile

³⁸⁹ Somuncuoğlu, a.g.e., Sayı: 184, s. 8.

³⁹⁰ Ali Külebi, "Türkmen Gazına İlgi", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 180, 2007, s. 10.

Hazar kıta sahanlığında petrol ve gaz arama anlaşması yapmıştır. Ağustos 2007’de Çin’in CNPC şirketi ile Amu-Derya gaz sahasının sağ sahiliyle ilgili arama ve geliştirme projesi resmen başlatılmıştır. Bu bölgede yıllık 17 milyar metreküp gaz üretilmesi beklenmektedir. Türkmenistan’ın Çin ile somut olarak başlayan bu ilişkisi Rusya’yı belli ölçülerde rahatsız etmektedir. Kasım 2007 başında İngiltere’nin Türkmenistan ile imzaladığı ve İngiltere’nin Türkmen gazı sahalarına adım atmasına olanak sağlayacak niyet anlaşması da önemlidir. Bu anlaşma sayesinde İngiliz petrol firmalarının Hazar Bölgesi’ne girmeleri sağlanacaktır. Halen Türkmenistan’da İngiliz kökenli Burren firması Nebit Dağı bölgesinde günde 16.000 varil petrol çıkarmaktadır. Ayrıca İngiliz, Malezya, Dubai ilişkili Dragon Oil Firması da Hazar civarındaki Çeleken petrol havzasında faaliyettedir. Bütün bu gelişmeler, Türkmenistan’daki yeni yönetimin, Türkmenbaşı’nın ölümünden sonra ülkenin Rusya’ya olan bağımlılığını azaltma gayretlerinin göstergesi olması açısından önemlidir.

Türkmenbaşı zamanında başlatılan ve Afganistan üzerinden Pakistan’a ve daha sonra Hindistan’a uzanacak bir gaz boru hattı projesi Türkmenistan’ın Rusya dışındaki seçeneklerine Çin’in dışında bir yenisini ekleyebilecektir. Bu projeye göre; 145 km.’si Türkmenistan’da, 735 km.’si Afganistan’da ve 555 km.’si Pakistan’da inşa edilecek toplam 1.435 km.’lik boru hattı ile Türkmenistan yeni bir alternatif pazar kazanmış olacaktır. Bu projede ihraç edilecek doğalgazın, Türkmenistan’ın Devletabad bölgesinden çıkarılacağı ve bu bölgenin yaklaşık 1.5 trilyon metreküp gaz rezervine sahip olduğu bilinmektedir. Güney Asya hattı konusunda Türkmenistan’ın önündeki bir başka engelin ise İran kıta sahanlığında çıkan İran doğalgazının 7 milyar dolar maliyetli bir boru hattıyla Pakistan ve Hindistan’a taşınması olabileceği uzmanlarca ifade edilmekte ise de Pakistan ve Hindistanlı yetkililerin artacak ihtiyaç ışığında yıllık 50 milyar metreküpten fazla gaza gereksinimleri olduğu ve birden çok kaynak ve boru hattının kendileri açısından yararlı olacağını söylemeleri konuyu gündemde tutmaktadır.³⁹¹ Güney Asya’ya kadar uzanması söz konusu olan böyle bir boru hattının, Türkmenistan’a yeni pazarlar ve ayrıca Pakistan ve Hindistan’a ucuz enerji sağlamasının yanı sıra

³⁹¹ Küllebi, a.g.e., Sayı: 180, s. 11.

Afganistan'a da geçiş ücretleri açısından ekonomik anlamda katkıda bulunacak olması bütün bölge ülkelerinin yararı açısından önemlidir. Sonuç olarak Türkmenistan için önemli olan bağımsız bir şekilde doğalgazı çıkarıp kendi iradesi ve imkânlarıyla bunu uluslararası pazara sürebilmesidir.

Türkmenistan'ın komşusu olan Özbekistan'a da sahip olduğu doğalgaz rezervleri nedeniyle değinmek yerinde olacaktır. Bu çalışmada Hazar'a kıyısı olan Türk Cumhuriyetleri incelenmekle birlikte Özbekistan'a yer verilmemesinin nedeni sahip olduğu doğalgaz miktarının azlığından kaynaklanmaktadır.

Özbekistan'da, 1991'de 41 milyar metreküp doğalgaz üretimi gerçekleştirilmiştir. Toplam enerji miktarının %67'sini doğalgaz karşılamaktadır.³⁹² 45 milyar ton doğalgaz üretimi ile dünyada üretici konumundadır.³⁹³ Ülke potansiyeli değerlendirildiği takdirde kendine yeterli veya ihracatçı bir petrol üreticisi olabilecektir.³⁹⁴ Özbek petrol ve gaz sektöründe yatırımın hantal yapısının pek çok potansiyel yatırımcının planlarını ertelemesine sebep olduğu açıktır. Bürokratik tembelliğe güzel bir örnek ABD'li Enron petrol ve gaz firması ile imzalanan 1995 memorandumudur.³⁹⁵

Özbekistan 2002'de 171 bin varil ham petrol üretmiş, 133 bin varil tüketmiştir. Ülkenin tek petrol ihraç yolu, Omsk (Rusya)'dan Özbek rafinerilerine petrol ürünü taşımak üzere inşa edilmiş olan hattın ters yönde çalıştırılmasıyla elde ettiği yoldur.³⁹⁶ Komşu ve kendine coğrafi olarak yakın ülkelerle irtibata geçen Özbekistan'ın, 5-6 Şubat 2007 tarihlerinde Özbekistan Başkanı İslam Kerimov, Moskova'yı ziyaret ederek dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Gazprom Başkanı Aleksey Miller ile bir araya gelmiştir.³⁹⁷ Ayrıca Kerimov, Washington'un telkini doğrultusunda Özbek gazının Çin sahili yerine Japon

³⁹² Dikkaya, a.g.e., s. 50.

³⁹³ Birsal, a.g.e., s. 29.

³⁹⁴ Dikkaya, a.g.e., s. 51.

³⁹⁵ Dikkaya, a.g.e., s. 55.

³⁹⁶ Pamir, a.g.e., s. 182.

³⁹⁷ Anar Somuncuoğlu, "Kerimov Denge Kuruyor", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 190, 2008, s. 19.

Denizi'ne ulaştırılması doğrultusunda Uzbekneftogas'ın Japon firmalarla görüşmeler yapmasına razı olmuş ve Japonya'da politikayı desteklemek üzere 1,8 milyar dolar civarında Özbekistan' a yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir. Ancak Nisan 2004'te Taşkent ve Semerkant'ta vuku bulan 47 kişinin hayatını kaybettiği rejim karşıtı gösterilerin arkasında ABD'nin desteklediği "zgr ifti" ile bazı zbek sivil toplum kuruluşlarının bulunduğunun anlaşılması akabinde 14 Temmuz 2004 tarihinde ülkede yoğun insan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek Washington'un Özbekistan'a yaptığı yardım askıya alınmıştır. Kerimov bunun zerine, Gürcistan ve Ukrayna devrimlerini de dikkate alarak Batı destekli sivil toplum örgütlerini ve faaliyetlerini yasaklamış, Bağımsız Devletler Topluluğu bünyesindeki "güvenlik paktı" na dönmüş, zbek gazının doğrudan Çin denizine ulaştırılması için bu kez "China National Petroleum Corporation" ile görüşmelerin başlatılmasını kararlaştırmıştır. Bunlarla birlikte Kerimov, nifak tohumları samakla suçladığı GUUAM'dan 5 Mayıs 2005'te ayrılmıştır. Özbekistan'ın BDT ve şanghai İşbirliği Teşkilatı (şİT) bünyesinde daha aktif bir rol üstlenmesi şeklindeki bu rota değişikliğinin bir karşılığı olarak Moskova Özbekistan'a 1,5 milyar dolar civarında yardımda bulunulması kararı almıştır.³⁹⁸

³⁹⁸ **Fevzi Uslubaş**, "Rusya'nın Yakın Kuşağı Dağılıyor mu?", Yıl: 4, Sayı: 19, 2005, s. 60.

BÖLÜM V

HAZAR BÖLGESİ'NE ETKİ EDEN DIŞ DİNAMİKLER

Bu bölümde Hazar hidrokarbonlarından daha fazla pay alarak güç ve zenginliklerini arttırmaya çalışan aktörler incelenmekle birlikte bu aktörlerin güçlü yanları, zaafı, kendilerini bekleyen tehdit ve fırsatlar açıklanmıştır.

Hazar Bölgesi'nin enerji rejiminin belirlenmesinde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan üretici ülkeler olarak merkezde yer alırken bu üretici ülkelerin etrafında Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ile Çin, Hazar Bölgesi'nin petrol ve gazını uluslararası ticarete açmaya ve bundan pay almaya çalışmaktadır. Türkiye ve İran ise bölgesel güç adayları olarak hidrokarbon ticaretinden pay almaya ya da boru hatlarını kontrol etmek suretiyle stratejik üstünlük sağlamaya uğraşmaktadır. Rusya ise diğerlerinden farklı olarak enerji açısından bölge üzerinde direk hâkimiyet kurmayı amaçlamaktadır.

Sovyetlerin dağılmasının ardından Hazar Bölgesi'nde ekonomi, siyaset ve güvenlik alanlarında ortaya çıkan jeostratejik boşluk, bölgede bundan sonraki dönemde yaşanacak güç mücadelesinin de itici gücü oluşturmuştur. Bölgede en çok konuşulan ABD-Rusya çekişmesinin yanı sıra Hindistan-Pakistan ve İran-İsrail gibi devletlerin geri planda kalmak suretiyle kendi lehlerine çalışmalar yaptıkları bilinmektedir. Ortadoğu'da jeopolitik bir sıkışmışlık yaşayan İsrail, Orta Asya'daki faaliyetleri aracılığıyla kendi lehine yeni açılımlar yaratma çabasıdadır. Enerji konusunda her ne kadar somut bir politika izlediğinden bahsetmek mümkün olmasa

da Türkiye'nin de diğer güçler tarafından bölgede ciddi bir rakip olarak algılandığını belirtmek gerekmektedir.³⁹⁹

Hazar Bölgesi, hidrokarbon kaynakları için dünyanın diğer bölgelerine alternatif olma özelliğini taşımakta, petrolde ise OPEC'in tekel gücünü yıkmaktadır. Bu nedenle ABD, Çin, AB, Rusya bu bölgede hâkim olma mücadelesi vermektedir.⁴⁰⁰ Bununla birlikte bölgedeki enerji kaynaklarının aranıp çıkarılması süreçlerinde olduğu kadar, uluslararası pazara ulaştırılmalarında da büyük ve kıyasıya rekabet yaşanmaktadır. Bu rekabet bölgesel ve küresel güç mücadelesinin ayrılmaz ve belki de en önemli halkasını oluşturmaktadır.⁴⁰¹ Enerji hatları ve enerji kaynakları Hazar Bölgesi için yapılacak her türlü gözlemlerde göz önünde bulundurulması gereken en önemli faktördür. Bölge içi çekişmelere, sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri yapıların şekillenmesine, dış güçlerin bölgeye olan ilgisine ve genel istikrarsızlık ortamına bakıldığında enerjinin önemi ortaya çıkmaktadır. Enerjinin varlığı ve önem kazanması, bölge devletlerinden daha çok dış güçlerin politik projeksiyonlarında yer almaktadır. Bölge devletleri daha dar bir bakış açısıyla enerjiyi kısa dönemli planlamalarla değerlendirmekteyken dış güçler bölgede hegemonyalarını kurmaya çalışmakta, enerjiyi stratejik, uzun dönemli bir etken olarak ele almaktadır.⁴⁰² Böylelikle güç merkezi olan Hazar Bölgesi'ni yönetip dünyayı kontrol etmeye biraz daha yaklaşıacaklardır.

Hazar'ın enerji kaynaklarını Batı'ya taşıyan birçok boru hattı ise sorunların bir türlü çözülemediği Kafkasya'dan geçmektedir. Güney Kafkasya'nın güvenlik sorunları birbirine bağlantılı olduğundan onları çözmek için şu ana kadar yapılan çalışmalar yeterli olmamıştır. Bölgesel güvenlik sorunlarının çözülmesinde uluslararası örgütler yetersiz kalmaktadır. Bölge devletleri tarafından kurulacak ortak güvenlik sistemi, bölgenin güvenlik sorunlarının çözümünde etkili olabilir. Diğer

³⁹⁹ **Gürol Kıraç**, “İsrail Orta Asya'yı Gözetliyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 148, 2007, s. 15.

⁴⁰⁰ **Anar Somuncuoğlu**, “Bölgedeki Petrol, Doğalgaz, Hidrolik ve Uranyum Kaynakları Dikkat Çekiyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 120, 2006, s. 10.

⁴⁰¹ **Yüce**, a.g.e., s. 47.

⁴⁰² **Somuncuoğlu**, a.g.e., Sayı: 120, s. 10.

tarafından böyle bir birlik bölge devletlerinin ilerdeki geleneksel ve geleneksel olmayan güvenlik tehditlerine karşı ortak mücadelesini sağlayabilir.⁴⁰³ Günümüzde buna örnek teşkil edecek bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, “Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu”yla bölgede var olan ekonomik ve sosyal ilişkilerini, stratejik adımlarla pekiştirmek istemektedir. Aslında bu adıma hem Kafkas ülkeleri hem de uluslararası arenada kamuoyu büyük ilgi göstermektedir.⁴⁰⁴

Dünya ekonomisinde petrol fiyatlarının istikrarsızlığı, Çin’in kontrol edilemeyen kalkınmasının yanı sıra Batılı ülkelerin geleceğinin giderek grileşmesi siyasetin yeni dengelerini açığa çıkarmaya başlamıştır. Özellikle savaşların en önemli nedeni olan doğal kaynaklar ise uluslararası ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Genel olarak her şeyin doğal kaynaklar üzerine cereyan ettiği dünya siyasetinde, Rusya Federasyonu, AKT’nin petrol ve doğalgazının çıkışını kontrolü altında tutmaya çalışırken ABD ise bunların açık denizlere çıkması için çareler aramaktadır. Buna örnek olarak Rusya’nın şiddetli itirazlarına karşın inşa edilen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı verilebilir.⁴⁰⁵

Ortadoğu ülkeleri, Rusya ve eski SSCB Cumhuriyetleri dünya gaz rezervlerinin % 73’ünü kontrol etmektedirler. Uluslararası Enerji Ajansı’nın verilerine göre, gaz rezervlerinin % 41’i Ortadoğu’da, %32’si Rusya, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan’dadır.⁴⁰⁶ Veriler dikkatle incelendiği zaman Hazar Bölgesi enerji kaynakları hem Ortadoğu’ya hem de Rusya’ya karşı alternatif oluşturabilecek niteliktedir. Hazar’ın bu avantajından ise birçok ülke faydalanmak istemekte ve bölge üzerinden siyaset yaparak Avrasya’nın kalbini ele geçirip hegemonik güç olma hedefine koşmaktadır. Hazar sahnesinde oyuncu olmak isteyen küresel güçlere değinilmesi bölgenin enerji politikasını tayin etmek açısından elzemdir. Bu bölümde ilgili ülkeler ve bölgeye yönelik stratejileri yer almaktadır.

⁴⁰³ **Cavid Veliev**, “Güney Kafkasya’nın Güvenlik Sorunları”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 169, 2007, s. 15.

⁴⁰⁴ **Enes Cansever**, “Duygu ile Mantiğın Arasında Sıkışan Ümit”, *Zaman*, 10 Eylül 2008.

⁴⁰⁵ **Külebi**, a.g.e., Sayı: 139, s. 10.

⁴⁰⁶ **Fedor Çayka**, “Gaz Opek’i: Fantezi veya Gerçek”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 137, 2007, s. 19.

5.1. RUSYA

Rusya 20. yüzyılda iki kez dağılma sürecinden geçmiştir. Bunlardan ilki Çarlık Rusya'sının yıkılışı, ikincisi de SSCB'nin çöküşü olmuştur. Bu parçalanmaların sebebi, etnik ya da azınlık çatışmalarından çok merkezi otoritenin zayıflamasından kaynaklanmaktadır.⁴⁰⁷ Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla geniş bir coğrafyada federasyonlaşma yoluna giden Rusya'nın, 1991 sonrası dönemde karşılaştığı en önemli tehditlerden bir tanesi Hazar Bölgesi'nin hidrokarbon boru hatları yolundaki uzantısı olan Kafkasya'daki etkinliğinin azalması olmuştur.⁴⁰⁸ SSCB'nin dağılmasını takip eden süreç, ABD'yi dünyada tek güç olarak ortaya çıkarırken muazzam enerji kaynakları ve nüfus potansiyeli ile Avrasya coğrafyasının kapılarını dünyaya açmıştır.⁴⁰⁹ Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından gelen her tepkiyi kendisine bir tehdit olarak algılamıştır. Bu tepkilere karşı olarak da sahip olduğu enerji kaynaklarında ve Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının iletimi konusunda temkinli davranmaktadır.⁴¹⁰ Rusya Atlantikçi olarak adlandırılan dış politikayı bırakıp “Yakın Çevre” doktrinini uygulamaya başlayınca, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin iç işlerine müdahale yollarını aramış, Doğu Avrupa ülkelerinin Batı ile entegrasyon süreci hızlı bir şekilde ilerleyince bu ülkeler artık Rusya'nın potansiyel baskısından kurtulmuşlardır. Ancak Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde durum farklıdır. Özellikle Kafkasya'da Rusya bu ülkelerin iç

⁴⁰⁷ İlyas Kamalov, *Putin'in Rusya'sı KGB'den Devlet Başkanlığına*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004, s. 117.

⁴⁰⁸ Bilgin, a.g.e., s. 37.

⁴⁰⁹ Birsell, a.g.e., s. 7.

⁴¹⁰ Musa Al-Reza Vahid, “Russian Foreign Policy In The Caspian Region”, *Amu Darya, The Iranian Journal Of Central Asian Studies*, Vol: 6, No: 8, Spring 2001.

sorunlarını kullanıp askeri açıdan bölgeye yerleşme politikası izlemiş, bu çerçevede Karabağ sorununun Ermenileri destekleyen Rusya, Abhazya ve Güney Osetya sorunlarında da Gürcistan'ın karşısında yer almıştır.⁴¹¹

Rusya Federasyonu'nun ilk Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in ülke içinde esmeye başlayan bağımsızlık havasına engel olamaması Rusya'nın parçalanabilirliğini yeniden gündeme getirmiştir.⁴¹² Yeltsin dönemi Rus dış politikasının en önemli özelliği, Rusya'nın Batı karşısında önlemez bir çekilme sürecinde bulunmasıdır.⁴¹³ Rusya'nın 1990'ların ortalarında içinde bulunduğu politik ve ekonomik kriz nedeniyle çevresinde olup bitenle ilgilenebilecek bir durumu mevcut değildi.⁴¹⁴ Brzezinski'de, "Büyük Satranç Tahtası" isimli kitabında "Rusya'nın Atatürk'ü şimdilik ortaya çıkmamıştır"⁴¹⁵ diyerek bu durumu teyit etmiştir. 2000'lere gelindiğinde ise Rusya'nın Atatürk'ü olarak Vladimir Putin karşımıza çıkmaktadır. Halefi Medvedev'inde Putin tarzı siyaset izlemesi olası büyük ihtimaldir.

Putin döneminde Rus dış politikası "güvenlik, enerji ve dış ilişkiler" üzerine kurgulanmıştır. İkili ilişkilerde ise Hazar Bölgesi ülkeleriyle ekonomik önceliklere yer verilmiştir. 31 Aralık 1999 tarihinde Vladimir Putin'in Devlet Başkanlığı görevini üstlenmesiyle Rusya Federasyonu büyük değişim sürecine girmiştir.⁴¹⁶ Putin, ilk iş olarak, daha önce 89 idari birimden oluşan Rusya'yı, yeni bir yapılandırmaya tabi tutarak federe cumhuriyet ve bölgelerin yetkilerini sınırlandırıp, tıpkı devlet kurumlarında olduğu gibi, gücü tek elde toplamıştır. Ayrıca Putin ekonomi alanında da devletin kontrolü ele almasını sağlamıştır.⁴¹⁷ 10 Ocak 2000

⁴¹¹ **Kamer Kasım**, Soğuk Savaş Dönemine Dönüş mü?, 27 / 8 / 2008

<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=1032&type=48> (erişim tarihi: 16.02.2009).

⁴¹² **İlyas Kamalov**, "Rusya Federasyonu", *Stratejik Öngörü*, Ankara: ASAM Yayınları, 2006, s. 5.

⁴¹³ **Anar Somuncuoğlu**, "Putin'den İddialı Son Sesleniş", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 149, 2007, s. 12.

⁴¹⁴ **Bariş Adıbelli**, "Türkiye'siz Türk Dünyası", *Jeopolitik*, Yıl: 5, Sayı: 35, 2006, s. 73.

⁴¹⁵ **Brzezinski**, a.g.e., s. 169.

⁴¹⁶ **Kamalov**, a.g.e., 2006, s. 7.

⁴¹⁷ **Kamalov**, a.g.e., 2006, s. 117.

tarihinde “Ulusal Güvenlik Doktrini” ve bundan altı ay sonra 10 Temmuz 2000’de “Dış Politika Doktrini”nin onaylanmasıyla Rus dış politikası güvenlik temellerinden uzaklaşmaya başlamıştır. Bu doktrinler ışığında ekonomik unsurların ön planda olduğu bir dış politika benimsenmiştir. Neticede dünyadaki en önemli enerji kaynaklarını topraklarında barındıran Rusya’nın dış politikasında enerjiye ağırlık vermesi gerçekleşmiştir.⁴¹⁸ Vladimir Putin, uyuyan dev Rusya’yı akılcı siyaseti sayesinde uyandırmayı başarmıştır. Kaynakları ve konumu itibariyle Rusya’nın bugün petrol ve doğalgazı dış politikada güce ulaşmak için bir araç olarak kullandığı kesindir. Bu politika sayesinde de realist teorinin yansımaları görülmektedir.

Vladimir Putin’in görevi Yeltsin’den devralması ile birlikte Rusya’da “*upravlyayemaya demokratiya*” yönetilebilir demokrasi teriminin ortaya çıkmasına neden olan merkezîyetçi politika başlamıştır. Putin, döneminde Rusya daha bağımsız bir dış politika izlenmiştir. Bunun nedenlerinden biri elindeki enerji kaynaklarıdır. Avrupa ve Asya ülkelerini enerjide kendine bağlayan Rusya, enerji kaynaklarını dış politikasında görünmeyen bir silah olarak kullanmaktan çekinmemektedir.⁴¹⁹ Rusya ekonomisinin gelişimini hidrokarbon kaynakları oldukça etkilemektedir. Fakat bu gelişimin önünde duran en büyük engeller arasında Rusya’da SSCB sonrası ilk zamanlarda yaşanan yatırım sıkıntıları bulunmaktadır. Taşıma sistemlerinin ve teknik ekipmanların eskiliğide bir diğer engel olarak gösterilebilir.⁴²⁰

Dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Avrupa Birliği’nin istediği Enerji Şartı⁴²¹’nı Rus çıkarlarına aykırı bir anlaşma olarak tanımladığından dolayı

⁴¹⁸ **Sinem Kara**, “Rusya Enerji Politikasını Sağlamlaştırıyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 111, 2006, s. 5.

⁴¹⁹ **Kamalov**, a.g.e., 2006, s. 5.

⁴²⁰ **Jacek Cukrowski**, “Russian Oil: The Role Of The Sector In Russi’s Economy”, Post- Communist Economies, Vol: 16, No: 3, Carfax Publishing, September 2004, p. 285.

⁴²¹ Bu antlaşma ile yabancı yatırımların korunması, enerji alanındaki ticaretin Dünya Ticaret Örgütü kurallarına bağlı yürütülmesi, katılımcı devletlerarasındaki uyuşmazlıkların çözümü, enerji pazarlarının liberalleşmesi, enerji kaynaklarının verimliliğinin artırılması ve bu kaynakların kolaylıkla ve serbestçe transferi amaçlanmıştır. Rusya’nın Enerji Şartı Antlaşması’nı 1991’de imzalayıp şu ana kadar onaylamaması Avrupa Birliği’nde endişelenmeye neden olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Sinem Kara**, “Rusya Enerji Politikasını Sağlamlaştırıyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı:

onaylamamıştır. Rusya, boru hatları sistemine yabancı yatırımcıların girişini sağlayacak olan bu şartı onaylamaya ve dolayısıyla ekonomisinin ve ulusal gücünün önemli bileşenlerinden birisini yitirmeye razı değildir.⁴²² Putin sadece Rusya'nın sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarını değil aynı zamanda komşu ülkelerin enerji kaynaklarını da kullanıp ve enerji akışında regülatör rolü oynayarak enerjiyi bir güç gibi kullanmış, etkinlik sağlamıştır. Fiyat artışı nedeniyle enerji gelirindeki yükselişi bir avantaja dönüştüren Putin, Rus ekonomisinin 1997 yılından 2008 yılına kadar %6-7'lik büyümesini sağlamıştır.⁴²³ Yine Putin, bütün petrol ve doğalgaz kaynaklarını devletin elinde toplayarak ülke ekonomisinin düzelmesine yardım etmiştir. Ayrıca Hazar Bölgesi'ndeki ülkelerin (AKT) petrol ve doğalgazın satım ve dağıtım hakkının çoğunu eline almış, böylece Rusya dünyada en büyük enerji satıcısı haline gelmiştir.⁴²⁴ Böylelikle Putin, göreve başladığı ilk günden itibaren, Hazar enerji politikasında Rusya'nın otoritesini sağlamak istediğini ve bunu sağlayabilmek içinde her türlü kozu kullanabileceğini göstermiştir.⁴²⁵

2006 yılının Ocak ayında Rusya'nın Ukrayna'ya ihraç ettiği doğalgazın fiyatını arttırması sonucunda çıkan anlaşmazlık üzerine doğalgaz “vanalarını kapatması”, Avrupa Birliği'nin enerji politikasını tekrar gözden geçirmeye yönelterek Rusya'ya bağımlılığını azaltacak yeni enerji kaynakları bulmaya yönlendirmiştir. Bu noktada Hazar'ın enerji kaynakları ön plana alınmıştır. Rusya ile ikame edilebilecek olan Hazar Bölgesi, enerji arz güvenliği konusunda Avrupa ve diğer bölgeler içersinde vazgeçilmezler arasındadır. Ukrayna ile Rusya arasında ikinci bir enerji krizinin yaşanma ihtimali, Avrupa Birliği'nin Rus doğalgazına bağımlılığını azaltarak yeni seçeneklere yönelmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, Nabucco ve Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Boru Hattı projeleri ile Avrupa Birliği'nin gaz kaynaklarını çoğaltması beklenmektedir. Nabucco Projesi, Hazar ve

111, 2006, s. 5.

⁴²² **Anar Somuncuoğlu**, “Rusya’dan AB’ye Enerji Kilidi”, 2006, Yıl: 3, Sayı: 126, *Strateji*, s. 17.

⁴²³ **Kara**, a.g.e., s. 5.

⁴²⁴ **Adıbelli**, a.g.e., Sayı: 35, s. 74.

⁴²⁵ **Dikbaş**, a.g.e., s. 84.

Ortadoğu gazını Türkiye üzerinden Bulgaristan'a oradan Romanya ve Macaristan'ı takip ederek Avusturya'ya ulaştırmayı hedeflemektedir.⁴²⁶

Hazar Bölgesi güç mücadelesinde Rusya; tarihi, coğrafi ve kültürel avantajları ile diğer ülkelere göre bir adım önde görünmektedir.⁴²⁷ Rusya'nın enerji sektöründeki amacı, enerji kaynaklarının üretiminden dağıtımına kadar her aşamada söz sahibi olabilecek konuma ulaşmaktır. Bu doğrultuda Rusya, ülkelerin dağıtım altyapısına doğrudan katılmaya ve tüketiciye kadar ulaşmayı amaçlamaktadır. Üstelik söz konusu dağıtım sadece kendi ürettiği enerji kaynaklarını değil, aynı zamanda Hazar enerji kaynaklarını da kapsamaktadır. Ukrayna ile verilen "doğalgaz savaşı" da esasında Rus doğalgazı üzerinde değil, Türkmen doğalgazı üzerinde yapılmıştır.⁴²⁸

Putin, yeni Rus ekonomi politikasında enerji politikalarının esaslarını tespit ederken, küresel pazarda Rusya'nın Arap petrol ve gaz kaynaklarından sonraki en önemli tedarikçi ülke olarak, Moskova'nın gelecekteki yol haritasını dikkatle şekillendirmeye özen göstermiştir.⁴²⁹ 19 Mart 2006 tarihinde İsrail'i ziyaret eden Gazprom Başkanı Aleksey Miller'in İsrail Başbakanı Ehud Olmert ile yaptığı görüşmede Rus gazının İsrail'e ihracatı konusunda anlaşmaya varmıştır. İsrail'in gaz ihtiyacı bugün fazla olmasa da, 2025 yılında yıllık ihtiyacının 11.5 milyar metreküp seviyesine çıkacağı tahmin edilmekte ve Rusya'da İsrail'in bu ihtiyacını karşılayabileceğini ileri sürmektedir.⁴³⁰ Rusya ve Kazakistan ise ikili ilişkilerini gün geçtikçe güçlendirmektedirler. Putin, 9–11 Ocak 2004 tarihlerinde Astana'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Nazarbayev, "Kazakistan'ın çıkarı Rusya Federasyonu ile kardeşliği ve ittifakı geliştirmektir, şimdi Kazakistan ile Rusya arasındaki stratejik ortaklığın kurulma zamanı gelmiştir", diyerek ilişkinin sağlamlığını vurgulamıştır.

⁴²⁶ **Kara**, a.g.e., s. 5.

⁴²⁷ **Nejat Tarakçı**, "Rusya Arka Bahçesini Toparlıyor", *Jeopolitik*, Yıl: 3, Sayı: 10, 2004, s. 54.

⁴²⁸ **Anar Somuncuoğlu**, "Öncelikli Hedef Yakın Çevre", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 147, 2007, s. 12.

⁴²⁹ **Mesut Hakkı Çaşın**, "Aç Kurtların Son Valsi: ABD-Rus Çatışması Nereye?", *Jeopolitik*, Yıl: 5, Sayı: 29, 2006, s. 41.

⁴³⁰ **İlyas Kamalov**, "Gazprom'un Avrupa'yı Fethi", *Stratejik Analiz*, Sayı: 81, 2007, s. 95.

Her iki ülke petrol ve doğalgaz üretimini arttırmayı ve üretimi müşterek olarak nakletmeyi kararlaştırmıştır. İki ülke arasında 5.5 milyar dolarlık bir ticaret hacmi bulunmakta olup ekonomik ilişkilerde en yüksek seviyeye ulaşılmış, ticarete çifte vergilendirme yapıp gümrük işlemleri azaltılmıştır. Rus ve Kazak petrol şirketleri “Hazar Petrolü Anlaşması”nı imzalamışlardır. Buna göre Rus Lukoil Şirketi, Kazakistan’a ait Hazar Denizi kıyısında ve Batı Kazakistan’da petrol aramaya başlamıştır. Kazakistan 2003 yılında dünya pazarlarına Rusya üzerinden 32 milyon ton petrol ihraç etmiştir. 2010 yılına kadar bu miktarı 100 milyon tona çıkarmayı hedeflemektedir.⁴³¹

Putin’in “Güçlü Rusya” sloganıyla işbaşına gelmesinden sonra Brejnev döneminin dikey devlet yapılanmasına yönelik reformlar ve devletin özellikle enerji kaynaklarını kontrol altına almak suretiyle ekonomiyi nispeten düzeltmesine paralel olarak, dış politikada atılan Hazar Bölgesi eksenli pragmatik adımlar sonucu, Moskova’nın Sovyet ardılı ülkelerdeki nüfuzu süratle eski konumuna gelmiş ve yakın kuşaktaki hakimiyeti yeniden oluşmaya başlamıştır. Bunda BDT mekanizmasının işlerlik kazanması ve Temmuz 2001’de Şangay İşbirliği Teşkilatı’nın bugünkü şekline dönüştürülmesinin katkısı bulunmaktadır.⁴³²

Rusya boru hatları açısından Hazar’da faaliyet gösteren konsorsiyumları kendi taşımacılık sistemine yöneltmeye çalışmıştır. Bu amaçla hiçbir işbirliğinden kaçınmamış ve petrol taşımacılığı için öncelikle Novorossisk ve güney-kuzey hattını hatta yerine göre Supsa seçeneklerini desteklemiştir. Gaz taşımacılığında ise Türkiye ile olan ilişkilere önem verip, yaptığı girişimlerde Mavi Akım projesini hayata geçirmeye çalışmıştır.⁴³³ Ayrıca, Rusya Türk boğazlarını kullanmayacak başka projelerde geliştirmek için çalışmaktadır. 2001 yılında, SSCB döneminde faaliyette olan Atyrau - Samara Boru Hattı’nı yenilemiş ve eskiye nazaran bu boru hattının petrol pompalama kapasitesi 15 milyon ton artmıştır.⁴³⁴ Unutulmaması gereken

⁴³¹ Tarakçı, a.g.e., Sayı: 10, S. 5.

⁴³² Uslubaş, a.g.e., s. 61.

⁴³³ Bilgin, a.g.e., s. 258.

⁴³⁴ Hekimoğlu, a.g.e., s. 123.

Hazar Bölgesi'nde bulunan petrol - doğalgaz kaynakları ve bunların Rusya üzerinden, Rusya'nın kontrolünde bölge dışına taşınmasının Rusya için stratejik bir öneme sahip olduğudur.⁴³⁵

Rusya'nın tekeli güçlendirmek adına başlattığı girişimlere bakıldığında, Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın üye olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü'nün 15 Haziran 2006 tarihinde toplanan zirvesinde Rusya'nın ŞİÖ bünyesinde bir "Enerji Kulübü" oluşturmayı teklif etmesidir. Bu teklifin hayata geçmesi durumunda, Avrupa Birliği enerji pazarlarını Rusya'ya açmayı reddetse bile Rusya doğuda yerini sağlamlaştırmış olacaktır. Zirveye gözlemci devlet olarak katılan İran'ın Rusya'ya doğalgaz fiyatlarını beraber kararlaştırmayı teklif etmesi de enerji konusunda İran ve Rusya arasındaki olası işbirliğine işaret etmektedir.⁴³⁶ Rusya sadece sattığı gazın değil satamadığı gazın da, sadece girdiği pazarın değil giremediği pazarında iplerini eline almak istemektedir.⁴³⁷ Bunu uygulamış olduğu enerji politikasında açıkça görmek mümkündür.

Rusya'nın dış politikasındaki Hazar Bölgesi'ne dair argümanları arasında Kazakistan ve Türkmenistan örneğinde olduğu gibi bu ülkelerden doğalgaz ve petrolü daha ucuza alıp daha pahalıya satması, eski SSCB aynı zamanda enerji zengini ülkelerin enerji kaynaklarını üçüncü ülkelere taşıyan boru hatlarını kontrol etmesi şeklinde yürütmesi bulunmaktadır.⁴³⁸ Rusya enerji kaynağı olduğu gibi dünyada en fazla enerji tüketen ülkeler arasında da yer almaktadır. Genel enerji tüketiminde Rusya, ABD ve Çin'in ardından %7'lik oranla üçüncü sırada bulunmaktadır.⁴³⁹

5.1.1. Rusya'nın Enerji Tekeli

⁴³⁵ **Suat İlhan**, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık*, II. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005, s. 130.

⁴³⁶ **Kara**, a.g.e., s. 5.

⁴³⁷ **Murat Kışlalı**, "Enerjide Bağımlılık Oyunu", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 129, 2006, s. 17.

⁴³⁸ **Cavid Veliev**, "Enerjide Yeni Ortaklık Arayışı", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 137, 2007, s. 19.

⁴³⁹ **Mitat Çelikkpala**, "Rusya'nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Arayışı", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 134, 2007, s. 12.

2007 Mayıs'ının başında dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, bütün dünya basınının dikkatini Orta Asya'ya yaptığı altı günlük ziyareti sırasında çekmiştir. Avrasya coğrafyasında dengeleri değiştiren bir ziyaret zinciri olarak nitelendirilen bu gezide, dünya basını, Hazar Bölgesi enerji kaynakları için yapılan mücadelede Rusya'nın öne geçtiğini ve Batı'nın alternatif projelerine bir darbe indirildiğini kayıtlarına geçirmiştir. Yapılan anlaşmalarla Kazakistan petrolü ve Kazakistan ile Türkmenistan doğalgazı üzerindeki Rus tekelinin devam edeceği sonucuna varılmıştır. Türkmenistan'ın Türkmenbaşı kentinde Kazakistan, Türkmenistan ve Rusya arasında "Hazar Kıyısı Doğal Gaz Boru Hattı"nın yapılması konusunda; yine bu üç ülke ve Özbekistan arasında eski Orta Asya Merkez Doğal Gaz Boru Hattı'nın onarılması ve kapasitesinin artırılması konusunda ortak deklarasyonlar imzalanmıştır.⁴⁴⁰ Bu deklarasyonlar ile Türkiye üzerinden geçmesi planlanan AB destekli Nabucco Boru Hattı ve dolayısıyla Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı tehlikeye girmektedir. Türkmenistan Devlet Başkanı zirve sırasında alternatif projelerden de söz ederek, pazarlık için kapıyı açık bıraksa da Türkiye'nin, Türkmen gazı beklentisinin şimdilik sadece sözde kalacağı görünmektedir. Bugün Türkmenistan'dan uzanacak alternatif doğalgaz boru hattını yapmaya aslında en yakın olan taraf ise AB ya da ABD değil Çin'dir. Türkmenistan ile yılda 30 milyar metreküp gaz alımı konusunda anlaşma imzalayan Çin, boru hattı konusunda Kazakistan ile de temaslarını sürdürmektedir. Şu anda yaklaşık olarak yılda 65 milyon ton petrol üreten Kazakistan, 2015 yılına gelindiğinde bu miktarı en az ikiye katlamayı planlamaktadır. Kazakistan, Rusya'dan Tengiz-Novorossisk ve Atyrau - Samara Boru Hatları'nın kapasitesinin artırılmasını istemektedir. Ancak Rusya, Tengiz-Novorossisk Boru Hattı'nın zaten yılda yaklaşık olarak 300 milyon dolar zarar eden bir boru hattı olduğuna dikkat çekmektedir. Rusya, boru hattı kapasitesinin 28'den 67 milyon tona çıkarma karşılığında Kazakistan'dan Burgaz-Dedeğaç (Bulgaristan-Yunanistan) Boru Hattı'na katılımını garanti etmesini istemektedir. Tengiz-Novorossiysk'in kapasitesinin artırılması konusunda bir anlaşma sağlanacaksa, bu öncelikle Rusya'nın değil, Kazakistan'ın işine gelecektir. Mesele, Tengiz-Novorossiysk'in genişlemesinden sonra Karadeniz'e inecek ek 40

⁴⁴⁰ Anar Somuncuoğlu, "Avrasya'da Dengeler Değişiyor", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 151, 2007, s. 8.

milyon ton petrolün bundan sonra izleyeceği rota ile ilgilidir. Rus destekli Burgaz-Dedeğaç projesinin baş rakibi AB destekli Odessa-Brodı-Gdan'sk (Ukrayna-Polonya) Boru Hattı Projesi'dir. Nitekim Putin'in Hazar Bölgesi'nde bulunduğu sırada Polonya'da toplanan Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Polonya, "Litvanya Zirvesi" yapılmıştır. Zirveye Kazakistan liderinin katılımı sağlanmaya çalışıldıysa da başarılı olunamamıştır. Sonuç olarak beş ülke Odessa-Gdan'sk Boru Hattı'nın yapılması için bir konsorsiyumun kurulmasına karar verilmiştir, ancak Kazakistan liderinin bulunmaması boru hattının hayata geçme şansını düşürmüştür.⁴⁴¹

Bir başka boru hattı ise Mavi Akım Boru Hattı'dır. Bunula ilgili ilk anlaşma 15 Aralık 1997'de Türkiye ile Rusya arasında imzalanmıştır. Mavi Akım Gazel'e göre hegemonik bir proje olarak değerlendirilmektedir. Projenin ana hedefi Türkiye pazarı değil, bir yandan Ortadoğu diğer yandan da Avrupa pazarlarını ele geçirmeye yöneliktir.⁴⁴² 2006 yılında resmi açılışı yapılan Mavi Akım Boru Hattı ile Türkiye'nin Rusya'ya enerji alanındaki bağımlılığını arttırdığı yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Rusya'dan doğalgaz ithal eden ülkeler arasında üçüncü sırada bulunan Türkiye'nin Rus doğalgazına olan bağımlılığı %60 oranındadır. 1984 yılında iki ülke arasında imzalanan anlaşma çerçevesinde Rusya, 1987 yılından itibaren, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye gaz ihracatına başlamıştır. 2005 yılında bu boru hattından Türkiye'ye 12 milyar metreküp gaz ihraç edilmiştir. Mavi Akım tam kapasite ile kullanıldığında, Türkiye'nin Rusya'dan yılda 30 milyar metreküp gaz satın alması beklenmektedir. Mavi Akım Boru Hattı'nın Karadeniz'in altından dünyanın en derin noktasına boru döşenerek gerçekleştirilen bir hattır.⁴⁴³ Bu hat Türkmen gazını Türkiye'ye getirecek Trans-Hazar Projesi'ni baltalayacağı ve Türkiye'yi Rusya'ya bağımlı hale getireceği gerekçesiyle Türkiye'de çok

⁴⁴¹ Somuncuoğlu, a.g.e., Sayı: 151, s. 8.

⁴⁴² Fırat Gazel, "Mavi Akım: Genetik Şifresi Çözüldü", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2003, s. 92.

⁴⁴³ Sinan Oğan, "Mavi Akım: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık", <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=627> (erişim tarihi: 01.06.2008).

eleştirilmiştir. Projenin Türkiye'nin ve diğer Türk devletlerinin elini ve gücünü zayıflatacağı uzmanlar tarafından yapılan tespitler arasındadır.⁴⁴⁴

Bir diğer boru hattı ise 2007 Haziran'ın sonunda KEİ Zirvesi başlamadan birkaç gün önce Rus doğalgaz tekeli Gazprom ve İtalyan şirketi Eni arasında imzalanan memorandum ile “Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı” projesidir. Karadeniz'in altından Rusya'dan Türkiye'ye uzanabilecek Mavi Akım Boru Hattı Projesi'nin yerine ele alınan Güney Akım, Rusya'dan Bulgaristan'a, arkasından Yunanistan ve genel olarak Güney Avrupa ülkelerine Rus doğalgazını ulaştırabilecektir. Samsun-Ceyhan'a alternatif olan Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattının kontrol paketini Yunanistan ve Bulgaristan, Rusya'ya teslim etmişlerdir. Hâlbuki Türkiye'nin buna benzer bir durumu kabul etmek istemediği son derece açıktır.⁴⁴⁵ ENİ, boru hattına Kazakistan'da ürettiği gazı verecek ve Gazprom Orta Asyalı üreticilerden satın aldığı rezervlerle katkıda bulunacaktır.⁴⁴⁶ İtalyan firmasıyla anlaşılan Gazprom, Hazar üzerinden geçecek Güney Hattı ile Belarus ve Ukrayna'ya muhtaç olmadan gazı Avrupa'ya ulaştırmayı planlamaktadır. Bu yaklaşım Yunanistan'ı gaz terminali olarak öne çıkarıp Türkiye'yi devre dışı bırakabilir ve Rusya'nın Karadeniz'deki mücadelede elini güçlendirebilir. Sonuçta Rusya bir tek taşıma merkezine bağlı kalmamak için gaz tedarik rotalarını çeşitlendirmek istemektedir.

Güney Akım ile Gazprom, rakip boru hattı Nabucco hizmete girmeden önce işe başlamak istemektedir. Anlaşma, dönemin Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Zagreb'teki enerji zirvesine (2007) gitmeden bir gün önce imzalanmıştır. Bulgaristan'ın Rus doğalgaz tekeli Gazprom ile İtalya'nın ENİ firmasının ortaklığında Ukrayna ve Belarus'u by-pass edecek ve Rus doğalgazını Karadeniz'in altından Balkanlar'a oradan da Avrupa'ya taşıyacak olan “Güney Akımı” projesine

⁴⁴⁴ **Kadir Dikbaş**, “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, *Avrasya Dosyası- Türkmenistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2001, s. 85.

⁴⁴⁵ **Anar Somuncuoğlu**, “Küresel Güçler Karadeniz'de Çarpışıyor”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 158, 2007, s. 12.

⁴⁴⁶ **Igor Tomberg**, “Rus Gazı Yeni Yolunu Buldu”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 162, 2007, s.17.

katılması, Türkiye'nin hayata geçirmeye çalıştığı ve Orta Asya doğalgazını Türkiye ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını hedefleyen Nabucco projesine de darbe anlamına gelmektedir. Projeyi 18 Ocak 2008'de onaylayan Bulgaristan, Rus doğalgazının geçeceği kendi ülkesindeki boru hatlarının % 50 hissesinin Rus doğalgaz tekeli Gazprom'a, diğer %50'sinin ise kendisine kalmasını kabul etmiştir. Güney Akımı'nın bir kolunun Bulgaristan'ın Burgaz Limanı'ndan Yunanistan'ın Dedeağaç Limanı'na, diğer kolunun ise Sırbistan üzerinden Orta Avrupa'ya uzanması öngörülmüştür. Rusya'dan Avrupa'ya yılda otuz milyar metreküp taşıma kapasitesine sahip proje Moskova'nın Avrupa üzerindeki gaz hâkimiyetini güçlendirecektir.⁴⁴⁷ Güney Akım Boru Hattı Projesi, Nabucco'ya darbe niteliğindedir fakat Nabucco'nun amacı Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını kırmaktır. Bu açıdan düşünüldüğünde Güney Akım Projesi Avrupa'yı Rusya'nın tekeline kurtaramayacaktır. Yunanistan ise 29 Nisan 2008'de bu projeye dahil olmuştur. İlk gazın pompalanmasının 2013 yılında gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Ocak 2008'de Sırbistan'la bu konuda anlaşma imzalanmıştır. Şubat 2008'de bunu Macaristan'la yapılan anlaşma izlemiştir. Böylelikle, hattın Kuzeybatı Balkan kolunun inşası konusu somutlaşmıştır. Yunanistan'la imzalanan anlaşma ise projenin güney kolunu hayata geçirmektedir. “Güney Akımı” projesi pek çok açıdan Rusya'yı Baltık Denizi'nin altından Almanya'ya bağlayacak olan “Kuzey Akımı” projesiyle benzerlikler göstermektedir.⁴⁴⁸

Rusya'ya karşı Rusya'yı by-pass etmek için geliştirilen boru hattı projeleri ise birbirinin rakibi durumuna gelmiş veya projeler bağlamındaki boru hatlarının içinin nasıl doldurulacağı sorun olmaya başlamıştır.⁴⁴⁹ 10 Ekim 2007'de Azerbaycan, Ukrayna, Gürcistan, Litvanya ve Polonya arasında enerji alanında işbirliği anlaşması ve Odessa-Brodı-Gdansk Boru Hattı için konsorsiyumun oluşturulması anlaşması imzalanmıştır. Krakov Zirvesi'nde projeye tam destek vermeyen Azerbaycan, Vilnüs zirvesinde anlaşmayı imzalayarak açık desteğini vermiştir. Azerbaycan 2005 yılından itibaren enerji stratejisinde değişiklik yaparak Batı'ya ham petrol değil işlenmiş

⁴⁴⁷ Deniz Berktaş, “Putin'in Balkan Çıkarması”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 2008.

⁴⁴⁸ Oleg Mityagev, “Güney Akımı Yunanistan'a Yönelidi”, *Cumhuriyet*, 05 Mayıs 2008.

⁴⁴⁹ Cavid Veliev, “Rusya'yı By-Pass Etme Girişimi”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 173, 2007, s. 12.

petrol satmaya üstünlük vermektedir. Odessa- Brodı Boru Hattı projesine en çok ihtiyaç duyan ülkeler Polonya, Ukrayna ve Litvanya'dır, çünkü söz konusu ülkelerin her biri enerji açısından Rusya'ya ağır bir şekilde bağımlıdır. Bu açıdan Rusya ve Almanya arasında Baltık Denizi'nin altında döşenmekte olan Kuzey Boru Hattı Projesi Polonya'yı rahatsız etmektedir. Ukrayna Devlet Başkanı Yuşenko ise Odessa-Brodı projesini Baltık, Karadeniz ve Hazar bölgelerini bütünleştirecek bir proje olarak tanımlamaktadır. Bu durum Gürcistan için de geçerlidir. Gürcistan, bu yeni projede köprü rolünü üstlenmek için elinden geleni yapmaktadır. Bu anlamda Gürcistan, Hazar kaynaklarının Avrupa'ya taşınması konusunda Türkiye'ye alternatif bir konuma da gelebilir.⁴⁵⁰

Rusya bölgede güçlenmek ve Batı'nın çabalarını önlemek amacıyla Ermenistan'ı daha fazla etkisi altına alma ve ona her türlü askeri yardımı yapma isteğindedir.⁴⁵¹ “Yakın Çevre” politikası ile Rusya, Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan üzerindeki etkisini arttırmaya yönelmiş ve hem askeri varlığının bölgede devamı hem de özellikle bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında kontrolü elinde tutma politikası izlemiştir. Putin dönemiyle birlikte de Avrasyacı politikalara hız veren Rusya'nın Kafkasya politikasını temelde etkileyen gelişme 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de yaşanan terör eylemleri sonucunda ABD'nin bölgeye askeri varlığıyla yerleşmesi olmuştur.⁴⁵²

Rus firmaları genel olarak Kazakistan, Azerbaycan ve diğer bazı Orta Asya Cumhuriyetleri'nde aktif olarak faaliyet göstermek istemektedir. Rusya için stratejik bir önemi olan bu faaliyetler kimi zaman bu ülkeleri iç istikrarsızlıklara düşürecek kadar ileri boyutlarda kazanabilmektedir. Rusya'nın bölgede etkin olduğu alanlar, nispeten gelişmiş petrol ve doğalgaz sanayiine ait firmaların gösterdikleri girişimler etrafında odaklanmaktadır. Bunlardan Orta Asya bölgesinde kendi alanında çok büyük firma olan Lukoil, bu bölgede iş yapmak iddiasına sahiptir. Rusya'nın

⁴⁵⁰ Veliev, a.g.e., Sayı: 173, s. 13.

⁴⁵¹ Haleddin İbrahimli, *Değişen Avrasya'da Kafkasya*, Ankara: ASAM Yayınları: 25, 2001, s. 64.

⁴⁵² Kasım, a.g.e., 2006, s. 233.

doğalgaz ihracat ve taşımasının %95'ini karşılayan ve ülke bütçesine faaliyetleriyle her yıl trilyonlarca Ruble kazandıran büyük gaz devi, Gazprom, Türkmen ve Kazak doğalgazının Avrupa ve dünya piyasalarına taşınması konusunda iddialı çalışmalar yapmaktadır. Aynı şirket, Kazakistan'ın Karaçaganak gaz yataklarının işlenmesine dair uluslararası konsorsiyumun en az %15'ine sahip olmuştur. Bu firmanın Türkmenistan'la ortak projeleri de bulunmaktadır. Son yıllardaki yaşanan gelişmeler, Orta Asya'nın petrol ve gaz çıkarılması ve taşınması açısından çok karlı bir yatırım alanı olduğunu göstermiştir. Rusya'nın petrol ve gaz şirketleri, bu rekabetçi üstünlükleriyle bu piyasalarda daha büyük oranlarda kâr elde edebilecek güce sahiptir.⁴⁵³

Hazar Bölgesi'nin ihtiyaçları, artan enerji kaynakları üretiminin yönelebileceği yeni enerji koridorlarının inşa edilmesi, dünya piyasasıyla bağlantı sağlayacak yeni ulaştırma altyapısının oluşturulması, hammadde üretiminin ağırlıklı olduğu mevcut ekonomik yapıda değişime yol açabilecek yatırımların yapılması, bölgesel pazarın oluşmasıdır. Rusya'yı ise bölge için yeni projeler geliştirmeye iten sebep açıktır. Bölge ülkelerinin ihtiyaçları Rusya tarafından karşılanmazsa, mutlaka başkaları tarafından karşılanacağı durumudur.⁴⁵⁴ Bu nedenle Rusya boru hattı inşasına devam etmektedir. Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan, Orta Asya doğalgazının Rusya üzerinden Avrupa'ya sevkiyatını sağlayacak Hazar Doğalgaz Boru Hattı Anlaşması'nı Moskova'da Aralık 2007'de imzalamıştır. Dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Mayıs 2007'de gerçekleşen Türkmenistan ziyaretinde üç ülke lideri Hazar Denizi sahilince uzanacak hattın inşası konusunda anlaşma sağlamıştı. Yeni hatla birlikte Rusya'nın Avrupa'ya 20 milyar metreküp daha fazla doğalgaz satması beklenmektedir. Hazar Boru Hattı, Batı ülkeleri tarafından desteklenen Hazar'ın altından geçerek Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşacak ve Rusya'yı by-pass edecek "Trans-Hazar Boru Hattı Projesi" ile rekabet etmektedir. Türkiye'nin destek verdiği Trans-Hazar Projesi yüksek maliyet ve Hazar'ın statü sorunu ile ilgili tartışmaların devam etmesi yüzünden uygulamaya

⁴⁵³ Dikkaya, a.g.e., s. 58.

⁴⁵⁴ Somuncuoğlu, a.g.e., Sayı: 152, s. 14.

konulamamaktadır.⁴⁵⁵ Fakat Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltabilmek için alternatif boru hatları oluşturmak istemektedirler. Ancak bunun kısa dönemde kolaylıkla başarılabilmesi olanaklı değildir. Rusya bölgedeki varlığını ve etkinliğini kaybetmek istememekte, Orta Asya'yı kendi "arka bahçesi" olarak görmekte ve bölgeyi "yakın çevresi" olarak tanımlamaktadır. Bugün bölgedeki rekabetin adı "Yeni Büyük Oyun"dur ve bu 19. yüzyılda Çarlık Rusya'sı ile Büyük Britanya İmparatorluğu arasında oynanan "Büyük Oyun"un yeni bir uyarlamasıdır. Bağımsızlık sonrası dönemde ise rekabet Büyük Britanya'dan Amerika'ya kaymıştır.⁴⁵⁶ Bunun yanı sıra ekonomik gücüyle Çin'de ortaya çıkmaktadır. Putin, Avrasya satranç tahtasında ABD'nin asıl rakiplerinin Rusya, Çin ve Hindistan olduğunun bilincindedir. Bu nedenle de ABD çıkarları karşısında Hindistan ve özellikle de Çin ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermektedir.⁴⁵⁷

Rusya ve Çin, Amerika açısından istenmeyen güçlerdir. 1996'nın başlarında, Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in Pekin'e yaptığı bir ziyarette bu durum ortak bir görüş olarak mümkün mertebe ifade edilmiştir.⁴⁵⁸ Eski Devlet Başkanı Putin'in 21 Mart 2006'da Beijing'e yaptığı resmi ziyaret esnasında Rosneft ile Gazprom Çin Milli Petrol Kuruluşu (CNPC) ile anlaşmalar imzalamıştır.⁴⁵⁹ Döşenecek boru hatları ile 2011 yılında Çin'e ihracat planlanmaktadır. Çin ziyaretinden sonra Putin Doğu Sibirya'dan Pasifik Okyanusu'na döşenecek 4.100 km uzunluğunda ve 11,5 milyar dolara mal olacak ham petrol hattı projesini çabuklaştırma emri vermiştir. Böylece bu hatla Çin ile Japonya'ya günde 1.6 milyar barel petrol sevk edilecektir.⁴⁶⁰ Fakat Rusya, Çin'le şimdilik iyi ilişkiler geliştirse de, Çin'in ileride kendisi için bir tehlike arz edebileceğini aklından çıkarmamaktadır.⁴⁶¹

⁴⁵⁵ **Faruk Akkan**, "Türkiye'yi By-Pass Eden Yeni Hazar Hattı'na İmza", *Zaman*, 21 Aralık 2007.

⁴⁵⁶ **Akçalı**, a.g.e., s. 21.

⁴⁵⁷ **Nejat Eslen**, "Çok Kutuplu Düzenin Başlangıcı", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 139, 2007, s. 4.

⁴⁵⁸ **Brzezinski**, a.g.e., s. 42.

⁴⁵⁹ **Devlet**, a.g.e., s. 94.

⁴⁶⁰ **Devlet**, a.g.e., s. 95

⁴⁶¹ **Kamalov**, a.g.e., s. 25.

Sonuç olarak Rusya Federasyonu'nun durumu değerlendirildiğinde, Rusya'nın ekonomik istikrarının bozulmaması için seçilen eski Gazprom Başkanı Medvedev⁴⁶² ile Rus milli çıkarlarının tanımlanması konusunda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Medvedev döneminde de eski Sovyet alanı özellikle Hazar Bölgesi, Rus dış politikası açısından öncelikli olmaya devam edecektir. Sırbistan'da Medvedev'in Güney Akım Boru Hattı konusunda nihai anlaşma imzalaması, Putin'in başlattığı aktif "enerji diplomasisinin" sürdürüleceğinin göstergesidir.⁴⁶³ Rusya Hazar Bölgesi'nden başlayarak dünya piyasalarına ulaşacak olan petrol ve gaz sevkini kontrol etme gereğini duymaktadır. Aksi halde siyasi gücünün azalmasının yanı sıra kontrol edemediği rakiplerin doğuşuna seyirci kalacaktır.⁴⁶⁴ Bunlarla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra inşa edilen boru hatlarının tamamının da Rusya Federasyonu topraklarından geçmesi bu alanda Rusya'nın eski egemenliğini devam ettirebilmesi bakımından son derece önemlidir.⁴⁶⁵

5.2. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Orta Asya Bölgesi 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinden sonra Amerika Birleşik Devletleri tarafından dikkate alınmaya başlanmıştır.⁴⁶⁶ 1990'ların sonuna kadar Irak'ın Kuveyt'i işgali, Ortadoğu barış süreci, Bosna ve Kosova'da yaşananlar, Rusya'nın geleceği ve NATO'nun yeniden yapılandırılması gibi gelişmelerle meşgul olan Washington, o dönem için Orta Asya Bölgesi'ne ikincil önem atfetmeye devam etmiştir. Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Rusya'nın 1993'te ilan ettiği "Yakın Çevre Doktrini"yle ilgili Asya'daki etkinliğini tekrar artırma çabası içersine girmesi, Avrupa Birliği'nin Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia, TRACECA) ve Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma (Interstate Oil and

⁴⁶² Rusya'da Medvedev Dönemi, *Cumhuriyet*, 03 Mart 2008.

⁴⁶³ **Anar Somuncuoğlu**, "Rusya'da Batıcı Siyaset Olasılığı Kalmadı", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 193, 2008, s. 13.

⁴⁶⁴ **Bilgin**, a.g.e., s. 49.

⁴⁶⁵ **Hekimoğlu**, a.g.e., s. 124.

⁴⁶⁶ **Erhan**, a.g.e., s. 17.

Gas Transport to Europe, INOGATE) projelerini geliştirmesi ile Çin'in bölgede etkin olmaya başlaması, diğerk taraftan ise o zamana kadar desteklediğı Türkiye'nin beklenen etkinliğı gösterememesi ve ABD merkezli petrol şirketlerinin bölgede artan çıkarları gibi faktörler 1990'ların ortalarından itibaren ABD'nin bölgeye özellikle de sahip olduğı enerji kaynakları nedeniyle Hazar Bölgesi'ne ilgisini arttırmıştır. Böylelikle ABD'nin küresel bir güç olarak tek kutuplu dünyaya hükmetme arzusu, tutarlı bir politikaya dönüşerek süreklilik kazanmıştır.⁴⁶⁷

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte öncelikle bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması, İran'ın yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler üzerinde etkili olmaması ve enerji antlaşmalarının dışında kalmasının sağlanması temelinde şekillenen ABD'nin Orta Asya politikası, Rusya'nın dış politikasının Atlantikçi çizgiden Avrasyacı çizgiye döndüğü 1993 yılına kadar önemli bir meydan okuma ile karşılaşmamıştır. Orta Asya Cumhuriyetlerine Türkiye modelini öneren ABD, Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasına karşı bölge ülkelerini Batı'ya yaklaştırma politikası izlemiştir. Ekonomik desteklerin yanı sıra, bölge ülkelerinin güvenliklerini sağlayacak yapıya kavuşmaları ve NATO ile uyumları için Barış için Ortaklık projesi uygulamaya konmuştur.⁴⁶⁸

Suudi Arabistan'a olan bağımlılığını azaltmayı hedefleyen ABD, enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikası izlemektedir. Bu strateji, istikrarsız Ortadoğu dışında kalan petrol kaynaklarının güvenliğini ve denetim altında olmasını sağlamayı amaçlamaktadır.⁴⁶⁹ Bu noktada karşımıza Hazar Bölgesi enerji kaynakları yeni bir umut ve dengeleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar bölgenin uzağında bulunsa da, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet sonrası Avrasya'daki jeopolitik çoğulluğun korunmasında çıkarı olduğı için arka planda gittikçe

⁴⁶⁷ Bilgin, a.g.e., s. 75.

⁴⁶⁸ **Kamer Kasım**, "ABD'nin Orta Asya Politikasındaki İkilem", <http://www.usakgundem.com/yazar/782/abd'nin-orta-asya-politikasindaki-ikilem.html>, (erişim tarihi: 17.02.2009).

⁴⁶⁹ **Lutz Kleveman**, *Yeni Büyük Oyun Orta Asya'da Kan ve Petrol*, İstanbul: Everest Yayınları, 2003, s. 8.

belirginleşmektedir. Hem bölgenin kaynaklarını ortaya çıkarmakla hem de Rusya'nın bölgede tek başına egemen olmasını engellemek için çalışmaktadır.⁴⁷⁰

Brzezinski'ye göre Amerika için en önemli jeopolitik ödül Avrasya'dır.⁴⁷¹ Brzezinski'nin ifadesiyle ABD, Avrupa'yı Avrasya'ya yakınlaştırmakta bir sıçrama tahtası olarak görmektedir. 11 Eylül sonrası terörle dünya çapında mücadele gerekçesini kullanan Washington'un; SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan ülkelerde, kendine yakın liderlerin iş başına gelmesi (Yuşçenko-Ukrayna, Saakaşvili-Gürcistan, Karzai- Afganistan), ekonomik yardımlarla ABD'ye yönelik bir bağımlılığın oluşturulması ve Amerikan petrol şirketlerinin bölgedeki enerji kaynaklarının çıkartılması ile dünya pazarlarına ulaştırılmasını sağlaması şeklinde üç boyutlu bir stratejiyi uygulamaya koymuştur.⁴⁷²

Dünyayı kontrol edebilmek için özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında oluşmaya başlayan ve teori olarak kabul edilen “Kara Hâkimiyet, Deniz Hâkimiyet, Hava Hâkimiyet, Uzay Hâkimiyet ve Kenar Kuşak Hâkimiyet” teorilerini müteakip, endüstride ve teknolojiye hızlı gelişme sonucunda enerjiye duyulan ihtiyaç gittikçe artmaya başlamıştır. Özellikle gelişmiş ülkeler, kullanılmakta olan enerjinin esasını oluşturan petrol ve doğalgaza bağımlı hale gelmişler, bu bağımlılık dünyayı kontrol edebilme ve oluşmakta olan yeni düzeni kendi istekleri doğrultusunda şekillendirebilme isteğinde olan ABD'de yeni bir stratejik anlayışın doğmasına neden olmuştur. Bu yeni stratejik anlayış “enerjiyi kontrol edebilen ülkenin dünyayı kontrol edebileceği” düşüncesine dayanmaktadır.⁴⁷³ İkinci Dünya Savaşı'ndan başat güç olarak çıkan ABD, ilk olarak uluslararası alanda hegemonyasını pekiştirmek için düzenlemeler yapmıştır. Bu kapsamda, Amerika'nın en önemli öncelikleri mallarına pazar bulmak, ekonomisini geliştirmek, dünyada kendisine dost olacak rejimleri kurmak ve desteklemektir. Bunun için uluslararası sistemin ABD'nin çıkarlarına

⁴⁷⁰ Brzezinski, a.g.e., s. 95.

⁴⁷¹ Brzezinski, a.g.e., s. 51.

⁴⁷² Uslubaş, a.g.e., s. 58.

⁴⁷³ Armağan Kuloğlu, “ABD, Karadeniz Politikalarını Erteledi”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 105, 2006, s. 14.

uygun olarak işlemlerini sağlayacak Bretton Woods Para Sistemi, IMF, IBRD, BM, Uluslararası Adalet Divanı gibi mekanizmalar ve kuruluşlar oluşturulmuştur. Hem SSCB'yi çevreleme politikası, hem de Amerikan sermayesine pazar yaratılabilmesi için Batı Avrupa'ya "Marshall Yardımları" düzenlenmiş ve Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun kurulmasına destek verilmiştir. GATT ile uluslararası ticarete %100'ü aşan gümrük duvarları %25'in altına çekilmiştir. Fakat ABD'nin Vietnam Savaşı'nı finanse etmek için bastığı fazla dolarların sonucunda Bretton Woods sistemi çökmüş; belki bundan da önemlisi, Almanya ve Japonya ekonomilerinin üretimde verimliliği, ABD karşısında artmıştır. İşte bu noktada, ABD'nin petrole ve dolayısıyla Ortadoğu'ya ilgisi fazlalaşmıştır. Sonuçta ABD, Ortadoğu petrollerini kontrol uğruna şahı, kralları ve diktatörleri desteklemiştir. Çöken Bretton Woods sisteminin ardından gelişen 1973 petrol şoku, doların kilit para olma statüsünü devam ettirmiş, petrol şokunun yarattığı uluslararası borç krizinin, IMF gibi vasıtalarla gelişmekte olan ülkelerde ABD'nin etkinliğini arttırmasına yardımcı olmuş ve neoliberal dönüşüm için uygun zemin sağlamıştır. Neoliberal stratejinin temel hedefi, dünya ekonomisinde bütünleşmeyi derinleştirmek ve sermayenin dünya çapında devlet müdahalelerinden özgürleşmiş hareketini sağlamaktır.⁴⁷⁴

Soğuk Savaş sonrası ABD'nin enerji kaynaklarını güvence altına alabilmesi için NATO'ya ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu dönemde NATO'nun sadece misyonu genişlemekle kalmamış, coğrafi olarak da doğuya doğru ilerlemiştir. Böylece Rusya batısından yalıtılmıştır.⁴⁷⁵ Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bölgede jeopolitik bir boşluk meydana gelmiştir. Bu boşluğu doldurmak içinde Orta Asya'da büyük oyun başlamıştır.⁴⁷⁶ Özellikle de Hazar Bölgesi ABD için, tedarikçi çeşitliliği anlamına gelmekle birlikte bölgenin ABD için önemini sadece rezervlerle açıklamak mümkün değildir. ABD, öncelikle Rusya, İran ve Çin'in güç pekiştirmesini engellemek için Hazar petrol ve gazının dünyaya açılımını kontrol ederken,

⁴⁷⁴ İyidoğan, a.g.e., s. 18.

⁴⁷⁵ İyidoğan, a.g.e., s. 19.

⁴⁷⁶ M. Seyfettin Erol, *Hayalden Gerçeğe Türk Birleşik Devletleri*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1999, s. 208-209.

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı mümkün olduğunca eksenine çekmeye çalışmaktadır.⁴⁷⁷

Amerikan dış politikasının en önemli oyun kurucusu ve bir zamanlar Beyaz Saray'ın ulusal güvenlik danışmanlığını yapan Zbigniew Brzezinski, Soğuk Savaş sonrası ABD'nin küresel politikalarını kurgulayan "Büyük Satranç Tahtası" adlı kitabında Avrasya'dan ABD için "jeopolitik ödül" olarak bahsetmektedir. Kısaca Avrasya coğrafyası Soğuk Savaş kazanan ABD için Brzezinski tarafından bir savaş ganimeti olarak görülmektedir.⁴⁷⁸

Clinton yönetimi 1994–1995 döneminde Hazar enerji kaynakları üzerindeki Rusya'nın tekeli kırma için yoğun çaba göstermeye başlamış, Şubat 1995'te Rusya üzerinden değil de, Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattını destekleme kararı almıştır. O dönem için enerji ve dış politika arasındaki bağı bilinçli bir şekilde kuran ABD, Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri üzerindeki denetimini zayıflatabilmek için Moskova'nın enerji kaynaklarına dayalı manevralarını engellemeye çalışmıştır. Mayıs 1995'te, Orta Asya ülkelerini dolaşan ABD Enerji Bakanlığı Müsteşarı William White, bu ülkeleri, enerji konusunda Rusya ve İran'a rakip olmaları yönünde cesaretlendirmiştir.⁴⁷⁹ Bill Clinton'un Orta Asya politikası başlıca dört unsur üzerine dayanmaktaydı. Bunlardan ilki, bölge devletlerinin demokratikleşme ve pazar ekonomilerine geçiş süreçleri hızlandırarak sağlamlaştırılması; ikinci olarak, Hazar enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanması, bunun içinde buradaki enerji potansiyelinin Rus denetiminde olmayan güzergâhlarla dünya pazarlarına aktarılması için projeler geliştirilmesi; üçüncü unsur, bölgesel çatışmaların barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması, son olarak da Amerikan firmalarının bölgedeki ticari faaliyetlerinin desteklenmesi⁴⁸⁰ Clinton döneminin Orta Asya politikası olarak özetlenebilir. Bu çerçevede Bill Clinton dönemi

⁴⁷⁷ Bilgin, a.g.e., s. 78.

⁴⁷⁸ Barış Adıbelli, "Büyük Avrasya Projelerinin Yarışı", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 118, 2006, s. 12.

⁴⁷⁹ Erhan, a.g.e., s. 20.

⁴⁸⁰ Ertan Efeğil, "Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye" *Avrasya Dosyası*, Cilt: 6, No: 2, 2000, s. 191.

değerlendirildiğinde teorik bağlamda karşımıza idealizm çıkmaktadır. İdealizmin özellikleri ile bağdaşan Clinton dönemi, özellikle insan hakları ve demokrasi konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.

ABD, 1999'da "İpek Yolu Strateji Yasası"nı yürürlüğe koymuştur. Bölgenin sahip olduğu enerji rezervleri, Çin'in hızlı büyüyen ekonomisinin yanında askeri gelişimi ile birlikte değerlendirildiğinde, boru hatlarının çoğunluğunun SSCB tarafından inşa edilmiş olmasının sonucu olarak, Rusya'nın sağlamış olduğu enerji tekeli de dikkate alınınca ABD'nin Soğuk Savaş sonrası enerji arzını kontrol etme politikasını çok daha hayati hale getirmiştir. Maliyetinin yüksekliğine karşın ABD, Rusya ve İran'ın gücüne denge oluşturabilmek adına Bakü-Ceyhan ve Trans-Hazar Boru Hatları'na destek vermiştir.⁴⁸¹

George Walker Bush'un ABD Başkanı seçilmesinden sonra 11 Eylül 2001'e kadar geçen süre zarfında ABD'nin bölgeye olan ilgisi esasen ekonomik temelli olmaya devam etmiş, dönemin ABD Dış İşleri Bakanı Colin Powell'ın eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden sorumlu danışmanı Clifford Bond, ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi'ne sunduğu bir raporda ABD'nin bölgede yaşamsal çıkarları bulunduğunu, bununda enerji kaynaklarının dünya piyasalarına sorunsuz aktarılması ve bölgede ülkelerin serbest piyasa koşullarını benimsemelerine odaklandığını ifade etmiştir.⁴⁸² 11 Eylül sonrasında ABD, Soğuk Savaş dönemi sırasında geliştirdiği küresel sistemin çalışma ilkelerini terk ederken, Bush'un Ulusal Güvenlik Doktrini de uluslararası hukuku geçersiz kılmıştır. Bu sistemde ABD'ye rakip olabilecek ülkeleri kontrol altına almak için enerji arzının kontrol edilmesi bir zorunluluk olmuş ve bu bağlamda ideolojik düşman yaratılması, bu kontrolü sağlamak yolunda yapılacak askeri müdahaleler için uygulanan bir politika olmuştur. ABD Savunma Stratejisi'nin 'saldırı olmadan müdahale'ye dönüştürülmesi, enerji kaynaklarının bu yeni dönemde ne kadar hayati hale geldiğini göstermektedir. Bu açıdan Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Avrasya politikasında, rakipleri Çin ve Rusya arasında köprü oluşturan ve enerji rezervleri açısından zengin olan Hazar Bölgesi ve

⁴⁸¹ İyidoğan, a.g.e., s. 19.

⁴⁸² Erhan, a.g.e., s. 31.

Kafkasya'nın önemi artmıştır. Ekonomik çıkarları dış politikasında çok önemli yer teşkil eden ABD, hâkim olduğu sisteme diğer devletlerin entegrasyonunu sağlamak için insan hakları ve demokrasi gibi söylemlerle sivil toplum kuruluşlarını desteklemiş, bunları ekonomik çıkarlarının korunması paralelinde hareket etmeyen liderlere karşı kullanmıştır⁴⁸³. Fakat Bush dönemiyle birlikte Amerika Orta Asya ve Ortadoğu'da batağa saplanmış. Küresel çapta bakıldığında Amerika uzmanlarının “ABD yumuşak gücünün sıfırlanması” ya da daha geniş olarak “Bush doktrininin iflası” dedikleri süreç⁴⁸⁴ 11 Eylül 2001 terör olayının ardından başlamıştır. 11 Eylül sonrasında dünya enerji gündeminin en önemli maddesi “enerji arz güvenliğinin sağlanması” olunca, denize çıkışı bulunmayan veya sorunlu denizlere açılan hidrokarbon zengini ülkelerde yer alan kaynakların boru hatları yoluyla temel tüketici piyasalara ulaştırmak için sürdürülen mücadele de iyice belirginleşmiştir. Batı'nın enerji arz kesintileri karşısında tek dengeleyici rezerv alanı konumunda olan ancak fiziki ve ekonomik ömrünü 15- 20 yıl içinde tamamlaması beklenen Kuzey Denizi rezervlerine ABD, uzun zamandır aramakta olduğu, ikame kaynakları, Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nde bulmuştur.⁴⁸⁵ Hazar'ın önemli bir bölge olmasının diğer nedeni ise Çin'e enerji akış yollarının kontrol edilmesini sağlamasıdır.⁴⁸⁶

ABD'nin hedefi, Orta Asya ve Kafkasya içinde sıkışmış ülkeleri Batı'ya ulaştırabilecek çıkış noktaları oluşturarak Rusya'nın Avrasya'daki ülkeler üzerindeki politik, ekonomik ve askeri nüfuzunu kırmaya çalışmaktır. Nihai hedef Avrasya'da kalıcı ve genişlemeci bir statüye sahip olmaktır. Bu hedefe ulaşmak maksadıyla uygulanan stratejinin temel unsurları;

- Ülke yönetimlerinde ABD yanlısı kişilerin görev almasını sağlamak,

⁴⁸³ İyidoğan, a.g.e., s. 19.

⁴⁸⁴ Anar Somuncuoğlu, “Avrasya'da Saflar Netleşiyor”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 160, 2007, s. 22.

⁴⁸⁵ Pala, a.g.e., 2007, s. 206.

⁴⁸⁶ Pala, a.g.e., 2007, s. 208.

- Çok uluslu ABD şirketlerinin ekonomik gücü ve etkinliği ile ülkeler üzerinde politik nüfuz kazanmak,
- Resmi dış yardımlarla ülkeler üzerinde askeri ve ekonomik açıdan bağımlılık yaratmaktır.⁴⁸⁷

ABD'nin Avrasya enerji temsilcisi Boyden Gray ve Avrasya enerji diplomasisi koordinatörü Stevan Mann, Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ta Türkmen hükümet yetkilileri ile Eylül 2008'de biraraya gelmiştir. Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov ile görüşen ABD'li enerji temsilcilerinin Türkmen enerjisinin çeşitli güzergahlardan dünya piyasasına ulaştırılması konusunu ele almışlardır. ABD'li yetkililer, Türkmen gazını dünya pazarına ulaştıracak kapsamlı projelere destek vermeye hazır olduklarını belirtmiştir. Türkmen lider Berdimuhammedov'da ülkesinin enerji kaynaklarının kullanımı için dünyanın ileri gelen enerji şirketleriyle işbirliğine hazır olduğunu ifade ederek, Türkmenistan doğalgazını dünya enerji piyasasına ulaştırmak için çabaladığını aktarmıştır. Boyden Gray düzenlediği basın toplantısında, Berdimuhammedov ile görüşmelerinin oldukça verimli geçtiğini belirtmiştir. Berdimuhammedov ile görüşmelerinde temel olarak iki konuyu ele alan Gray, "Türkmen gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması ve sıvılandırılmış doğalgazın Karadeniz üzerinden Avrupa pazarına çıkartılmasını masaya yatırdık." diye açıklama yapmıştır. Bölgedeki enerji kaynaklarının şu aşamada ABD için doğrudan hiçbir yararı olmadığını belirten Gray, Türkmen, Kazak ve Azeri enerjisinin ABD'ye ulaştırılmasının henüz teknik açıdan mümkün olmadığını belirtmiştir. "Amacımız bölgenin enerji kaynaklarının verimli kullanılarak ülkelerin kalkınmasını sağlamak", diyen Gray, söz konusu enerjinin Avrupa'ya ulaştırılmasını hedeflediklerini açıklamıştır.⁴⁸⁸

Neticede Rusya ve Çin arasındaki enerji kaynaklarına sahip dengeleyici bir bölge olarak Hazar'ın önemi ABD açısından yadsınmamaktadır. ABD'nin bu bölge

⁴⁸⁷ Tarakçı, a.g.e., 2004, s. 53.

⁴⁸⁸ "Amerika Türkmen Gazı İçin Devrede", *Zaman*, 10 Eylül 2008.

ile ilgili bir diğerk amacı boru hatları üzerinde hâkimiyet kurup enerjiyi kendi politikalarına uygun bir şekilde yönlendirebilmektir.

5.3. ÇİN

Sun Tzu'nun “ En büyük zafer, bir askerin burnunun dahi kanamasına olanak verilmeden kazanılan zaferdir” yaklaşımından esinlendiğı belirtilen Çin stratejisi, Hazar'a dair bölgesel projeler üretmiş ve uygulamaya başlamıştır. Bu bölümde Çin'in Hazar Bölgesi'ne yönelik petrol ve doğalgaz politikaları analiz edilecektir. 1970 yılından bu yana hızla büyüyen Çin ekonomisi ve onunla birlikte artan enerji tüketimi 1998 yılında Asya mali krizi ile bir miktar gerilemiş, ancak günümüzde tekrar artış trendine girmiştir. Çin'in enerji talebi 1980 tarihinden bu yana neredeyse iki kat artmıştır.⁴⁸⁹ Hızla büyüyen ve sanayileşen her ülke gibi enerji ihtiyacı giderek katlanan Çin, bu yapısıyla enerji piyasalarında dünya fiyatlarını etkileyebilecek ciddi bir ivme oluşturmaktadır.⁴⁹⁰ Çin büyüyen ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi kendi imkânlarıyla karşılayamamakta ve yıllık üç milyon varillik petrol ihtiyacını ithalat yoluyla gidermek zorunda kalmaktadır. Bu ihtiyaç Çin'i öncelikle Irak'a yöneltmiştir. ABD'nin Irak konusunda bu kadar hassas olmasının önemli sebeplerinden bir tanesi de Çin'in bu ülkeyle yapmış olduğu petrol anlaşmalarıdır. Nitekim ABD'nin müdahalesiyle Irak'ta yaptığı petrol arama ve çıkarma faaliyetlerine son veren Çin, ilgisini başka bölgelere çevirmek zorunda kalmıştır. Bu bölgeler içersinde Çin'e yakınlığı ve terör olaylarından uzaklığı ile bilinen Hazar Bölgesi önem taşımaktadır.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ **Enver Güney**, “Çin Ekonomisindeki Yeni Gelişmeler, Asya Kaplanları ve Çin'in Enerji Potansiyeli”, *Petro Gas*, Sayı: 42, BOTAŞ Vakfı Yayın Organı, 2003, s. 63.

⁴⁹⁰ **Bircan Dokuzlar, Hasan Yılmaz, Cenk Pala**, “Çin'in Orta Asya Enerji Politikası”, *Avrasya Dosyası-Türk Dünyası-Çin*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2006, s. 297.

⁴⁹¹ **Bilgin**, a.g.e., s. 86.

Büyük güçlerin mücadele alanı haline gelen Hazar, özellikle Çin tarafından tutunma, siyasi ve ekonomik varlığını güçlendirme bölgesi olarak algılanmaktadır.⁴⁹² Hızla büyüyen ekonomisi, Çin'i 1994 yılında petrolü dışarıdan alır bir duruma getirmiştir. Çin, petrolü ağırlıklı olarak Ortadoğu bölgesinden almaktadır. Ancak bu bölge risk taşımakla birlikte Ortadoğu'daki Amerikan varlığı Çin'i rahatsız etmektedir. Dolayısıyla Çin alternatif güzergahlar aramaya yönelmiştir. Bu sebeple enerji açısından zengin olan Orta Asya ve Hazar Bölgesi Çin'in dikkatini çekmeye başlamıştır. Ekonomisi hızla büyüdüğü için Çin'in elinde Hazar Bölgesi ülkelerinin ihtiyacı olan sıcak para bulunmaktadır. Çin ekonomik gücünü kullanarak bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmiş, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni derhal tanıyarak kredi açmıştır.⁴⁹³ Nisan 1996'da ise Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile sınır ve güvenlik anlaşması imzalamıştır. Haziran 1996'da ise Başkan Jiang Zemin'in Kazakistan'ı ziyaretinde, Çin tarafının "Kazakistan'ın bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruma çabalarına" güvence verdiğini temin etmiştir. Bu durum Çin'in Orta Asya jeopolitikasına dahil olduğunun açık bir sinyali'dir.⁴⁹⁴

Çin'in Hazar Bölgesi'nden enerji ithalatına yönelik ilk girişimi, Haziran 1997'de gerçekleşmiştir. CNPC, Kazakistan'ın Aktubinsk Petrol Şirketi'nin % 60 hissesini 4,3 milyar dolara satın almış ve Zhanazhol ile Kenkiyak petrol alanlarının imtiyaz haklarını ele geçirmiştir. Ayrıca Çin ile Kazakistan arasında Batı Kazakistan ile Çin'in Sincan Bölgesi'ni bağlayacak 3000 km'lik bir petrol boru hattının yapımına da karar verilmiştir. Kazak petrolünün, Rusya topraklarını kullanmadan boru hatlarıyla bir başka ülkeye ihracına imkan verecek bu boru hattına, ileride Rusya petrol boru hattı sisteminden de bağlantı yapılması planlanmaktadır. Atasu-Alaşankou bölümünden Mayıs 2006'da petrol sevkıyatına başlanmıştır. Atasu-Alaşankou hattı ile ilk aşamada yılda 10 milyon ton petrol taşınacak olup, 2011 yılına kadar ana hat uzunluğunun 3000 km'ye tamamlanması ile kapasitenin 20 milyon tona çıkarılacağı hedeflenmektedir. 3000 km'lik boru hattı toplam inşaat bedelinin 3 milyar dolara ulaşılacağı hesaplanmaktadır. Söz konusu petrol boru

⁴⁹² **Ainur Nogayeva**, "Çin, Orta Asya'da Enerjiye Odaklı", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 146, 2007, s. 11.

⁴⁹³ **Adıbelli**, a.g.e., Sayı: 35, s. 73.

⁴⁹⁴ **Brzezinski**, a.g.e., s. 229.

hattının, Çin'in yıllık petrol ithalatının 1/6'sını karşılayacağı ön görülmektedir. ABD'den sonra dünyanın en çok petrol tüketen ülkesi haline gelen Çin, Kazakistan boru hattını, ekonomik büyümesini destekleyecek güvenli bir kaynak olarak görmektedir.⁴⁹⁵

Çin en fazla petrol tüketen ülkeler sıralamasında 2003'te ABD'den sonra Japonya'nın önüne geçerek ikinci sıraya oturmuştur. Dünya petrolünün %10'unu yakında Çinliler tüketecektir.⁴⁹⁶ Büyüme oranının 2020 yılında %7 olacağı tahmin edilen ve 2006 yılında toplam olarak %10 oranında ekonomik büyüme sergileyen Çin, enerji açlığının sancılarını son günlerde ciddi anlamda yoğunlaşarak hissetmektedir. Özellikle enerji üretimi ve tüketimi arasında gün geçtikçe artan muazzam fark, Çin'i her geçen gün biraz daha dışarıya bağımlı kılmaktadır. Her ne kadar zengin kömür kaynaklarına sahip olsa da Çin, bugün elindeki kaynaklarla var olan talebi karşılayamamaktadır. Şu an enerji tüketiminin %40'ını ithal eden Çin'in 2010 yılına kadar bu rakamı ikiye katlaması beklenmektedir. Suudi Arabistan, İran, Irak, Venezüella ve Sudan gibi ülkelerden petrol ithal eden Çin'in Ortadoğu ülkelerinden ithal ettiği petrol, toplamın %52'sini oluşturmaktadır. Siyasi anlamda belli bir istikrar sergilemeyen Ortadoğu ülkelerinde gün geçtikçe daha fazla bağlanan Çin'in son günlerde yeni arayışlarını Hazar Bölgesi rezervleri tatmin etmektedir. Bu bağlamda Çin için Orta Asya ilişkilerinin gelişmesi hem ekonomik açıdan hem de siyasi açıdan büyük önem taşımaktadır.⁴⁹⁷

Dünya ekonomisinde gerçekleşebilecek marjinal veya köklü değişikliklerin, enerjide ciddi biçimde ithalata, ekonominin işleminde de aynı şekilde ihracata bağımlı olan dünyanın bu en büyük nüfuslu ülkesinin kırılkan ekonomik yapısını başka ülkelere oranla çok daha hızlı bir şekilde etkilemesi beklenebilir. Bu noktada asıl önemli olan husus, dünya ekonomisindeki küçük çalkantıların, Çin'de kasırgaya

⁴⁹⁵ Dokuzlar, Yılmaz, Pala, a.g.e., s. 306.

⁴⁹⁶ Şen, a.g.e., s. 22.

⁴⁹⁷ Sezgi Cemiloğlu, "Çin ile ABD'nin Enerji Savaşı", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 151, 2007, s. 15.

dönüşmemesi ve bu kasırganın da bütün dünyayı vuracak bir düzeye erişmemesidir.⁴⁹⁸

2000’li yıllarla birlikte, muazzam ekonomik büyümenin getirmiş olduğu aşırı enerji tüketimi, Çin’in kendi “Avrasya Projesi”ni ortaya koymasına neden olmuştur. Projenin temel mantığı güvenli ve uzun vadeli enerji akışını temin etme üzerine kuruludur. Ancak Çin, Orta Asya’da Rusya ile üstü kapalı bir çıkar çatışması yaşamaktadır. Rusya’nın eski nüfuz alanlarına tekrar dönmek istemesi ve buradaki imtiyazlarını Sovyetler Birliği’nin ardılı olarak ya da mirasçısı olarak devam ettirmek istemesi, Çin’i zorlamaktadır.⁴⁹⁹ Unutulmaması gereken Rusya’nın takınacağı olumsuz tavırların Şanghay İşbirliği Örgütü ilişkilerini de zedeleyebileceğidir.

Ekonomisi hızla büyüyen ve 2020’li yıllarda ABD ile Rusya’yı geride bırakacak satın alma gücüne ulaşacağı tahmin edilen Çin’in bu ekonomik büyümeye paralel olarak artan enerji ihtiyacı dikkate alındığında bir enerji sağlayıcı olarak ayrıca Kazakistan’ında Çin için varlığı daha çok önem kazanmaktadır. Ancak gereken enerjiyi sağlama girişimleri, özellikle iki ülke arasında enerji alanında imzalanan anlaşmalar zaman zaman ülke halkının ve önde gelen aydınların tepkisini çekmiştir. Günümüze kadar petrol alanında % 28 oranında Kazakistan ekonomisi içerisinde yer alan Çin bu hacmi artırmak istemektedir. Bu amaçla Çin’e ait CITIC şirketi Kanada’da kayıtlı ve Endonezyalı yatırımcılara ait Kazakistan’da petrol çıkaran “Nations Energy” şirketi ile 2006 yılının Haziran- Ekim sonu arasında görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler sonucunda “Nations Energy”ye ait 1,9 milyar dolarlık Kazakistan aktiflerinin satın alınmasına yönelik anlaşmanın imzalanması planlamıştır. Ancak 2006 Aralık’ının sonunda imzalanabilen bu anlaşmanın onayı o kadar kolay olmamıştır. Kazakistan’ın Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Baktıhoca İzmuhamedov, hükümetin bu anlaşmayı engellemek için girişimlerde bulunacağını belirtmiştir. Bunun nedeni ise ülkede Çin yatırımlarının artmasından kaynaklanan tedirginliktir. Zira günümüzde dünyanın ikinci petrol tüketicisi olan Çin ile sınırı

⁴⁹⁸ Ali Külebi, “Çin’in Enerji İhtiyacı Artıyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 132, 2007, s. 7.

⁴⁹⁹ Adıbelli, a.g.e., Sayı: 118, s. 12.

olan Kazakistan'da Çin'in en büyük petrol şirketi Çin Ulusal Petrol Şirketi (China National Petroleum Corp. -CNPC-) Kazakistan petrolünü Çin'in kuzey-batısına taşımaktadır. 2005 yılında CNPC şirketi Kazakistan'da faaliyet gösteren ve ülkedeki petrolün % 9,5'ni çıkaran Kanadalı "PetroKazakistan" şirketini 4,2 milyar dolara satın almıştır. CITIC şirketinin "Nations Energy" şirketinden satın aldığı "Karajanbas" petrol yatağının petrol rezervlerinin 340 milyon varil olduğu tahmin edilmekte, günlük çıkarma kapasitesi ise 50 bin varili aşmaktadır. Buradan çıkarılan petrol Karadeniz ve Akdeniz'deki deniz terminallerine ulaştırılmaktadır. Kanadalı "Nations Energy" "Karajanbas"ı 1997 yılında satın alarak sondaj modernizasyonu ve tesisat yenilemesini yapmıştır.⁵⁰⁰ Kazakistan'ın önde gelen analistlerinden siyaset bilimci Dosım Satpayev'e göre, "Çinli yatırımcılara yapılan baskılar bir rastlantı değildir ve belli kişilerce yaptırılmaktadır, aynı zamanda Kazakistan'da bir Çin lobisinin oluşmasından da şüphelenmek mümkündür". Satpayev'e göre, "Burada asıl olan politikacıların bahsettiği Çin'in "ekonomik yayılması" değil, bürokratların yolsuzluğudur". Bunun sonucunda ülkenin yararına olmayan anlaşmalar yapılabilir dolayısıyla Kazakistan'ın ekonomik güvenliği de darbe alabilir. Nazarbayev'in 2006'nın sonundaki ziyareti sırasında 2004 yılında imzalanan ve 2005'te açılışı yapılan Atası-Alaşankou Petrol Boru Hattı'nın ikinci bölümünün yapımı için gerekli anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca ziyaret sırasında bölgede Rusya'nın tekeline de büyük darbe vuracak nitelikte Türkmen gazının Kazakistan üzerinden Çin'e ulaştırılması için gaz boru hattının yapımına ilişkin prensip anlaşmaya varılmıştır.⁵⁰¹ Doğalgazdaki durum şu an için daha az dramatik haldedir. Doğalgaz Çin'in enerji tüketiminin yalnızca %3'üne denk gelmektedir.⁵⁰² Yurt içindeki üretim şu anda halen talebin üzerindedir. Ancak Çin'in enerji stratejisi gaz temininin arttırılmasını öngörmektedir. Talep yıllık hemen hemen %8 oranında bir büyüme ile dikey bir artış gösterecektir. Bunun sonucu olarak 2025 yılında Çin'de 182 milyar metreküp/yıl doğalgaz tüketilecektir. Yapılan yeni sondaj çalışmalarına rağmen, bu ihtiyaç yurt içinde karşılanamayacaktır. 100 milyar metre küp /yıl kadar doğalgazın diğer

⁵⁰⁰ **Ainur Nogayeva**, "Pekin Orta Asya'da İlerliyor", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 133, 2007, s. 8.

⁵⁰¹ **Nogayeva**, a.g.e., Sayı: 133, s. 8.

⁵⁰² **Troschke**, a.g.e., s. 88.

devletlerden ithal edilmesi gerekecektir.⁵⁰³ Dolayısıyla Türkmenistan ile yapılan prensip anlaşma son derece akılcı bir siyasetin ürünüdür. Çin'in doğalgaz talebi Tablo 34'de görülmektedir.

Tablo 34. Çin'in Doğalgaz Talebi (Mtoe)

	1992	2000	2010	2020	2030	1992– 2030 arası kaç kat artacağı	Yıllık değişim yüzdesi
Çin	13,6	51,6	92,2	157,5	212,7	15,6	7,5

(Mert Bilgin, Avrasya *Enerji Savaşları*, II. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Temmuz 2005, s. 85)

Yirminci yüzyılın sonuna kadar Çin, uluslararası siyasette elindeki güç ile yetinmeye çalışan pasif bir rol üstlenmiştir. Ne zaman ki ekonomik anlamda atağa kalkarak enerjiye ihtiyacı artmış ve ABD petrol havzaları etrafında hegemonyasını genişletmeye başlamış, Çin petrol üreten ülkelerle stratejik ve ekonomik ilişkilerini geliştirme çabasına gitmiştir, işte bu noktada dış politikasında strateji değişikliği yapmıştır.⁵⁰⁴ Çin 2005 yılının Ağustos ayında, Hazar Bölgesi'nde mevcut olan kaynaklara erişimini garanti altına almak için, Aktobemunaigas adındaki Kazak petrol şirketinin %60 hisselerini satın almıştır. Orta Kazakistan'dan Xinjian'a (Sincan eyaleti) uzanan ilk petrol boru hattının (kapasitesi 200.000 varil/gün) açılışı yapılmıştır. Çin, Rusya'da yoğun bir biçimde enerji sektörüne girmek için gayret sarf etmiş, fakat başarılı olamamıştır. Rus politikası, Rus Slavneft şirketinin Çin'e

⁵⁰³ Troschke, a.g.e., s. 89.

⁵⁰⁴ Şen, a.g.e., s. 23.

satılmasını engellemiştir. Çin'e yakınlığı ile bilinen Yukos Şirketler Topluluğu, 2005 yılında adeta kamulaştırılmıştır. Rusya'nın doğuya doğru uzanan büyük petrol boru hattı, artık Nachodka liman kentinde, yani Japon Denizi'nde son bulmaktadır (kapasitesi 1 milyon varil/gün).⁵⁰⁵

5.3.1. Çin'in BTC Hattı Endişesi

BTC Hattı'nın devreye girmesiyle Batı'ya doğru akan petrol miktarı artarken, Çin'e akan petrolde azalma söz konusu olabileceğinden Çin endişelenmektedir.⁵⁰⁶ Bakü-Tiflis- Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın açılması ve buradan dağıtımın başlaması Rusya ile birlikte Çin'i köşeye sıkıştırmıştır.⁵⁰⁷ “21. yüzyılın İpek Yolu” adı verilen Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı'nın hizmete girmesiyle dünya petrol haritasının farklı güzergahlar izlemesinden Orta Asya ve Kafkaslardaki jeopolitik düzende önemli değişiklikler yaşanmıştır.⁵⁰⁸ Son yıllarda gündeme gelen diğer bir projede “Pasifik Köprüsü” adı verilen Hazar ve Orta Asya petrol ve doğalgazını Çin üzerinden Pasifik bölgesine ulaştırmayı amaçlayan Çin'in boru hattı projesidir. Bu hatla Çin, Japonya, Kore Yarımadası ve ABD'nin batı kesiminin enerji ihtiyacının karşılanması düşünülmektedir. Böylece Çin alternatif bir dağıtım terminali olacaktır. Bu projeye ABD'de destek vermektedir. Fakat Rusya'nın enerji silahına karşı ABD'nin alternatif önlemler geliştirmesi Rusya'yı rahatsız etmektedir.⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ Troschke, a.g.e., s. 90.

⁵⁰⁶ Ekrem, a.g.e., s. 21.

⁵⁰⁷ Nogayeva, a.g.e., Sayı: 133, s. 8.

⁵⁰⁸ Ekrem, a.g.e., s. 21.

⁵⁰⁹ Barış Adıbelli, “Rusya ile Çin Ayrışmaya Başladı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 140, 2007, s. 20.

Çinli stratejistlerin değerlendirmelerine göre, siyasî bir proje olan BTC Hattı'nın uzunluğundan dolayı masraflı olması, petrol kaynağının güvenliği sağlanmadan ve enerji rezervinin kesin tespiti yapılmadan projenin başlatılması, ABD'nin siyasî amaçlarından kaynaklanmaktadır. ABD'nin jeopolitik çıkarları uğruna bu risklere katlanmasının altında yatan sebepler ise Çinli uzmanlara göre şöyle sıralanabilir:

- ABD'nin Hazar Bölgesi'ndeki siyasî ve ekonomik etkisini artırması,
- Rusya'nın Hazar Denizi'nin "iç göl" olduğu tezini ortadan kaldırması,
- ABD'nin ortak enerji çıkarlarını bahane ederek Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya bölgelerindeki etkisini ele geçirmesi,
- ABD'nin Orta Asya'da askerî kuvvetlerini bulundurmasının tartışılmaz hale getirilmesi.

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev 2010 yılından önce Kazakistan'ın zengin petrol yatağı olan Aktau petrolünün BTC Hattı'na bağlanacağını beyan etmiştir.⁵¹⁰ Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ülkeler arasındaki güven işbirliğinin, ortak kararın bir sonucu olarak Temmuz 2006'da işletilmeye açılmıştır.⁵¹¹ BTC Hattı'nın petrol pompalaması için düzenlenen törenden bir gün önce Azerbaycan'ı ziyaret eden Nazarbayev, Kazakistan'ın petrolünü uluslararası pazara götürebilmesi için, Rusya ve Çin boru hatlarını kullanacağı gibi BTC ile de işbirliği yapacağını ve hatta İran yolunu da düşündüğünü açıklamıştır. Çin tarafı ise Kazakistan'ın Rusya, Türkiye ve İran'a doğru petrol akıtması nedeniyle Çin'e akıtılan petrolün yetersiz kalabileceğinden endişelenmektedir.⁵¹²

5.3.2. Şanghay İşbirliği Örgütü

⁵¹⁰ Ekrem, a.g.e., s. 21.

⁵¹¹ Gürsu Kunt, "Somut Öneriler Doruğu", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 127, 2006, s. 10.

⁵¹² Ekrem, a.g.e., s. 21.

Şanghay İşbirliği Örgütü, Çin'in Orta Asya politikasının temelini oluşturmaktadır. Bu örgüt sayesinde Çin, hem Rusya ile işbirliği yaparak ABD'nin bölgede yayılmasını önlemekte hem de bölge ülkeleriyle işbirliği yaparak ihtiyaç duyduğu enerjiye ulaşmak için zemin hazırlamaktadır. Günümüzde ŞİÖ çerçevesinde ortak projeleri gerçekleştirmek üzere bir Enerji Kulübü'nün oluşturulmasından söz edilmektedir. 27 Şubat 2007 Taşkent'te yapılan "ŞİÖ Enerji Kulübü'nü Oluşturma Perspektifleri" adlı yuvarlak masa toplantısında dile getirilen bölgesel enerji kulübü oluşturma fikrine dönemin Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'den de destek gelmiştir. Putin'in bu desteği, ABD ile Avrupa'nın son dönemde güzergâhlarını destekleme çabalarının önüne geçme girişimi olarak da nitelendirilebilir.⁵¹³ Şimdilik bu blokun dışında kalan tek Avrasya devleti Azerbaycan'dır.⁵¹⁴ Bugün ŞİÖ çerçevesinde olsun, ikili ilişkiler bazında olsun bölgede alttan alta devam eden Çin-Rusya rekabeti, AKT'nin hareket ve pazarlık alanını genişletmektedir.⁵¹⁵

Avrasya coğrafyasında Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan kaos ortamının bölge ülkelerinin işbirliği süreci içerisinde ortadan kaldırılması hiç kuşkusuz bölgenin zengin enerji havzalarıyla ilgilenen ABD için olumlu bir gelişme olmamıştır. ŞİÖ'nün tam anlamıyla bir güç olarak ortaya çıkması, 2005 Astana Zirvesi'nde ABD'ye meydan okumasıyla olmuştur. ŞİÖ'nün, 2005 Astana Zirvesi, dünya politikası açısından yeni bir başlangıcın ilanı olarak görülmüştür.⁵¹⁶ 16 Ağustos 2007 tarihinde ise son zamanlarda siyasi çalkantılarla sesini duyuran Orta Asya ülkelerinden Kırgızistan, ev sahipliği yaptığı Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Devlet Başkanları Zirvesi nedeniyle yeniden dünyanın dikkatini üzerine çekmiştir. Başta sınır sorunlarını çözmek üzere kurulan örgütün, günümüzde bu "sınırları" aşarak bölgesel sorunlardan dünya sorunlarının çözümüne katkı sağlayarak sesini duyurma yoluna başvurduğu görülmektedir. Kırgızistan'daki Zirve'de, 2007 Haziran'ında

⁵¹³ Nogayeva, a.g.e., Sayı: 146, s. 11.

⁵¹⁴ Barış Adıbelli, "ŞİÖ'ye Askeri Kimlik", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 165, 2007, s. 11.

⁵¹⁵ Anar Somuncuoğlu, "Türkiye Devre Dışı", *Strateji*, Yıl:4, Sayı: 184, 2008, s. 9.

⁵¹⁶ Barış Adıbelli, "Türkiye'nin ŞİÖ Rüyası", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 193, 2008, s. 14.

Kazakistan tarafından “Asya Enerji Stratejisi” önerisi sunulmuştur. Bu öneride ŞİÖ çerçevesinde üretici ülkelerle tüketici ülkeler arasında sürdürülebilir dengenin oluşturulabileceğinden söz edilmektedir.⁵¹⁷ Özetle gerek Çin gerekse de Rusya ortak bir çıkar potasında erimek için oluşturdukları ŞİÖ ile enerji silahını kendi istekleri doğrultusunda kullanmak istemektedirler. Ortadoğu’nun görünmeyen yüzü ile riske girmek istemeyen Çin sınırlarına yakın olan Hazar Bölgesi enerji kaynaklarını tercih etmektedir. Rusya’ya nazaran görece güçsüz görünen AKT aslında dünya politikasının değişmesinde çok önemli taşları teşkil etmektedir. Bu yüzden Rusya ile Çin; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan üçlüsünü gözden hiç bir zaman çıkarmak istememektedir.

5.4. AVRUPA BİRLİĞİ

Enerji gereksinimi ve buna bağlı olarak da ithal enerjiye olan bağımlılığı hızla artan Avrupa Birliği, 2002 yılı itibarıyla, toplam ithalatının 214.6 milyon tonu (%36.5) Rusya Federasyonu olmak üzere BDT’den, 161.1 milyon tonu (%27.4) ise Ortadoğu ülkelerinden sağlanmaktadır.⁵¹⁸ Bu durum AB açısından yeni açılımları zorunlu hale getirmiştir. AB’nin politika seçenekleri arasında çoklu boru hatları politikasının uygulanması, böylece enerji ithalatında kaynak çeşitliliği oluşturulması öne çıkan konular arasındadır.⁵¹⁹ Avrupa Birliği için Hazar Bölgesi’nin ifade ettiği husus, özellikle doğalgaz alanında Rusya’ya olan bağımlılığının azaltılabilmesine yönelik tedarikçi çeşitliğinin sağlanmasıdır. Avrupa Birliği’nin doğalgazda dışa bağımlılığı 1995 ve 2000 yıllarında %45 iken, bu oran 2010’da %55, 2020’de %70 olacaktır.⁵²⁰

⁵¹⁷ **Ainur Nogayeva**, “ŞİÖ Birliğini Derinleştiriyor”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 165, 2007, s. 12.

⁵¹⁸ **Pamir**, a.g.e., s. 163.

⁵¹⁹ **Özgür Tonus**, “Genişleyen Avrupa Birliği’nin Enerji Politikaları Kapsamında Türkiye’nin Yeri ve Önemi”, *İktisat, İşletme, Finans Dergisi*, Yıl: 20, 2005, s. 51.

⁵²⁰ **Bilgin**, a.g.e., s. 79.

AB, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1991 yılında, vakit kaybetmeden TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım) programını yürürlüğe koymuştur. Proje, başta ekonomik girişimler olmak üzere, işbirliği yapılacak ülkelerde AB'nin daha yakından tanınmasına ve örgütün o ülkelerde kendi prensiplerine uygun bir alt yapı kurmasına olanak sağlayacak önemli bir girişim şeklinde değerlendirilmiştir. AB, 1993 yılında ise TRACECA (Avrupa, Kafkasya, Asya Ulaşım Koridoru) projesini yürürlüğe koymuştur. Böylelikle Avrupa'dan, Karadeniz, Kafkasya, Hazar Denizi, Orta Asya ve Çin'e kadar uzanan uluslararası ulaşım hattının kurulması hedeflenmiştir. “Yeni İpek Yolu” olarak da adlandırılan bu proje ile Asya-Avrupa bağlantısı kurularak ekonomik entegrasyon sağlanmaya çalışılmıştır.⁵²¹ TACIS ve TRACECA çerçevesinde bölgede aktif olarak yer almaya başlayan Avrupa Birliği bu programlarda yeteri kadar başarılı olamamıştır. Nedeni ise TACIS ve TRACECA'nın Avrupa ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak projeleri tam olarak kavrayamaması gösterilmektedir. AB'nin en önemli sorunu ortak bir politika belirleyememiş olmasıdır. Gerek “AB Enerji Sözleşmesi” gerekse 2003 yılının Aralık ayında hayata geçen “Avrupa Güvenlik Stratejisi” bu bölgenin birlik içersindeki önemini ifade etmekte yetersiz kalmıştır.⁵²²

Rusya'nın Avrupa enerji piyasalarına yönelik etkinlik teşebbüslerinden ve Ortadoğu enerji kaynaklarının ABD'nin hakimiyeti altına girmesinden endişe duyan AB, 26 Haziran 2006'da "Nabucco" ismi verilen yeni bir boru hattı projesini hayata geçirme çalışmalarına başlamıştır. AB daha önce TACIS programına ilintili olarak yürüttüğü INOGATE (Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı) projesinin bir parçası niteliğindeki bu yeni projeye Hazar Bölgesi'nde çıkarılan doğalgazı Avrupa'ya taşıyacak olan 3 bin 300 kilometrelik, 4.6 milyar Euro maliyeti olacağı belirtilen boru hattı projesini onaylamıştır. AB, ayrıca 1996 yılında ABD tarafından gündeme getirilen Hazar Denizi'nin altından geçirilecek Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı projesinin hayata geçirilerek Nabucco Boru Hattı'yla birleştirilmesi içinde çaba sarf etmektedir. Bu bağlamda girişimlerini sürdüren AB,

⁵²¹ **Gürol Kırac**, “AB'nin Orta Asya Hedefi”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 149, 2007, s. 11.

⁵²² **Bilgin**, a.g.e., s. 79.

Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan gibi devletlere yönelik diplomatik girişimlerini aralıksız sürdürmektedir.⁵²³ Hem Ortadoğu hem de Rus enerji kaynaklarına alternatif olan Hazar Bölgesi enerji kaynakları konusundaki girişimler için AB nezdinde karar alınmaya başlanmıştır, fakat önemli olan bu kararların bir an önce uygulamaya geçilmesidir.⁵²⁴

Nabucco Doğalgaz Boru Hattı'yla Azerbaycan, Irak, İran, Mısır ve Türkmenistan ile Kazakistan'dan doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması planlanmaktadır. Rusya'nın AB'ye sattığı doğalgaz miktarının 2010'da 200 milyar metreküpü aşabileceği göz önüne alınırsa, Nabucco'nun sadece bir alternatif değil, gerekli bir çeşitlendirme oluşturacağı açıktır. Nabucco, BTC ve BTE' de olduğu gibi ekonomik öneme sahip olmasının yanı sıra jeopolitik önemi öne çıkan bir boru hattıdır. Ukrayna'nın Nabucco'ya katılmak istediği konusunu aktif bir şekilde gündeme getirmeye başlamasından sonra söz konusu boru hattının aynı zamanda Ukrayna bağımsızlığını pekiştirme özelliğine de sahip olabileceği ortaya çıkmıştır. Son dönemde Nabucco'nun yanı sıra AB'nin öne çıkardığı diğer bir proje olan Odessa-Brodı-Plotsk Petrol Boru Hattı projesi de aynı amaç için tasarlanmıştır. Projeye göre Ukrayna'daki Odessa-Brodı Hattı'nın Polonya'ya kadar uzatılıp Hazar petrolünün Avrupa'ya taşınması için kullanıma açılacaktır. AB, çıkış arayan Kazak petrolünün bir şekilde Karadeniz'e, arkasından da Ukrayna'nın Odessa Limanı'na ulaştırılıp Odessa-Brodı-Plotsk Hattı'yla Avrupa'ya taşınmasıyla yakından ilgilenmektedir. 2 Şubat 2007'de Ukrayna ve Kazakistan arasında imzalanan anlaşmalara göre Odessa-Brodı-Plotsk Hattı Kazak petrolüyle doldurulması için çalışmalar başlatılacaktır.⁵²⁵

Son dönemdeki gelişmelere bakıldığında oldukça açık şekilde Hazar Bölgesi'ndeki güç mücadelesinin kızıştığı görülmektedir. AB, Rusya'ya bağımlı hale gelmeye başlayan enerji politikalarını ve Moskova'nın konu üzerindeki etkinliğini

⁵²³ Kırac, a.g.e., Sayı: 149, s. 11.

⁵²⁴ Somuncuoğlu, a.g.e., Sayı: 126, s. 18.

⁵²⁵ Anar Somuncuoğlu, "AB'nin Avrasya'ya Yumuşak Yaklaşım", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 137, 2007, s. 9.

Orta Asya'da elde edeceği etkinlik ve Avrupalı enerji şirketlerinin buradaki çalışmalarıyla kırmayı hedeflemektedir. Avrupalı siyasiler her ne kadar halen insan hakları ve demokrasi gibi söylemlerde bulunsalar da bölge gerçeklerini daha iyi idrak ederek ekonomik çıkarları ön planda tutan yeni bir siyasi sayfa açma arzusundadırlar.⁵²⁶ Bu bağlamda AB'nin dış politika tavrı olarak idealizmden realizme dönüştüğü söylenebilir.

11 Eylül saldırılarından sonra Hazar Bölgesi'ndeki rekabetin artması, AB'nin, daha önce belirlediği ancak uygulama fırsatını ve kararlılığını bulamadığı jeopolitik amaçlar peşinde koşmasını hızlandırmıştır. Avrasya'nın enerji kaynaklarına güvenli ulaşım AB için stratejik amaçlardan birisidir.⁵²⁷ Enerji sıkıntısı çeken AB'nin son yıllardaki Hazar petroleri ve doğalgazını kendine ulaştırmak amacıyla üzerinde çalıştığı projeler Rusya Federasyonu'nu rahatsız edecek şekilde artmıştır.⁵²⁸ Sanki AB, Ukrayna ve Rusya arasındaki 2006 yılbaşında patlak veren doğalgaz krizini bir uyarıcıyı olarak bekliyormuş gibi krizin hemen akabinde AB'nin enerji güvenliğinin sağlanması yönünde daha önce planlanan faaliyetleri hızlandırmaya başlamıştır. Bunlar her şeyden önce Nabucco'nun öncelik olarak belirlenmesi, Nabucco'nun bir parçası olarak düşünülen Hazar geçişli doğalgaz boru hattı projesinin tekrar ele alınması, Karadeniz-Hazar Bölgesi ülkeleriyle enerji işbirliğinin artırılması ve bununla bağlantılı olarak Hazar Bölgesi'ne yönelik AB'nin yeni yaklaşımının geliştirilmesidir.⁵²⁹

5.4.1. Avrupa Birliği'nin Enerji Taleplerine Göre Hazar'ın Önemi

Hazar petrol ve doğalgazının önemini arttıran asıl gösterge, başlıca talep merkezlerinin önümüzdeki yirmi yılda ithal enerjiye bağımlılık oranlarında belirgin

⁵²⁶ Kırac, a.g.e., Sayı: 149, s. 11.

⁵²⁷ Somuncuoğlu, a.g.e., Sayı: 126, s. 18.

⁵²⁸ Ali Külebi, "BDT'nin Geleceği Zorda", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 137, 2007, s. 7.

⁵²⁹ Anar Somuncuoğlu, "AB'nin Enerji Arayışı", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 135, 2007, s. 8.

bir artış beklenmesidir. Petrole bağımlılık oranı, Avrupa için %68 (2010) - % 79 (2010) arasındayken, Pasifik bölgesinde %93'ler (2020) gibi çok yüksek seviyelere ulaşacaktır. Hazar petrol ve gazının hedef piyasası konumundaki AB enerji dengelerinin geleceği açısından konuyu biraz daha açmak gerekmektedir. Buradaki değerlendirmede kullanılacak temel referans kaynağı, AB'nin önümüzdeki 30 yıllık resmi enerji serüvenini belgeleyen, AB enerji arz güvenliğinin “Kutsal Kitabı” sayılabilecek “Green Paper”dır. Petrol ithalatının %45'i Ortadoğu'dan ve doğalgaz ithalatının ise % 42'si tek başına Rusya Federasyonu'ndan gerçekleştirilen AB, mevcut üretim ve tüketim trendlerinin devam etmesi halinde, önümüzdeki 30 yıl içinde enerji bilânçosunda yakıt payları “Tablo 35” gibi olacaktır.

Tablo 35. AB Enerji Bilânçosunda Yakıt Payları 2000–2030 (%)

	2000	2030
Petrol	41	38
Doğalgaz	22	29
Kömür	16	19
Fosil yakıtlar	79	86
Nükleer	15	6
Hidrolik+diğer yenilenebilirler ⁵³⁰	6	8

(Cenk Pala, “Fosil Evliliği Katolik Bir Evlilik mi?”, *Görüş*, Mart-Nisan 2003, Sayı: 54, s. 42)

Petrolün payı mutlak ve nispi olarak hemen hemen aynı kalırken, petrolün ve özellikle nükleerin boşalttığı alan doğalgaz tarafından doldurulacaktır. AB'nin en fazla dışa bağımlılık yaşadığı kaynak toplam tüketiminin %76'sının ithalatla karşılandığı petroldür. AB'nin doğalgaz tüketiminde ithalata bağımlılığı ise %40 düzeyindedir. Doğalgaz tüketiminin ithalatla karşılanma oranının 20–30 yıl içinde yaklaşık %70'ler düzeyine çıkması beklenmektedir. Kuzey Denizi rezervlerinin 25 yıl içinde tükenecek olması bu resmi tamamlamaktadır. Kyoto Protokolü'nde taahhüt edilen emisyon oranlarına inebilmesi açısından ve nükleer enerji de yaşanan durgunluk dönemi nedeniyle AB'nin önümüzdeki 30 yıl içinde, enerji kaynakları

⁵³⁰ Yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde güneş, rüzgar, jeotermal bulunmaktadır.

arasında daha çok doğalgaza ağırlık vereceği anlaşılmaktadır.⁵³¹ AB'nin, Rusya'ya olan doğalgaz bağımlılığını azaltmanın bir yolu, Türkiye'nin 2001 Aralık ayından bu yana aldığı İran gazının ardından Azerbaycan, Türkmenistan'dan almayı planladığı doğalgazı, özellikle Balkan ülkeleri üzerinden Avrupa'ya taşımaya yönelik girişimlerine hız vermesinden geçmektedir. "Green Paper"dan genel hatlarıyla AB'nin enerji arz geleceğinde gerek Hazar hidrokarbon kaynaklarının gerekse en önemli geçiş konumundaki Türkiye'nin çok kritik bir rol üstleneceği anlaşılmaktadır.⁵³² Fakat unutulmaması gereken Rusya'nın da boru hatları konusunda atakta olduğudur.

Hali hazırda AB'deki enerji tüketiminin yaklaşık %41'ni karşılayan (ve 2030'da tahminen %38 civarında olacak) petroldeki durum, dikkat çekici bir farkla, hem Avrupa'nın hem de dünyanın Körfez Bölgesi'ne bağımlılığı olduğu bilinmektedir.⁵³³ Petrolün geldiği bu bölgenin dünya çapında petrol üretimindeki payı 2004 yılında %30,7⁵³⁴'dir. AB'nin petrol ithalatında değişik yollara başvurması Körfez Bölgesi'nin güvensizliğinden kaynaklanmaktadır.

Kısaca AB, Rusya'ya ve yaşanan istikrarsızlıklar nedeniyle Ortadoğu'ya enerji açısından bağımlı olmak istememektedir. Rusya'nın enerjiyi dış politikada bir silah olarak kullanması, Ortadoğu'nun petrol ve doğalgaz paralarını teröre harcaması Hazar'ı Avrupa'nın gözbebeği konumuna getirmiştir. Alternatif enerji kaynaklarında ise ciddi bir gelişme henüz söz konusu değildir, nükleer enerjiye ise hem çevreciler karşı çıkmakta hem de mevcut santrallerin kullanım ömrü sona ermektedir. Bu durumda tek çare Hazar Bölgesi hidrokarbonları olarak söylenebilir.

5.4.2. AB'nin Hazar'daki Şanssızlıkları

⁵³¹ Pala, a.g.e., 2003, s. 43.

⁵³² Pala, a.g.e., 2003, s. 44.

⁵³³ Hekimler, a.g.e., s. 49.

⁵³⁴ www.bp.com/liveassets/global_uk_english/publications/ (erişim tarihi: 18.05.2006).

AB, Hazar Bölgesi'ne gereken önemi geç verdiği için enerji trenini kaçırmak üzeredir. AB'nin verdiği sözler, ekonomik nedenler ve bütüncül olmayan bir politika yüzünden vaatten öteye gitmediğinden yaptırımı olan anlaşmalar devreye girmektedir. Bunun en önemli örneği ise Rusya tarafından verilebilir. Putin döneminden itibaren atağa kalkan Rusya, ortak bir geçmişe sahip olma avantajını kullanarak Hazar Bölgesi ülkeleri ile enerji konusunda işbirliğine gitmiştir. Dolayısıyla diğer güçlere verilen sözler anlamını yitirmektedir.

Nabucco aracılığıyla kullanılacak olan Trans-Hazar Boru Hattı'nın gerçekleşme ihtimali bazı bakımlardan zayıflamaktadır. Bunun sebeplerinden bir tanesi Rusya'nın aktif politikalarıdır. Putin'in son anlaşmaları, AB'nin yeni oluşmaya başlayan Hazar politikasını çıkmazlara sürüklemektedir. Putin'in Hazar'daki kazanımları her şeyden önce diplomatiktir. AB ve Rusya arasındaki güven bunalımının sembolü olan "Turuncu Devrim" den bu yana Rus doğalgazı "güvenli" olmaktan hızla çıkmıştır. İran gazı ise zaten bu mertebeye hiçbir zaman ulaşmamıştır.⁵³⁵ Nabucco tarzı projelerle Hazar enerji kaynaklarına ulaşmayı hedefleyen AB için GUAM ülkelerinden geçecek enerji nakil hatlarının önemi büyüktür. Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yuşçenko'nun Hazar Bölgesi petrolünün GUAM ülkeleri aracılığıyla dünyaya pazarlanmasını teklif etmesi de konuyla ilgili yaşanan bir diğer önemli gelişmedir. Bu çerçevede AB de GUAM Teşkilatı'na önemli destekler sağlamaktadır.⁵³⁶ Unutulmaması gereken bir diğer nokta, AB tarafından AKT'nin demokrasi değerleri adına yapılan açıklamalar, uygulanan yaptırımlar bölge devletlerini ürkütmesidir.

5.4.3. Avrupa Birliği'nin Yeni Enerji Politikaları

⁵³⁵ Anar Somuncuoğlu, "AB Orta Asya'da Kaybetti, ABD Pusuda", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 152, 2007, s. 13.

⁵³⁶ Gürol Kırac, "Rusya'ya Karşı Guam", *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 157, 2007, s. 19.

AB üyesi ülkelerden sadece İngiltere, Danimarka ve İtalya’da 6.5 milyar varil ispatlanmış petrol rezervi bulunmaktadır. Bu üç ülkenin 2003 yılı sonu itibarıyla petrol üretimlerinin toplamı 946 milyon varil olmuştur. AB dışında kalmayı tercih eden Norveç’te ise 10 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Romanya ise 900 milyon varil ispatlanmış petrol rezervine sahiptir. Bu değerler dikkate alındığında gelecekte Norveç, AB üyesi olsa dahi AB’nin petrol ihtiyacını kendi kaynaklarıyla karşılaması mümkün olmayacaktır.

Tablo 36’da sunulduğu üzere, AB’de başta Danimarka, Almanya, İtalya, İngiltere, Hollanda ve Polonya olmak üzere toplam 2.930 milyar metreküp ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır. AB dışında kalan Norveç’te ise 2.460 milyar metreküp doğalgaz rezervi mevcuttur. Mevcut üretim rakamlarıyla AB ülkelerinde üretilen doğalgazın birlik içi doğalgaz talebini karşılaması petrolde olduğu gibi mümkün değildir.⁵³⁷

Tablo 36. Petrol ve Doğalgaz Rezervleri Bulunan AB Ülkeleri (AB üyesi olmayan Norveç dahil)

ÜLKELER	Miktar (1000 milyar metreküp- Doğalgaz)	Rezerv/ Yıllık Üretim Oranı (Doğalgaz)	Miktar (Milyar- Varil- Petrol)	Rezerv/ Yıllık Üretim Oranı (Petrol)
Almanya	0.21	11.7	-	-
Danimarka	0.09	11.8	1.3	9.5
Hollanda	1.67	28.6	-	-
İngiltere	0.63	6.1	4.5	5.4
İtalya	0.22	16	0.7	19
Norveç	2.46	33.5	10.1	8.5
Polonya	0.12	28.9	-	-
Romanya	0.31	24.6	0.9	20.6

⁵³⁷ Tonus, a.g.e., s. 52.

(Özgür Tonus, “Genişleyen Avrupa Birliği’nin Enerji Politikaları Kapsamında Türkiye’nin Yeri ve Önemi”, *İktisat, İşletme, Finans Dergisi*, Yıl: 20, 2005, 234, s. 50)

Tablo 37. Avrupa Ülkeleri Doğalgaz Tüketimi (2001)

Ülkeler	Tüketim (Bcm)	% Payı
İngiltere	95,4	20,3%
Almanya	82,9	17,6%
İtalya	64,5	13,7%
Fransa	40,7	8,7%
Hollanda	39,3	8,4%
İspanya	18,2	3,9%
Romanya	17,5	3,7%
Türkiye	15,5	3,3%
Belçika & Lüksemburg	14,7	3,1%
Macaristan	11,9	2,5%
Polonya	11,4	2,4%
Diğer Avrupa	58,1	12,4%
Toplam	470,1	100,0

(BOTAŞ Kurumsal Analiz Raporu, 2003, s. 48)

AB enerji politikasının temel amaçları arasında, yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji üretimi içindeki payını arttırmak yer almaktadır. Genişleyen AB’nin enerji tüketiminde yenilenebilir kaynakların payının 2005–2030 döneminde %6,5’den %8,6’ya yükseleceğini buna rağmen bu kaynakların görünür gelecekte petrol ve doğalgazın yerini almasının mümkün olmayacağı belirtilmektedir.⁵³⁸ Giderek artan çevreci kaygılar nedeniyle, ekonomik ve teknik ömrünü tamamlamaya yüz tutmuş nükleer santrallerin devre dışı bırakılması ve elektrik üretiminde doğalgaz kullanımının teşvik edilmesi AB’nin enerji açısından dışa bağımlılığını arttıran diğer faktörler olmuştur. Bu nedenden dolayı, AB’nin gelecekte fosil yakıt ithalatını arttırmak zorunda kalacağı öngörüler arasındadır. AB’nin doğalgaza bağımlılığının artmasının doğalgaz rezervlerinin yoğun olarak bulunduğu ve rekabete açık olmayan pazarlara sahip olan Rusya, İran, Cezayir gibi ülkelere bağımlı kalması sonucunu yaratmaktadır. Bu durum AB için “enerji arz

⁵³⁸ Tonus, a.g.e., s. 54.

güvenliği” riskini ortaya çıkarmıştır.⁵³⁹ Bu noktada en optimal çözüm önerisi Hazar Bölgesi doğalgaz kaynaklarıdır fakat burada göze çarpan en önemli sorun gazın Avrupa’ya nasıl taşınacağı sorunudur.

Avrupa enerji politikasının temel amaçları, uzun vadede, güvenilir, ucuz ve çevreye zarar vermeyen enerji sağlamak şeklinde ifade edilebilir.⁵⁴⁰ AB tarafından 1995’te, Avrupa Birliği için bir enerji politikası konusunda yayımlanan “Beyaz Kitap”ta, topluluğun enerji politikasının şimdiye kadar temel aldığı uzun vadeli hedeflere yer verilmiştir. Buna göre enerji politikası, topluluğun ekonomi politikaları amaçlarına (örneğin, piyasa entegrasyonu, deregülasyon, tüketiciyi koruma, iç birlik, müşterek ekonomik amaçlar gibi) uygun olmalıdır. AB enerji politikası aynı zamanda bir dizi özel amaca da hizmet etmek zorundadır. Bunlar arasında enerji tedarikinde güvenliğin sağlanması, rekabet gücü ve çevre korumanın desteklenmesi/teşvik edilmesi sayılabilir.⁵⁴¹

AB 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması ile sürdürülebilir büyüme hedefini ortaya koymuştur. Bu çerçevede, AB sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirmek için aşağıda sunulan enerji ile ilgili üç temel politika belirlemiştir:

- Enerji arzının güvenliği politikasıyla AB ekonomisini ve toplumsal refahını bozacak enerji sıkıntısı riskini azaltmak,
- Rekabetçi enerji sistemi politikasıyla, toplumsal refahı arttırmak ve sanayinin rekabet gücünü yükseltmek amacı için enerji maliyetlerini düşürmek,
- Çevrenin korunması politikasıyla hem enerjinin üretiminde hem de son kullanım alanları açısından çevresel dengeleri gözetmek.

Bu amaçlar çerçevesinde, 1998 yılından sonra AB Komisyonu “Ortak Analiz Projesi”ni (*The Shared Analysis Project*–1999) hayata geçirmiştir. Projenin alt konu

⁵³⁹ Tonus, a.g.e., s. 55.

⁵⁴⁰ Hekimler, a.g.e., s. 42.

⁵⁴¹ Hekimler, a.g.e., s. 46.

başlıkları arasında dünya enerji talebinin geleceği, elektrik ve doğalgaz piyasasının liberalleştirilmesi, çevrenin korunması alanında yeni standartlar belirleyen Kyoto Protokolü'ne uyum sağlanması ve enerji üretim/tüketiminde verimliliğin artırılması amaçları vurgulanmıştır. Son zamanlarda özellikle 11 Eylül 2001'in ardından AB gelecekte enerji arzında karşılaşılabileceği risklere yönelik yeni bir enerji politikası geliştirmeye çalışmaktadır.⁵⁴² Günümüzde INOGATE (*Interstate Oil and Gas Transport to Europe*- Avrupa'ya Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı Programı) Şemsiye Antlaşması'nı imzalayan 21 ülke vardır. Bu proje çerçevesinde AB, enerji arzı güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu sistem sayesinde özellikle doğalgazın boru hatları ile AB'ye getirilmesi düşünülmektedir.⁵⁴³

Avrupa Komisyonu tarafından Kasım 2000'de sunulan enerji temini güvenliğine dair “Yeşil Kitap” ise AB'nin uzun vadeli stratejisini genişleme hedefi bakımından tanımlamaktadır. Bu belge, AB üyesi o zamanki 15 ülkenin 2000 yılı için ithalat bağımlılığını, kendi enerji tüketimlerinin %50'si kadar olduğunu göstermekte ve kalıcı etki yapacak önlemler alınmadığı takdirde 2030 yılında bu değerin gitgide %70'lere çıkacağı sonucunu ortaya koymaktadır. Bu “Yeşil Kitap”, böyle bir artışı engellemek amacıyla sistematik bir önlemler ve araçlar katalogunu tanımlamaktadır. Yeşil Kitap, özellikle AB çapında enerji tüketimindeki payları 2000 yılında %6 olan ve 2010 yılına kadar payları %12'ye çıkması beklenen yenilenebilir enerji kaynaklarının genişletilmesinin teşvik edilmesine bel bağlamaktadır.⁵⁴⁴ Ayrıca, AB enerji arz güvenliğini sağlayabilmek amacıyla “ çoklu boru hatları” politikasını izleyerek enerji ithalatında kaynak çeşitliliği oluşturmayı hedeflemektedir.⁵⁴⁵ Bu bağlamda da Hazar Bölgesi enerji kaynakları ön plana çıkmaktadır. Hazar'ın öneminin nedeni ise Rusya'ya ve Ortadoğu'ya alternatif oluşturmasıdır. Ancak, mevcut gelişmelere bakıldığında, “kaynak çeşitlendirme” isteklerine karşın, Rusya ile mevcut işbirliğinin geliştirilmesinin daha ağırlıklı olduğu ve Hazar kaynaklarına

⁵⁴² **Tonus**, a.g.e., s. 56.

⁵⁴³ **Tonus**, a.g.e., s. 58.

⁵⁴⁴ **Hekimler**, a.g.e., s. 48.

⁵⁴⁵ **Tonus**, a.g.e., s. 59.

yönelimin orta ve hatta uzun döneme ertelenme eğiliminin ağır bastığı söylenebilir. Hazar kaynaklarının, AB tarafından daha çok Rusya'ya bir pazarlık unsuru olarak öne sürüldüğü görülmektedir ve Rus yetkililerin 1994'de imzaladıkları, ancak Duma'nın bugüne kadar onaylamadığı Enerji Şartı Anlaşması'nın (*Energy Charter Treaty*) onaylanması için bu ülkeye baskı yapılmaktadır. Böylece, Batılı yatırımcıların başta bankacılık ve muhasebe işlemleri olmak üzere, önemli sıkıntılarla karşılaştıkları Rus pazarının uluslararası standartlara uyum sağlaması ve politik istikrarın tesisi ile sağlıklı bir yatırım ortamının oluşması hedeflenmektedir. AB'nin, "kaynak çeşitliliği"ni gerçekten birincil bir sorun olarak görüp görmediğine göre bir politika belirlemesi, en azından orta ve uzun dönemli enerji politikaları açısından yararlı olacaktır. Bu husus, Türkiye'nin kaynak çeşitliliğine yönelik enerji güvenliği stratejileri açısından da önem arz etmektedir. Zira bugün büyük oranda Rus gazına bağlı olan ve Mavi Akım Projesi'yle bu bağımlılığı daha da artan Türkiye'nin, Hazar ve Rusya dışı enerji kaynaklarına yönelmesi, Avrupa'nın da katılımı ile ekonomik anlamda değer kazanacaktır. Bu husus, Türkiye'nin AB'ye katılımı ve siyasal istikrar açısından da çok önemli bir husustur.

Özet olarak, AB enerji politikalarını arz güvenliğinin sağlanması, rekabetin artırılması ve çevre korunması çerçevesinde biçimlendirmektedir. Çevre korunması çerçevesindeki eğilimleri ve yönelimleri Kyoto Protokolü kapsamında şekillenen ve "Yeşil Metin (*Green Paper*)" ile belgelenen AB'nin doğalgaz piyasalarını rekabete açmak ve piyasa etkinliği artırma yoluyla doğalgaz arz güvenliğine de katkıda bulunmak istemektedir.⁵⁴⁶ AB'nin enerjiden yana beklentisi çok fakat gerçekleştirdiği eylemler bir o kadar azdır. Dolayısıyla uzun soluklu, ekonomik ve teknik alt yapıya sahip olan projeler AB için katma değer sağlayabilecektir.

5.5. İRAN

⁵⁴⁶ BOTAŞ Kurumsal Analiz Raporu, 2003, s. 48.

Hazar Bölgesi ülkeleriyle İran'ın ilişkisi, SSCB'nin dağılmasıyla başlar. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve on beş yeni devletin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra İran için esas ilgi odağı Hazar olmuş, bölgeye yönelik İran dış politikası SSCB döneminin ardından başlamıştır.⁵⁴⁷ SSCB döneminde statükoyu korumak isteyen İran'ın 1991 sonrası bölgeye yaklaşımı başından beri ideolojiden arındırılmıştır. İdeoloji ihracı yerine ulusal çıkar ve güvenlik kavramları İran'ın temel politika tercihlerini belirlemiştir.⁵⁴⁸ Fakat aynı zamanda Kafkasya'dan, "Güney Azerbaycan"dan kaynaklanan etnik nitelikli tehdit ile Kafkasya'nın Batı'nın nüfuz alanı haline dönüşmesi şeklinde iki temel tehdit İran tarafından algılanmıştır.⁵⁴⁹

İran'ın reel ekonomik gücü petrol ve doğalgaza dayanmaktadır. Dış tehditleri bununla bastıran İran, ABD'yi yine sahip olduğu kaynaklarla tehdit etmektedir. İran 2005 yılı verilerine göre günlük yaklaşık 4 milyon varil ile petrol üretiminde dünya dördüncüsüdür. S. Arabistan, 9.5 milyon varille dünya birincisi, ABD ise 7.6 milyon varille dönemin rakamlarına göre üçüncü sıradadır.⁵⁵⁰

İran, Hazar ülkelerinden en çok Azerbaycan ile ilgilenmektedir. Bunun nedeni İran içersinde çok fazla sayıda Azerinin yaşamasıdır.⁵⁵¹ 15 Ağustos 2006'da İran Petrol Bakanı Kazım Vaziri Hamaneh'in Türkiye ziyareti, Türkiye-İran arasında Türkiye geçişli doğalgaz boru hattı konusunda yeni bir pazarlık dönemini başlatmıştır. İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarımı konusunda görüşmeler yapan İran Petrol Bakanı Kazım Vaziri Hamaneh, Türkiye'den transit geçiş hakkı talep etmiştir. Bunun yanı sıra İran, doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak ikinci bir doğalgaz boru hattının yapımını bizzat üstleneceğini ve bu hat üzerinden Avrupa'ya satacağı doğalgazdan elde edeceği gelirin bir kısmını Türkiye'ye geçiş ücreti olarak vereceğini dile getirmiştir. Türkiye ise İran'ın bu teklifi karşısında hem boru hattına hem de satılacak doğalgaza ortak olmak için

⁵⁴⁷ Akdevelioğlu, a.g.e., s. 149.

⁵⁴⁸ Akdevelioğlu, a.g.e., s. 153.

⁵⁴⁹ Kamil Ağacan, "İran'ın Kafkasya Politikası", *Stratejik Analiz*, Sayı: 87, 2007, s. 37.

⁵⁵⁰ İrfan Kalaycı, "ABD-İran Düellosu", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 148, 2007, s. 20.

⁵⁵¹ Hasanoğlu, Cemilli, a.g.e., s. 30.

“ortak şirket” kurulmasını sonucunda topraklarının İran doğalgazı için transit ülke olmasını teklif etmiştir. Ancak bu konuların hiç birinde anlaşmaya varılmazken, İran tarafı fiyat konusunda da taviz vermeyeceğini kesin bir şekilde dile getirmiştir.⁵⁵²

İran’ın Hazar Bölgesi’nden çıkışı sağlayabilecek bir liman olma özelliği AKT için hidrokarbon nakliyatında kolaylık sağlayabilecektir. Hidrokarbon kaynaklarına sahip olan Hazar Bölgesi ülkelerinin yöneticileri temelde kısa vadede elde etmeyi umdukları enerji rantı üzerinden politika yapmakta ve ülkelerinin sosyopolitik yapılanmalarını bu çerçevede şekillendirmektedirler. Bu nedenle nakliyat sorunun aşılması için İran dahil her yolun denenmesine açıktırlar. İran’da bu ülkelerin beklentilerine kendi çıkarları doğrultusunda yanıt vermeye hazırdır.⁵⁵³ Fakat ABD için İran her zaman en son seçenek olmuştur. İran’ın eline koz vermek istemeyen ABD, daha farklı yollar arayışındadır. Azerbaycan’ın Ermenistan ile 1992 yılından bu yana devam eden Dağlık- Karabağ sorunu ve ABD’nin İran’a uyguladığı yaptırım nedenleriyle Gürcistan, Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara çıkış için tek yol olarak görünmektedir.⁵⁵⁴ Bunlarla birlikte Hazar Bölgesi ülkeleriyle İran arasında enerji kaynaklarının değiş-tokuş (swap) olanağı da bulunmaktadır. İran hidrokarbon üretim alanlarının ülkenin güneyinde yoğunlaşmasına karşılık, başta Tahran, Tebriz ve Meşhed olmak üzere büyük tüketim merkezleri ülkenin kuzeyindedir. Dolayısıyla İran’ın kuzey bölgelerinde hidrokarbon arz eksikliği bulunmaktadır. Bu durum İran’a bölge ülkeleriyle değiş-tokuş anlaşmaları yapabilme olanağı sunmaktadır. Böylelikle, İran bu ülkelerden hidrokarbon alarak kuzey bölgesinde kendisi kullanmakta ve bunun karşılığında güneyde çıkardığı hidrokarbondan eşdeğerde miktarı söz konusu ülkeler için Basra Körfezi üzerinden satmaktadır. Bu sayede İran hem bölge ülkelerini kendisine bağımlı kılmada bir aşama kaydetmiş, hem de olası boru hatları için önerdiği güzergâhın şansını arttırmıştır.⁵⁵⁵ Fakat İran ile Hazar Bölgesi ülkeleri arasındaki dış politika

⁵⁵² Veliev, a.g.e., Sayı: 113, s. 10.

⁵⁵³ Akdevelioğlu, a.g.e., s. 156.

⁵⁵⁴ Mete Göknel, “Kafkaslardaki Savaş ve Enerji Hatları”, www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=2463&kat1=42&kat2=(erişim tarihi: 29.10.2008).

⁵⁵⁵ Akdevelioğlu, a.g.e., s. 156.

pozisyonunu sınırlandıran etkenler bulunmaktadır. Bunlar özetle; bölge ülkelerindeki mevcut İslami muhalefetin İran bağlantısı iddiası, İran'ın sorunlu ekonomik yapısı, teknolojik ve mali yetersizlikleri ile son olarak Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliğidir.⁵⁵⁶

5.5.1. İran'ın Doğalgaz Stratejisi

İran'ın doğalgaz ihraç stratejisine bakıldığında son derece pragmatik bir yaklaşım sergilendiği ve bu konuda güzergah çeşitlendirilmesi politikası izlendiği görülmektedir. Özellikle güzergâh çeşitlendirilmesi konusunda oldukça yoğun çalışmalar yürüten İran, Avrupa'ya kadar uzanacak boru hatları konusunda Türkiye ve Azerbaycan ile görüşmeler yapmaktadır. İran Petrol Bakanı Hamaneh, 2006'da Türkiye ziyareti sırasında İran doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya pazarlanmasını görüşmüştür.⁵⁵⁷ 28 Ocak 2007'de Rusya Milli Güvenlik Konseyi Başkanı İgor İvanov'un İran ziyareti sırasında ise İran lideri Ayetullah Ali Hamaney'in Rusya'ya, "Doğalgaz İhracatçısı Ülkeler Organizasyonu (ONEC)" kurmayı teklif etmiştir. Hamaney'in önerisi aslında basit bir enerji ilişkisi teklifi değildir. Hedef Batı'nın Karadeniz, Güney Kafkasya ve Orta Asya enerji piyasalarını Avrupa'ya yönlendirme stratejisinin ve projelerinin Rusya ve İran'ın söz konusu bölgelerdeki çıkarlarına zarar vermeyi en aza indirme çabasıdır. Nedeni ise son dönemlerde İran üzerinde artan baskılar, Avrupa-Azerbaycan enerji ilişkilerinin gelişmesi ve Trans-Hazar konusunda siyasi iradenin sergilenmesidir. Fakat İran'la ortak oluşturulacak ONEC konusunda Rusya, İran gibi davranmamaktadır. Rusya bu durumda karşılaşılabileceği tepkileri hesaplamakta ve çalışmalarını bu şekilde yürütmektedir. Rusya Batı'yı, yakın komşularına verdiği doğalgazın fiyatını

⁵⁵⁶ Akdevelioğlu, a.g.e., s. 157.

⁵⁵⁷ Veliev, a.g.e., Sayı: 113, s. 10.

yükseltmesinin siyasi bir olgu olmadığı konusunda ikna etmeye çalışırken İran’la oluşturacağı böyle bir ortaklığın Batı’da yol açacağı tepkileri düşünmektedir. İran’ın nükleer sorununun çözülmemesi ise Rusya için ortaklığın gerçekliğe dönüşmesi karşısında önemli bir engeldir.⁵⁵⁸ Bunlarla birlikte Rusya, İran ve Katar 21 Ekim 2008 tarihinde Tahran’da bir araya gelerek doğalgaz ihracatçısı ülkelerden meydana gelecek bir kartelin oluşturulması ihtimalleri ve diğer işbirliği olanakları hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlardır. “Büyük Doğalgaz Troykası” ve “Doğalgaz G3” olarak adlandırılan bu toplantı ABD ve Avrupa Birliği’nin tepkilerini de beraberinde getirmiştir. Oluşturulmasından tedirginlik duyulan doğalgaz karteli her ne kadar bu oluşuma üye olacak ülkeler için karlı bir proje niteliğinde olsa da petrol karteli benzeri bir kuruluşu doğalgaz için oluşturmanın pek de kolay olmadığını belirtmek gerekir. Petrolden farklı olarak doğalgaz; tankerler, tırlar ve benzeri yollardan ziyade boru hatlarıyla transfer edilebilen bir maddedir. Özel terminaller aracılığıyla taşınan sıvılaştırılmış doğalgazın (LNG) maliyeti ise oldukça yüksektir. Bu nedenle genelde doğalgaz ile ilgili 20-25 yıllık sözleşmeler yapılmakta ve bu durumda doğalgaz konusunda küresel düzeyde ayarlamalar yapılmasını güçleştirmektedir.⁵⁵⁹

Hazar Bölgesi ülkelerinden Kazakistan ve Türkmenistan’ın enerji güzergâhlarını çeşitlendirme bağlamında Çin’le enerji ilişkilerini geliştirme çabaları, İran ve Rusya’nın enerji stratejilerine zarar vermektedir. Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan, İran ve Rusya’yı devre dışı bırakarak enerji kaynaklarını Asya ve Avrupa ülkelerine ulaştırması bu iki ülkenin ekonomik ve siyasi stratejilerine iki şekilde zarar vermektedir. İlk olarak, bu ülkeler Asya ve Avrupa pazarlarında Rusya ve İran’ın enerji rakibi konumunda bulunmaktadırlar. İkinci olarak ise Rusya ve İran’ı devre dışı bırakan projeler bu iki ülkenin bölgedeki enerji kaynakları üzerindeki etkinliklerine zarar vermektedir ki bu da özellikle Rusya’nın Avrupa’daki etkinliğini olumsuz yönde etkileyebilir. Durum Rusya ve İran’ın Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın enerji kaynaklarını daha ucuz fiyata satın alarak

⁵⁵⁸ Veliev, a.g.e., Sayı: 137, s. 18.

⁵⁵⁹ Arzu Celalifer Ekinci, “OPEC Benzeri Doğalgaz Karteli Tartışmaları”, www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=17&id=1066, erişim tarihi: 05.11.2008).

üçüncü ülkelere daha pahalı bir fiyata satma çabaları bağlamında değerlendirilebilir. Her ne kadar bu konuda Rusya İran'dan daha etkin olsa da Tahran hala Türkmenistan doğalgazını ve Kazakistan petrolünü üçüncü ülkelere satabilecek pozisyona gelme çabalarını sürdürmektedir.⁵⁶⁰ İran'ın Hazar Bölgesi ülkeleri ile arasının iyi olması çıkarına olan bir durum olacaktır.

5.6. TÜRKİYE

Dünyanın dengesini değiştirmiş veya değiştirme potansiyeli ortaya çıkarmış pek çok olay, araştırmacılar tarafından bir dönüm noktası, yeni bir başlangıç yani milat olarak değerlendirilmektedir. Bu açıklamaya dayanarak, Hazar Bölgesi ülkeleri ve Türkiye arasında kurulan ilişkiler bakımından Sovyetler Birliği'nin dağılması bir milat olarak kabul edilebilir.⁵⁶¹ 20. yüzyılın son on yılı, Avrasya'daki yeniden yapılanma çerçevesinde bu coğrafya dünyada ön plana çıkmıştır. Türkiye, SSCB'nin yıkılışından sonra ortaya çıkan bölgesel-küresel gelişmelere ve dönüşen yapılanmalara hazırlıksız yakalanmıştır.⁵⁶² Buna rağmen jeopolitik yapısı Türkiye'yi olayların merkezine yerleştirmeyi başarmıştır.

Türkiye coğrafi konumu itibariyle, kapalı enerji havzalarını uluslararası piyasaya ulaştıracak yolların kesişme güzergahında bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'ye, Hazar Bölgesi'ni kontrol altında tutmak ve denetlemek isteyen güçlü devletler tarafından önem verilmekte ve Türkiye bu ülkeler tarafından kilit ülke

⁵⁶⁰ Veliev, a.g.e., Sayı: 137, s. 18.

⁵⁶¹ Gökçen Oğan, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasının Açmazları", *Stratejik Analiz*, Sayı: 77, Eylül 2006, s. 39.

⁵⁶² Yaşar Kalafat, *Güney Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara: ASAM Yayınları: 17, 2000, s. VII.

olarak algılanmaktadır,⁵⁶³ çünkü Türkiye Hazar bağlantılı boru hatları sayesinde Rusya'nın enerji tekeli kırabilecek kapasiteye sahiptir.

Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumu ile Avrupa'nın enerji ihtiyacının karşılanmasında boru hatları açısından giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Türkiye üzerinden çekilecek boru hatları diğer alternatiflere nazaran daha ekonomik ve daha güvenli olması bakımından Avrupa için daha uygun bir seçenektir.⁵⁶⁴ Buna karşın Türkiye, Hazar'a yönelik dış politikasını siyasi endişelerle tanımlamaya çalışmakta zorlanmış, çok uluslu firmalar ve konsorsiyumlarla yaptığı tutarsız petrol ve doğalgaz anlaşmalarıyla, Hazar'dan neredeyse tamamen kopmuştur.⁵⁶⁵ Fakat Türkiye Hazar'ı Avrupa'ya bağlamada jeopolitik konumunun avantajlarını kullanarak bölgenin ekonomisine ve politikasına aktif olarak katılma fırsatına sahiptir.⁵⁶⁶ Bunu da ancak uygulayacağı rasyonel politikalarla gerçekleştirebilir. Bu bölgeye yönelik gerçekçi bir politikanın ilk şartı yapılacak boru hatları üzerinde söz sahibi olmaktır dolayısıyla incelenmesi gereken bu önemli konunun ayrıntılarına inilmesi mevzuu açıklayıcı hale getirecektir.

5.6.1. Hazar Bölgesi Ülkeleri ve Türkiye Arasındaki İlişkiler

Hazar Bölgesi ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin filizlenmesi Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla başlamaktadır. Bu duruma hazırlıksız yakalanan Türkiye, Özal döneminde toparlanmaya başlamış fakat verilen uygulanmaması nedeniyle ilişkiler kötüye gitmiştir. Bakü-Tiflis- Ceyhan Boru Hattı ilişkilerin pekişmesinde bir dönüm noktası olmuş, BTC ile somutlaşmaya başlayan projeler sayesinde ilişkiler

⁵⁶³ Yüce, a.g.e., s. 51.

⁵⁶⁴ Cavid Veliev, "Avrupa'ya Türkiye Üzerinden Tahran Gazı", *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 113, 2006, s. 11.

⁵⁶⁵ Bilgin, a.g.e., s. 11.

⁵⁶⁶ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s.274.

kopma noktasından kurtulmuştur. Türkiye'nin bu bölgedeki zenginlikleri hem o ülkelerin hem de kendisinin çıkarına kullanması bu ülkelerin refahını arttıracığından Türkiye, Hazar Bölgesi'ndeki enerji stratejisini üç başlık altında toplamalıdır;

- Yatırımcı olmak, bölgenin petrol ve gaz sektöründe daha fazla rol oynamak,
- Bölge ülkeleriyle Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri güçlendirmek,
- Yeni petrol ve gaz kaynaklarının Türkiye üzerinden Batı piyasalarına güvenli bir şekilde taşınmasını sağlamak.

Türkiye'nin gelişen bir ekonomiye sahip olması nedeniyle son yıllarda enerji talebi sürekli artış göstermektedir.⁵⁶⁷ Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda Türkiye'nin oynamakta olduğu ve oynayabileceği rol yadsınamaz.⁵⁶⁸ Dolayısıyla enerji arz güvenliği açısından Hazar Bölgesi ülkeleriyle Türkiye, daha sıkı irtibata geçip planlarını eyleme dökmelidir.

Yaşanan önemli gelişmelere değinildiğinde ilk olarak karşımıza Türkmenistan ile olan ilişkiler çıkmaktadır. Türkiye ile Türkmenistan arasında Aşgabat'ta imzalanan "Türkmenistan'dan Türkiye'ye Doğalgaz Gönderilmesi Hakkında Anlaşma" 21 Ağustos 1992 tarihinde onaylanarak 16 Ekim 1992 tarih ve 21377 sayılı resmi gazetede yayınlanmıştır. Türkiye ile Türkmenistan arasında imzalanan bu anlaşmaya göre doğalgaz boru hattı yapımı bitirilip gaz gönderilmeye başlandığı tarihten başlayarak 30 yıl için Türkmenistan'dan Türkiye'ye "Uluslararası Gaz Satış Antlaşmaları" çerçevesinde doğalgaz gönderilecektir. Türkiye tarafı Türkmenistan gazının Türkiye üzerinden üçüncü ülkelerin sınırına kadar ulaştırılmasına 30 yıllık süre zarfında kefil olmaktadır.⁵⁶⁹ Aralık 2001'de ise açılan Tebriz-Erzurum hattı İran gazını Ankara'ya sevk etmeye başlamıştır. Doğalgaz ithalatı alanında Türkiye'nin şu anda, Rusya, Cezayir (LNG), Nijerya (LNG), İran,

⁵⁶⁷ **Hekimler**, a.g.e., s. 18.

⁵⁶⁸ **Kamer Kasım**, Ermeni Lobisi ve Karşılıklı Beklentiler Kısacında Türk-Amerikan İlişkileri, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=48&id=1119> (erişim tarihi: 16.02.2009).

⁵⁶⁹ **Kanbolat**, a.g.e., s. 1338.

Türkmenistan ve Azerbaycan’la bağlantıları bulunmaktadır.⁵⁷⁰ Bir diğer önemli zirve, Hazar, Orta Asya ve Karadeniz Enerji Bakanları ile Türkiye, Rusya, İran, Kazakistan, ABD, Ukrayna, Romanya, Azerbaycan, Suriye, Afganistan ile Pakistan üst düzey petrol ve gaz şirketi temsilcileri, İstanbul’da ikincisi yapılan Hazar - Karadeniz Petrol ve Gaz Zirvesi ile Türkiye Uluslararası Petrol - Gaz Fuarı’nda buluşmuşlardır. 26–28 Şubat 2004 tarihleri arasında Türkiye’de gerçekleştirilen petrol ve gaz zirvesinde Hazar Bölgesi, Ortadoğu ve Türkiye’nin doğu-batı arasındaki enerji köprüsü olma konuları ele alınmıştır. Zirvede yapılan oturumlarda Türkiye’nin Hazar, Karadeniz Bölgesi ve Ortadoğu ile Avrupa ülkeleri arasında enerji akışını sağlayan enerji köprüsü olmasından bölgede yoğun olarak bulunan petrolün devletler arasında yaratacağı sorunlara, boğazlarda oluşan tanker yoğunluğunun İstanbul, Türkiye ve boğazlardan yararlanan diğer ülkeler açısından yarattığı tehlikelerden Doğu Karadeniz’deki petrol arama çalışmalarına kadar birçok konu ele alınmıştır. Zirve sonunda Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, “ Enerji bir yandan ülkeler arasında stratejik işbirliklerine temel oluştururken, diğer yandan anlaşmazlıkların ve çatışmaların temel sebebi olmakta” sözüyle düşüncelerini belirtmiştir.⁵⁷¹ Türkiye’nin 2008’e kadar yaptığı doğalgaz anlaşmaları “Tablo 38”de yer almaktadır.

Tablo 38. Türkiye’nin Doğalgaz Alım Anlaşmaları

Mevcut Anlaşmalar	Mikt. (Milyar m3/yıl)	İmzalanma Tarihi	Süre (Yıl)	Durumu
Rusya Fed.	6	14. 02. 1986	25	2011’e kadar devrede
Cezayir (LNG)	4	14. 04. 1988	24	2022’ye kadar devrede
Nijerya (LNG)	1.2	09. 11. 1995	22	2017’ye kadar devrede

⁵⁷⁰ Devlet, a.g.e., s. 96.

⁵⁷¹ “Enerji’nin Yeni Rotası Avrupa”, *Enerji*, Yıl: 9, Sayı: 3, 2004, s. 12.

İran	10	08.08 1996	25	2021'e kadar devrede
Rusya Fed.	16	15.12. 1997	25	2022'ye kadar devrede
Rusya Fed.	8	18.02.1998	23	2021'e kadar devrede
Türkmenistan	16	21.05. 1999	30	2029'a kadar devrede
Azerbaycan	6.6	12.03. 2005	15	2020'ye kadar devrede

(http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_alim_ant.asp (erişim tarihi: 01.10.2008))

Bu anlaşmaların stratejik açıdan sahip olduğu büyük önem yanında, Türkiye gibi yıllık petrol tüketiminin %80'inini ithal eden bir ülkenin bu anlaşmalarda daha etkin rol üstlenmesi beklenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Azerbaycan ve Hazar petrol ve doğalgazının işletilmesi konusunda kendini daha fazla sorgulaması ve daha aktif roller üstlenmek için yapılması gereken siyasi ve ekonomik atakları gerçekleştirmesi beklenmektedir.⁵⁷²

Enerjinin bölgesel mücadele açısından ne kadar önem taşıdığını gösteren diğer bir gelişme de 14–15 Kasım 2008'de Bakü'de yaşanmıştır. Krakov, Vilnus ve Kiev Zirveleri'nin devamı olan IV. Bakü Zirvesi en kritik dönemde, en kritik yerde ve en kritik konuyu görüşmek üzere toplanmıştır.⁵⁷³ Türkiye, Rusya'yı devre dışı bırakarak Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarını Avrupa'ya aktarmak amacıyla 2007'de yapılmaya başlayan enerji zirvesinin dördüncü toplantısına en üst seviyede katılmıştır. Türkiye Devlet Başkanı Abdullah Gül, boru hatlarının başarısının öncelikle gaz ve petrol tedarikine bağlı olduğunu toplantılarda dile getirmiştir.⁵⁷⁴ Bakü Zirvesi önceki üç zirveden farklı olarak sadece Odessa-Brody Hattı'nı değil Nabucco'nunda görüşüldüğü bir zirve olmuştur. Zirve'nin gündeminde Kazakistan Devlet Petrol ve Doğalgaz Şirketi (KazMunayGaz) ile Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) arasında Trans- Hazar Petrol Taşımacılık Sistemi'nin kurulmasına

⁵⁷² Dikkaya, a.g.e., s. 61.

⁵⁷³ Cavid Veliev, “Kazanani Olmayan Savaş”, *Strateji*, Yıl: 5, Sayı: 231, 2008, s. 11.

⁵⁷⁴ “Gül, Bakü'de Nabucco İçin Destek İstedi”, *Zaman*, 16 Kasım 2008.

dair anlaşma imzalanmıştır. Tanker filolarından ve kayıklardan oluşan sistem Kazakistan'ın Aktau limanı ile Bakü arasında petrol taşımacılığını yürütecektir. Trans- Hazar Petrol Taşımacılık Sistemi'nin kurulması için Azerbaycan ve Kazakistan 3 milyar dolarlık bir sermaye yatıracak ve ilk hesaplamalara göre sistem 2013 yılında çalışmaya başlayacak ve petrolün bir kısmı BTC'ye aktarılacaktır. 16 Haziran 2006'da İlham Aliyev'in Kazakistan ziyareti sırasında Kazakistan'ın BTC'ye petrol vermesi için taraflar arasında anlaşma imzalanmış ve Kazakistan Ekim 2008'in sonu itibarıyla BTC'ye petrol vermeye başlamıştır. Trans- Hazar Sistemi'yle taşınacak petrolün geri kalanı ise tankerlerle Gürcistan limanları üzerinden Odessa-Brody'ye taşınacaktır. Kazakistan'ın BTC'ye katılması ve petrol ihracatında Rusya'ya bağımlılıktan kurtulması dış politika stratejisini etkileyecek ve Azerbaycan-Kazakistan arasında işbirliğini daha da geliştirecektir.⁵⁷⁵

5.6.2. Türkiye'nin Enerji Güvenliği

21. yüzyılda enerji talebi ile bu talebin karşılanması uluslararası politikada en önemli gündem konusudur. Türkiye; Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu üçgeninde bulunan en önemli jeopolitik yapıya sahip ülkedir. Türkiye, NATO, AGİT, Avrupa Konseyi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve İslam Konferansı Teşkilatı üyesidir. Türkiye bu alt yapısı ve jeopolitik konumu itibarıyla doğalgaz ve petrol boru hatlarının en güvenli geçiş yolu olarak nitelendirilebilir.⁵⁷⁶

Türkiye'nin en fazla doğalgaz alımı yaptığı ülke Rusya'dır. Rusya'dan doğalgaz ithal eden 19 ülke arasında 4. sırada bulunan Türkiye, Mavi Akım'la birlikte Almanya'dan sonra Rusya'nın ikinci gaz ithalatçısı konumundadır.⁵⁷⁷ Rusya, hükümetler nezdinde kurduğu iyi bağlantılarla Trans-Hazar Projelerini rafa kaldıracak olan 25 yıllık bir süreyi kapsayan Mavi Akım Doğal Gaz Projesi'ni hayata

⁵⁷⁵ Veliev, a.g.e., Sayı: 231, s. 11.

⁵⁷⁶ Çomak, a.g.e., s. 71.

⁵⁷⁷ Kamalov, a.g.e., 2004, s. 159.

geçirmiştir. Bu proje Hazar’da oluşabilecek ve Türkiye’nin kilit rol oynayabileceği bütünsel bir enerji rejiminin doğmasına izin vermezken, Türkiye’nin önemli bir petrol ve gaz pazarı olmaktan öteye gitmesini engellemiş ve Türkiye’nin gaz tedarikinde ciddi bir oranla Rusya’ya bağımlı olmasını sağlamıştır.⁵⁷⁸

Eski Alman Ekonomi ve Çalışma Bakanı Wolfgang Clement’inde ifade ettiği gibi “enerji alanında tarih yazmak isteyenler teknolojiye yatırım yapmalıdır”. Türkiye’nin enerji alanında tarih yazmak gibi bir iddiası olmamakla birlikte, şüphesiz enerji gereksinimi giderek artan bir ülke konumunda olması sebebiyle teknolojiye yatırım yapması gerekmekte ve bu yatırımlarında mutlak anlamda teşvik edilmesi gerekmektedir. Günümüz itibarıyla akaryakıt fiyatının 3/4’ünü oluşturan yüksek vergiler nedeniyle dünyanın en pahalı benzini Türkiye’de kullanılmaktadır.⁵⁷⁹ Artan enerji ihtiyacını ithalat yoluyla karşılamak zorunda olan Türkiye tedarikçi zenginleştirmeyi elindeki imkânlarla göre rasyonel bir şekilde sağlayamamıştır. Bunun ölçüsü doğalgaz anlaşmalarının bütünlükten uzak, yüksek fiyatlı ve çoğu kez “al ya da öde” esasına göre yapılmış olmalarıdır.⁵⁸⁰ Türkiye için enerji arz güvenliğini sağlamada iki çözüm bulunmaktadır. Birincisi teknolojiyi kullanarak yenilebilir enerji kaynakları üretmek, bir diğer çözüm ise OPEC ülkeleri arasında yer almayan Hazar Bölgesi ülkeleriyle ilişkilerini geliştirip oradaki enerji rezervlerini rasyonel bir şekilde kullanabilmektir.

5.6.3. Boru Hatları Diplomasisi

Gelişmenin vazgeçilmez unsurlarından biri olan enerji ve enerjinin verimli kullanımı, hızlı bir küreselleşme sürecinde bulunan dünyamızda, arz kaynağı ülkelerle talep merkezlerinin çeşitli taşıma yolları ve en önemlisi de boru hatlarıyla

⁵⁷⁸ Bilgin, a.g.e., s. 68.

⁵⁷⁹ Hekimler, a.g.e., s. 33.

⁵⁸⁰ Bilgin, a.g.e., s. 68.

birbirine bağlanmasını zorunlu kılmıştır. Bugün, yeni enerji haritaları incelendiğinde ülkeleri bir ağ gibi kaplayan, sınırları ise çoktan aşmış, mevcut boru hattı sistemlerinden daha yaygın şekilde kendini belli eden “planlanan” boru hattı sistemleriyle karşılaşmaktadır.⁵⁸¹

Türkiye, üç deniz arasında, iki kıtada toprakları bulunan orta büyüklükte bir ülkedir. Dolayısıyla Türkiye’nin sahip olduğu coğrafi konumu enerjide çok boyutlu⁵⁸² bir politik yapı izlemesini kaçınılmaz hale getirmektedir. Bir yandan Türkiye’nin Rusya, Hazar Bölgesi, Orta Asya ve Ortadoğu’ya yakınlığı, enerji zengini bölgelere ulaşım imkânını kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan ise Türkiye’nin batı sınırında enerjiye muhtaç Avrupa bulunmaktadır. Bu ise Türkiye’nin potansiyel bir enerji koridoru olma beklentilerini dış güçler tarafından arttırmaktadır. Belirli bir ülkenin hegemonyasına girmeden, güvenilir ve hidrokarbon kaynaklarına duyulan ihtiyaç, Türkiye’nin kuzeyi, doğusu ve güneydoğusunda boru hattı beklentileri oluşturmaktadır.⁵⁸³ Böylelikle Hazar Bölgesi ve diğer bölgelerin hidrokarbonlarının Türkiye üzerinden dünya piyasalarına açılması ile enerji arz güvenliğini pekişecektir. Aynı zamanda Karadeniz ülkelerinden çıkan binlerce geminin dünyaya açılan tek kapısı olan Türk Boğazları’nın yetersiz kalması Rus ve Hazar petrolünün Batı’ya ulaşmasında alternatif rota arayışlarını beraberinde getirmiştir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları’na alternatif yine Türkiye’den geçecek boru hatları ile gerçekleştirilebilir.

Dünya güvenlik sisteminin 11 Eylül 2001’den sonra yeniden yapılanması sürecinde jeopolitik ve jeostratejik olarak güvenlik sistemleri açısından Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya-Hazar Bölgesi alt sistemlerinin kesiştiği noktada yer alan Türkiye’nin bu yeniden yapılanma içerisinde kendi çıkarı açısından pasif değil aktif

⁵⁸¹ **Cenk Pala**, “Boru Hattı Taşımacılığının Geleceği ve Türk Boğazlarının Durumu”, *SDD Dergisi*, Ocak 2000.

⁵⁸² Türkiye’nin, Rusya ve Avrasya’nın diğer güçleriyle ilişkilerini geliştirmesi Batı’daki saygınlığını yeniden arttıracaktır. Hazar Bölgesi seçeneğini de göz ardı etmemesi gereken Türkiye çok merkezli ve çok boyutlu bir dış politika izlemeli salt belirli bir bölgeye odaklanmamalıdır.

⁵⁸³ **Dokuzlar**, a.g.e., s. 157.

olarak yer alması gerektiği açıktır. Türkiye bulunduğu coğrafi konumunun verdiği avantajlarla küresel enerji güvenliğinin sağlanması açısından vazgeçilmez bir konuma sahiptir.⁵⁸⁴ Türkiye gerek petrol gerekse de gaz taşımacılığında Hazar Bölgesi'nde Rusya'nın ve İran'ın etkinliğini en aza indirgeyen buna karşın Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın görece düşük lojistik maliyetle ürünlerini dünya fiyatlarından satabildikleri bütünsel enerji rejiminin doğmasına izin verebilecek bir jeopolitik mevzidedir.⁵⁸⁵

Türkiye'nin enerji bağlamında Hazar Bölgesi'ne yönelik politikalarından en önemlilerinden biri Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi petrol ve doğalgaz üreticisi ülkelerin sürdürülebilir ekonomik kalkınmalarına katkıda bulunmak suretiyle bu (enerji üreticisi) ülkelerle Türkiye arasında karşılıklı bağımlılığı arttırarak bölgenin siyasi istikrarına katkıda bulunmak ve kendi çıkarları dahilinde enerji pastasından pay alabilmektir. Bununla birlikte Türkiye enerjiyi en uygun ve güvenilir bir biçimde ulaştırmak suretiyle, enerji yollarını çeşitlendirerek arz esnekliği sağlayan alternatif bir güzergâhtır.

Hazar Bölgesi'nde temel sorun dünya enerji kaynaklarının geleceği açısından çok büyük potansiyele sahip ve aynı zamanda uluslararası pazarlara açılan denizlere çıkışı olmayan bir bölgeden akılcı mesafeler üzerinden bu bölge enerji kaynaklarını dünya pazarlarına taşımak için güvenli ve etkin bir biçimde işletilen boru hatları ağının kurulabilmesidir. Türkiye bir yanda doğu ile batı, diğer yandan güney ve kuzey arasında enerji köprüsü olabilecek konumu sayesinde ideal transit bir yol olarak bu soruna çözüm şeklinde görünmektedir.⁵⁸⁶

Enerji boru hatlarının güzergâhı bölgede ülkeler için bir dönüm noktasıdır. Hattın sağlayacağı büyük avantajlar dikkate alındığında hattın kendi ülkelerinden geçmesini arzu edenlerin yol açtığı karışıklıklar, siyasi entrikalara yol açabilir. Yüzyıllardır Kafkasya'da nüfuz için mücadele eden Rusya ve Türkiye bugün de

⁵⁸⁴ **İşcan**, a.g.e., s. 103.

⁵⁸⁵ **Bilgin**, a.g.e., s. 64.

⁵⁸⁶ **İşcan**, a.g.e., s. 113.

Hazar petrollerinin ihraç güzergâhı için büyük bir rekabete girişmiştir.⁵⁸⁷ SSCB'nin yerini alan Rusya'nın egemen konumda bulunduğu noktada, Türkiye'nin ikilemi hem burada kendine yakın ve güçlü yönetimleri destekleyerek Rus etkisini hafifletmek hem de bunu yaparken Rusya'yı kızdırmamaktır⁵⁸⁸ çünkü Rusya ile yaşanabilecek bir gerilim Türkiye'yi dış politikada kaosa sürükleyebilir.

Türkiye, Hazar Bölgesi'nin kaynaklarını taşıyan boru hatlarının güzergâhından çıkma tehlikesinde olduğunu unutulmamalıdır. Türkiye doğu ile batı arasında potansiyel enerji köprüsü olma fırsatını da kaçırabilir.⁵⁸⁹ Dolayısıyla Türkiye'nin bu konuda çok dikkatli davranması gerekir. Türkiye, enerji alanında Hazar Bölgesi'ndeki yeni girişimleriyle Kazakistan, Türkmenistan gibi devletleri kendi yanına çekerek Avrupa'ya ulaşacak enerjinin kendi topraklarından geçmesi için var gücüyle çalışmalıdır. Önümüzdeki dönemde kutuplar arasındaki mücadelenin daha da kızışması beklenmektedir. Bu mücadelede Türkiye'de gerekli analizleri yapmalı ve hemen yanı başında süregelen bu projelerde kendisine nasıl bir hedef belirlemesi gerektiğini doğru bir biçimde değerlendirmelidir. Geç kalınmış girişimlerin Türkiye için hem maddi hem de manevi maliyetleri olacağı da unutulmamalıdır.⁵⁹⁰ Fakat bunlarla birlikte, dünya güçlerinin enerji için kıyasıya rekabet içerisinde bulundukları bu ortamda Türkiye'nin kendisini sadece “enerji koridoru” rolü alması eksik bir politikadır.⁵⁹¹ Dolayısıyla enerji alanında yapmış olduğu anlaşmaların sona ermeye başlamasıyla Türkiye 2011 yılında enerji krizi darboğazına girebilir. 2008'de patlak veren ekonomik bunalımda düşünüldüğünde ülkelerin dış politikasında birincil argüman güvenlik ve enerji olmalıdır.

5.6.4. Türkiye'nin Potansiyel Transit Ülke Olarak Rolü

⁵⁸⁷ Sarıahmetoğlu, a.g.e., s. 78.

⁵⁸⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, Cilt: I: 1919–1980, Editör: Baskın Oran, 12. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 26.

⁵⁸⁹ Turgut A. Karabekir, “Türkiye Esaret Senaryosunu Bozmalı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 138, 2007, s. 4.

⁵⁹⁰ Kırac, a.g.e., Sayı: 157, s. 19.

⁵⁹¹ Somuncuoğlu, a.g.e., Sayı: 158, s. 13.

Hazar Bölgesi'nin mevcut boru hattı sistemi Sovyetler Birliği'nin ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuştur. 1996 yılı itibarıyla Orta Asya'dan Rusya'ya ham petrol boru hattı kapasitesi 16 milyon ton olup bu kapasitenin son yıllarda neredeyse tamamı kullanılmaktadır. Bölgede ihraç edilen petrol mevcut boru hattı ile Karadeniz'e gelmekte ve oradan deniz yoluyla Batı pazarlarına ulaşmaktadır. 2003 rakamlarına bakıldığında Hazar'da 143 milyar tonluk bir petrol rezervinin 156 trilyon metre küpükte bir doğalgaz rezervinin olduğu tespit edilmiştir. 2002 tüketim rakamları ve bu rakamlar göz önüne alındığında doğalgazın 60 yıl, petrolünse 40 yıl dayanacağı ifade edilmektedir. Ancak teknolojinin gelişmesiyle sondajların derinlikleri daha diptere ilerleyeceğinden bu rakamların değişeceği de tahmin edilmektedir. Bugün Karadeniz üzerinden ihraç edilen ham petrol 500 bin varil/gün'e ulaşmış durumdadır. 2010 yılında bu miktarın 2,5 milyon varil güne çıkacağı hesaplanmaktadır.⁵⁹² Artacak petrol miktarı ile birlikte bunun uluslararası pazara sunulması Hazar Bölgesi kaynakları için sorun haline gelmektedir. Mevcut boru hatlarının ihtiyacı karşılayamaması çözümü deniz yollarına sevk etmektedir ama bu durumda kendi başına ayrı bir sorun sarmalı oluşturmaktadır.

Türkiye'nin stratejik konumu onu petrol/doğalgaz üreten Ortadoğu ülkeleri ve Hazar Bölgesi ile Avrupa'daki tüketici ülkeler arasında doğal "enerji koridoru"na dönüştürmektedir. Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan limanı Irak petrolleri ile Azerbaycan ve Kazak petrollerinin de Avrupa'ya açılan kapısını teşkil etmektedir. Buna ek olarak İstanbul ve Çanakkale Boğazları da Karadeniz ile Akdeniz arasında petrol tankerleri için mühim bir geçiş noktası durumundadır.⁵⁹³ Fakat boğazların güvenliğini tehlikeye atan petrol tankerlerinin geçişleri, akıllarda soru işareti uyandırmaktadır.

5.6.4.1. Türkiye ve Boğazlar

⁵⁹² "Enerji'nin Yeni Rotası Avrupa", *Enerji*, Yıl: 9, Sayı: 3, 2004, s. 15.

⁵⁹³ *Devlet*, a.g.e., s. 93.

Türkiye 1994 yılında petrol tankerlerinin boğazlardan geçmesine dair bazı düzenlemeler getirmiştir. Rusya 1936 Montrö Anlaşması'nı ileri sürerek bu düzenlemelere karşı çıkmıştır. Montrö Anlaşması hükümleri uyarınca Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin ticari gemileri, boğazlardan serbestçe geçebilir. Savaş gemilerinin serbest geçişi 15 gün önceden haber vermek ve bir arada dokuz gemiyi belli bir tonajı aşmamak şartlarına bağlanmıştır. Denizaltılar ve on bin tondan büyük savaş gemilerinin geçmesi ise yasaktır. Ticari gemiler sadece sağlık gerekçesiyle durdurulabilirler.⁵⁹⁴ Montrö Anlaşması'nın ana niteliği boğazlardaki trafiğin serbest olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁹⁵ Türkiye ise Montrö Anlaşması'ndan günümüze çok fazla zaman geçtiğini, bu süre içerisinde boğaz trafiğinin oldukça arttığını, bu nedenle boğazların kontrol ve düzenleme altına alınmasının şart olduğunu ileri sürmüştür. Montrö Anlaşması'nın ana niteliği boğazlardaki trafiğin serbest oluşudur. Ancak bu anlaşmanın imzalandığı 1936 yılında boğazlardan günde bir iki ticari gemi geçmekteydi. Günümüzde ise durum hiç böyle değildir. Petrol tankerlerinin geçişine izin verilmesi halinde boğazlar büyük bir tehlike altına girecektir. Bu nedenle Türkiye Boğazlar Mevzuatı'nda yeni düzenlemeleri kabul ederek petrol tankerlerinin boğazlardan geçişine bazı kısıtlamalar getirmiştir.⁵⁹⁶ Bunlarla birlikte, Türk Boğazları'nı sadece "taşıma koridoru" olarak değerlendirmemek; aksine deniz canlılarının göç etmelerini sağlayan çok hassas bir "biyolojik koridor" şeklinde de ele almak gerekir. Türk Boğazları, sadece %7'sinde hayat olan ve bu nedenle 110 türün koruma altına alındığı Karadeniz eko-sistemindeki yaşamın devamı açısından çok önemli bir işleve sahiptir. Özellikle İstanbul Boğazı'nın, Karadeniz suyunun yenilenmesinde yegane araç olduğu unutulmamalıdır. Bu önemli gerçeğe rağmen, bir yandan hızla artan tanker trafiği ve buna bağlı olarak çoğalan kazalar nedeniyle, öte yandan balast suları ve gemi boyaları gibi deniz yaşamını tehdit eden diğer kirlilik

⁵⁹⁴ Çelik, Kalaycı, a.g.e., s. 114.

⁵⁹⁵ Aras, a.g.e., s. 107.

⁵⁹⁶ Çelik, Kalaycı, a.g.e., s. 115.

faktörleriyle, Boğaz eko-sistemi aşırı derecede ve sürekli olarak kirletilmektedir.⁵⁹⁷ Türkiye’de şu anda enerji mevzuatında, 2007 yılı - 5576 sayılı Petrol Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun⁵⁹⁸ uygulanmaktadır. Hem canlı türlerinin korunması hem de boğazlardaki güvenliğin sağlanması adına mevzuata yeni düzenlemeler getirilmeli, petrolün taşınması ile ilgili olarak da yeni boru hatları çözüm olarak geliştirilmelidir.

5.6.5. Sorunlar- Perspektifler Ve Türkiye Açısından Sonuç

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın, bölgeye birçok uluslararası şirketin arkalarına devletlerini ve politikalarını alarak yoğunlaşmasına sebep teşkil edecek kadar önemli doğal ve fiziki kaynaklara sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla bu denli zengin kaynakların işletilmesinde önemli coğrafi, siyasi, ekonomik ve konjonktürel sorunlar bulunmaktadır. En önemli sorun, şüphesiz finansman ve teknik donanım sağlanması konusunda görülmüştür. Bu sorunun aşılmasında Azerbaycan ve Kazakistan, yabancı sermayeyi bölgeye çekerek önemli oranda başarı sağlamıştır. İkinci sorun, açık denizlere uzak olmanın sebep olduğu üretimin dünya pazarlarına ulaştırılması noktasında gözlemlenmektedir. Özellikle çoğunluğu Rus topraklarından geçen boru hatlarının kullanılması zorunluluğu, bu ortakla olan bağlarını azaltma amacıyla olan ülkeler için kısıtlayıcı bir faktördür. Bu konuda Azeri petrolleri için önerilen Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’nın, bu ülkenin bağımsızlığının korunması ve gelir düzeyini arttırılması için hayati öneme sahip olduğu söylenebilir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ Pala, a.g.e., Ocak 2000.

⁵⁹⁸ T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Petrol Piyasası Dairesi Başkanlığı, *Petrol Piyasası Sektör Raporu 2007*, s. 74.

⁵⁹⁹ Dikkaya, a.g.e., s. 59.

Türkiye'nin diğer uluslararası firmalarla rahatlıkla rekabet edebilecek konumda olmaması, teknik ve finansman yetersizliklerine sahip olması ve bu stratejik tartışma noktalarının “kısır” siyasi mülahazalar sebebiyle hep arka planda kalması bölgeye müdahale edememesinin nedenleri arasında sayılabilir.⁶⁰⁰ Türkiye'nin neticede finansman açısından daha somut adımlar atıp⁶⁰¹ bölgesel politikalarda aktör olması gerekmektedir.

Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığın azaltılması için yeni kaynaklara yönelmesi, enerji potansiyelini etkin ve verimli kullanılabilmesi için eşgüdüm eksikliği ile plansızlığın ortadan kaldırılması gerekmektedir. Enerji kaynağı ülkeler çeşitlendirilmeli, rüzgâr, jeotermal, hidroelektrik ve termik santrallerin potansiyelleri daha verimli kullanılarak enerji üretiminde yerli kaynakların payı arttırılmalıdır.⁶⁰² Türkiye dış politika seçeneklerinde sadece ABD ve AB'yi gösteren gözlükleri çıkartıp, kurulmakta olan yeni dünyaya daha geniş olarak bakabilmelidir.

⁶⁰⁰ Dikkaya, a.g.e., s. 61.

⁶⁰¹ Dikkaya, a.g.e., s. 60.

⁶⁰² Çomak, a.g.e., s. 76.

SONUÇ

“21. yüzyılın güç merkezi Hazar Bölgesi”, hegemonik enerji tekelinin alternatiflerinden biridir. Bu bölge, askeri anlamda jeopolitik, enerji açısından stratejik öneme sahiptir. Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan devletlerin dünya düzenine uyum süreci oldukça zorlu geçmiştir. Ekonomik açıdan birbirine bağımlı bir sanayi ağına sahip olan bu devletler, rejimin çökmesiyle kendilerini büyük bir bölünmüşlüğün içinde bulmuşlardır. Ekonomik temelli sorunların neden olduğu istikrarsızlık ve ilerleyen zamanlarda etnik nedenlerden çıkan problemler de eklenince Kafkasya ve Orta Asya’da, çok yönlü demokrasi, sosyal diyalog, politik irade ve işbirliği platformları gereklilik oluşmuştur. Özellikle 21. yüzyılda enerji kaynaklarının önem kazanması, petrol ve doğalgazı uluslararası piyasaya ulaştırma sorunu, Rusya, Ortadoğu ve Çin arasında yer alan merccek işlevini gören Hazar Bölgesi’ni küresel güçlerin çatışma sahasına dönüştürmüştür.

Bölgeye geçmişinde yakınlığı ile bilinen Rusya’da Yeltsin’in ardından yeni bir dönemi başlatan Vladimir Putin, bir taraftan merkezîyetçi politikasını sürdürürken, diğer taraftan da Batı ekonomisiyle entegrasyon sürecini devam ettirmiştir. Orta Asya dış politikasında “yakın çevre doktrini”ni ve “Avrasyacılığı” gözetken Putin, Azerbaycan-Kazakistan-Türkmenistan’ın enerji kaynaklarını kendi toprakları üzerinden Batı’ya ulaştırmak istemektedir. Yerkürenin giderek artan enerji

ihtiyacı karşısında AKT'nin sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını politik ve ekonomik güce dönüştürmeye çalışan Rusya, eski Sovyetler Birliğı bölgesinde söz sahibi olma iddiasını Medvedev döneminde de sürdürmektedir.

11 Eylül 2001 terör olayları nedeniyle Orta Asya'nın güneyine konuşlanan ve bölgede etkin olma yönünde politikalar izleyen ABD ise Rusya'nın güvenlik endişelerini giderek arttırmış bu bağlamda Orta Asya iki gücün çekişme alanına dönüşmüştür. Enerjinin varlığı ve önem kazanması, bölge devletlerinden daha çok dış güçlerin politik projeksiyonlarında yer almaktadır. Bölge devletleri daha dar bir bakış açısıyla enerjiyi kısa dönemli planlamalarla değerlendirmekte iken; dış güçler bölgede hegemonyalarını kurmaya çalışmakta, enerjiyi stratejik, uzun dönemli bir etken olarak ele almaktadır. Böylelikle güç merkezi olan Hazar Bölgesi'ni yönetip dünyayı kontrol etmeye biraz daha yaklaşıacaklardır.

Hazar Bölgesi'nden çıkan ve uluslararası pazarda değer içeren en önemli iki enerji kaynağı olan petrol ve doğalgaz bölge ülkeleri için vazgeçilmez birer güç kaynağıdır. Bu güç kaynakları bulundukları bölgeyi de bir güç merkezi haline çevirmektedir. Rusya ve Ortadoğı'ya enerji açısından alternatif arayan dünyada, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji kaynaklarının çıkarılması, kullanabilir hale getirilmesi ve diğer ülkelere ulaştırılması uluslararası siyasetinin en önemli gündem maddelerindendir.

İlk etapta Hazar enerji havzasında Amerikan menşeli şirketler vasıtasıyla etkin rol almaya çalışan ABD, bölge enerjisinin dünya pazarlarına ulaştırılması için asrın projesi olarak nitelendirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nı desteklemiştir. Hazar enerjisini dünya pazarına ulaştıracak olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın geçtiğı ülkelerin ekonomisine getirisinin yanı sıra bölgenin güvenlik ve istikrarına da önemli ölçüde katkılar sağlaması beklenmektedir.

Çıkar ilişkileri şeklinde ilerleyen dış politikada her ülke refahını ve ekonomisini geliştirmek için çaba sarfetmektedir. Ekonominin temel girdilerinden olan petrol ve doğalgaz, çarkların döndürülmesi için olmazsa olmaz kaynaklardır. 21. yüzyılda ülkeler ya enerjiye sahip olmalı ya da enerjinin taşındığı güzergahlarda bulunup söz sahibi olmalıdır yoksa enerji tekelinin içinde yok olup gitmeye mahkum olurlar.

Her gün gelişen teknoloji ise yakın vadede enerji çıkmazına çözüm olmayacaktır. Ülkeler alternatif kaynaklar bulamayınca kaynakların çıkarıldığı alternatif coğrafyalara yönelmek durumunda kalmaktadır. Son ana kadar yapılmayan hamleler, ülkelerde kırmızı alarm çaldığında geri dönülmeyen hatalara neden olacaktır. Dolayısıyla hükümetlere göre değişmeyen ulusal bir enerji politikasının yapılması ülkeler için şarttır.

Hazar Bölgesi, hidrokarbon kaynaklarıyla enerji açısından dünyanın diğer bölgelerine alternatif olma özelliğini taşımakta, petrolde ise OPEC'in tekel gücünü yıkmaktadır. Bu nedenle küresel güçler, Hazar'a hakim olma mücadelesi vermektedir. Petrolden kazanılan paraların nereye harcandığı belli olmayan Ortadoğu ile "Uyanan Dev Rusya" arasında kalan ülkeler, seçeneği terazinin ortasında yer alan Hazar Bölgesi'nden yana kullanmak istemektedir. Bununla birlikte bölgedeki enerji kaynaklarının aranıp çıkarılması süreçlerinde olduğu kadar, uluslararası pazara ulaştırılmalarında da büyük ve kıyasıya rekabet yaşanmaktadır. Bu rekabet bölgesel ve küresel güç mücadelesinin ayrılmaz ve belki de en önemli halkasını oluşturmaktadır. Enerji hatları ve enerji kaynakları Hazar Bölgesi için yapılacak her türlü gözlemde göz önünde bulundurulması gereken en önemli faktördür. Girişimciye ve yatırımcıya ihtiyacı olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ellerindeki hidrokarbonları en akılcı şekilde dünya piyasasına sunmak istemektedir. Bunun için de Rusya'nın tekelinden kurtulmuş boru hatlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Fakat İran, Gürcistan veya Çin çıkışlı olabilecek boru hatlarının yapımında

karşılaşılan iki ana engel bulunmaktadır. Bunlar sermaye yetersizliği ile Hazar'ın hukuki statüsündeki soru işaretleridir. Ekonomileri SSCB'nin ardından düzelmeye başlayan AKT'de amaç, petrol ve doğalgaz kaynaklarının bağımsız bir şekilde dünya pazarına taşıyarak refah düzeylerini en üst seviyelere çıkarabilmektir. Her oyunda olduğu gibi elbette Hazar Bölgesi enerji oyununda da kara delikler bulunmaktadır. Bunun için de enerjide arz güvenliği sağlamak isteyen ülkelerin bir an önce resmi manada projelerini hayata geçirmesi gereklidir. Enerji güzergahı konusunda ilk nihai anlaşmayı imzalayan taraf kazanan taraf olacaktır.

21. yüzyılda enerjiye sahip olmak demek güce sahip olmak demektir. Dünyada, enerji arz güvenliğinin sağlanmasında alternatif olan Hazar Bölgesi, uygulayacağı akılcı politikalarla küresel güç siyasetinin nesnesi olmak yerine öznesi konumuna geçebilecektir. Doğalgaz ve petrol gibi gücü temsil eden hidrokarbonlarını ve jeopolitiğini de kullanarak Hazar Bölgesi 21. yüzyılda yeni dünyanın güç merkezi olacaktır.

KAYNAKÇA

ADIBELLİ, Barış, “ŞİÖ’ye Askeri Kimlik”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 165, 2007, ss. 11–12.

_____, **Barış**, “Türkiye’nin ŞİÖ Rüyası”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 193, 2008, ss. 13–14.

_____, **Barış**, “Rusya ile Çin Ayrışmaya Başladı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 140, 2007, ss. 20–21.

_____, **Barış**, “Türkiye’siz Türk Dünyası”, *Jeopolitik*, Yıl: 5, Sayı: 35, 2006, ss. 73–75.

_____, **Barış**, “Büyük Avrasya Projelerinin Yarışı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 118, 2006, ss. 12–13.

AĞACAN, Kamil, “İran’ın Kafkasya Politikası”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 87, 2007, ss. 37–38.

AKÇAKOCA, Amanda, “ Nabucco’yu Gerçekleştirmek Kolay Olmayacak”, *Zaman*, 25 Şubat 2009.

AKÇALI, Pınar, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin Bağımsızlık Dönemi Temel Sorunlarına Genel Bir Bakış”, (Edit. E. Gürsoy, N.E. Şahin) *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Hollanda: SOTA Yayınları, 2002, ss. 21–28.

AKDEVELİOĞLU, Atay, “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası”, *Küresel Politikada Orta Asya*, Der. Mustafa Aydın, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005, ss. 149–186.

AKKAN, Faruk, “Artık Ucuz Gaz Yok”, *Zaman*, 23 Aralık 2008.

_____, **Faruk**, “Türkiye’yi By-Pass Eden Yeni Hazar Hattı’na İmza”, *Zaman*, 21 Aralık 2007.

ALTAN, Türker, “Tükenmiş Bir Çevresel Miras”, *Avrasya Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 1, 1995, s. 42.

ALTUNSOY, İsmail, “Yüzyılın Projesi BTC’deki Güvenlik Zaafı Türkiye’ye Pahalıya Mal Olacak”, *Zaman*, 08 Ağustos 2008.

“Amerika’daki Kasırgada Korkulan Olmadı, Petrol 105 Dolara Geriledi”, *Zaman*, 3 Eylül 2008.

“Amerika Türkmen Gazı İçin Devrede”, *Zaman*, 10 Eylül 2008.

ARAS, Osman Nuri, *Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, İstanbul: Der Yayınları, 2001.

ARDICI, Nuray Ömür- BAŞARAN, Sertuğ – Kadiri, Meryem, “Orta Asya Ekonomisi”, *Ortadoğu- Orta Asya ve Kesişen Yollar*, Der. Gamze Güngörmüş Kona, II. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, ss. 181–238.

ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 6. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2006.

AYDIN, Turan. “Rusya’nın Petrol ve Doğal Gaz Politikası”, *Avrasya Etüdları*, Sayı: 4, 1995, s. 49.

BAYCAUNOVA, Suale, “Kazakistan Petrol ve Gazının Türk ve Rus Dış Politikalarındaki Yeri ve Önemi”, *Avrasya Dosyası-ABD Özel*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2000, ss. 252-276.

BERKTAY, Deniz, “Putin’in Balkan Çıkarması”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 2008.

BRZEZİNSKİ, Zbigniew, *Büyük Santranç Tahtası*, (Çev. Yelda Türedi), İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 2005.

BİLGİN, Mert, *Avrasya Enerji Savaşları*, II. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

BİRSEL, Haktan, *Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

BIYIKLIOĞLU, Nadir, “Türk Dünyası Enerji Kaynakları ve Boru Hatları”, *Türk Yurdu*, Cilt: 25, Sayı: 216, 2005, ss. 14–18.

BOLAT, Hacı Bayram, “Enerji Havzalarındaki İstikrar, Bölgesel İşbirliği Projeleriyle Ancak Sağlanabilir”, (Röportaj-Bülent Aras’la), *Kafkasya*, Yıl: 1, Sayı: 2, s. 9.

“BP Statiscal Review of World Energy”, Aktaran İşcan, İsmail Hakkı. “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 22, 2002.

“BP Dünya Enerji İstatistikleri, Haziran 2005”, Aktaran; Troschke, Manuela. “Avrasya Kıtasının Enerji Kaynakları ve Türkiye ile Avrupa’nın Enerjisinin Sürdürülebilir Bir Şekilde Tedarik Edilmesi Açısından Bu Kaynakların Önemi”, Editörler: Werner Gumpel, Alpay Hekimler, *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007.

“BP Statiscal Review of World Energy- June 2001” Aktaran İşcan, İsmail Hakkı. “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 22, 2002, s. 93

“Brussels, Astana Vow Closer Energy Cooperation”, *New Europe*, December 10-16, p. 45.

“BTC’den 100 Milyon Varil Petrol İhraç Edildi”, *Enerji*, Yıl: 12, Sayı: 5, 2007, s. 31.

BOTAŞ Kurumsal Analiz Raporu, Haziran 2003.

“Burgaz-Dedeoğlu Hattı Türkiye’yi By-Pass Edecek”, *Enerji*, Yıl: 12, Sayı: 4, 2007, s. 14.

CAFERSOY, Nazım, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, ASAM Yayınları: 30, Ankara, 2001.

CANSEVER, Enes, “Duygu ile Mantığın Arasında Sıkışan Ümit”, *Zaman*, 10 Eylül 2008.

CAŞIN, Mesut Hakkı, “Aç Kurtların Son Valsi: ABD-Rus Çatışması Nereye?”, *Jeopolitik*, Yıl: 5, Sayı: 29, 2006, s. 41.

CEMİLOĞLU, Sezgi, “Çin ile ABD’nin Enerji Savaşı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 151, 2007, s. 15.

CUKROWSKI, Jacek, “Russian Oil: The Role Of The Sector In Russi’s Economy”, *Post- Communist Economies*, Vol: 16, No: 3, Carfax Publishing, 2004, p. 285.

ÇAYKA, Fedor, “Gaz Opek’i: Fantezi veya Gerçek”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 137, 2007 ss. 19–20.

ÇELİKPALA, Mitat, “Hazar’da Çok Boyutlu Bölgesel Girişim”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 174, 2007, ss. 14–15.

_____, **Mitat**, “Rusya’nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Arayışı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 134, 2007, ss. 12–13.

_____, **Mitat**. “Kafkaslarda Büyük Oyun”, *Strateji*, , Yıl: 3, Sayı: 132, 2007, ss. 8-9.

ÇELİK, Kenan - KALAYCI Cemalettin, “Azeri Petrolünün Dünü Bugünü”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı:16, 1999, s.105.

ÇOMAK, Hasret, “Türkiye’nin Enerji Güvenliği”, (Edit. Werner Gumpel, Alpay Hekimler) *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, ss. 71-78.

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, 20. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2004.

DEMİR, Ali Faik, “Hazar Havzası ve Kafkasya”, *Birleşik Kafkasya*, 2006, ss. 14-20.

DENİZ, Veli, “Boru Hatları Yapımında Teknik Esaslar ve Tedarikte Güvenlik”, (Edit. Werner Gumpel, Alpay Hekimler) *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, ss. 117–134.

DEVLET, Nadir, “Enerji Hatlarının Güvenliğinde Ülkelerin İstikrar Sorunları”, (Edit. Werner Gumpel, Alpay Hekimler) *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, ss. 93–108.

DİKBAŞ, Kadir, “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, *Avrasya Dosyası-Türkmenistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2001, ss. 74–96.

DİKKAYA, Mehmet, “Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 3, 1999, ss. 33–66.

DOKUZLAR, Bircan, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal Gaz (Orta Asya'dan Avrupa'ya)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

DOKUZLAR, Bircan, YILMAZ Hasan - Cenk Pala, “Çin'in Orta Asya Enerji Politikası”, *Avrasya Dosyası-Türk Dünyası-Çin*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2006, ss. 297–322.

DUGİN, Aleksandr, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 5. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2005.

EFEGİL, Ertan- AKÇALI Pınar, *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyetçilik ve Etnisite*, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2003.

EFEGİL, Ertan, “Washington’un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 6, No: 2, 2000, ss. 187–202.

“IEA, 2004”, Aktaran Narin, Müslüme, “Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesinde Enerji Kaynaklarının Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 166, 2007.

EKİNCİ, Arzu Celalifer, “OPEC Benzeri Doğalgaz Karteli Tartışmaları”, www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=17&id=1066, (erişim tarihi: 05.11.2008).

EKREM, Nuraniye Hidayet, “Bakü-Tiflis-Ceyhan’ın Çin’e Etkileri”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 114, 2006, ss. 21–22.

Enerji, Yıl: 9, Sayı: 5, 2004, s. 9.

Enerji, Yıl: 9, Sayı: 4, 2004, s. 10.

“Enerji’nin Yeni Rotası Avrupa”, *Enerji*, Yıl: 9, Sayı: 3, 2004, s. 15.

ERHAN, Çağrı, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları”, *Küresel Politikada Orta Asya*, Der. Mustafa Aydın, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005, ss. 13-42.

EROL, Mehmet Seyfettin, “Bağımsızlıktan Günümüze Türkmenistan’da İktisadi Kalkınma Stratejisi ve Abadancılık”, *Avrasya Dosyası*, Fasikül: 23, Cilt: 7, Sayı: 4, 2001–2002, s. 218.

EROL, Mehmet Seyfettin, *Hayalden Gerçeğe Türk Birleşik Devletleri*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1999.

ESLEN, Nejat, “Çok Kutuplu Düzenin Başlangıcı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 139, 2007, ss. 4–5.

ESLEN, Nejat, “Yeni ‘Soğuk Savaş’ Dönemi mi?”, *Jeopolitik*, Yıl: 5, Sayı:29, 2006, s. 9.

“EU And Azerbaijan Agree To Set Up Energy Partnership”, *New Europe*, 12–18, 2006.

“EU Strives To Secure Caspian Hydrocarbons”, **New Europe**, 2006, p. 15.

FİLİZFİDANOĞLU, Dilek, “Petrol Yabancı Tekellere”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 143, 2007, s. 18.

GAZEL, Fırat, “ Mavi Akım: Genetik Şifresi Çözüldü”, *Avrasya Dosyası-Enerji Özel*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2003, ss. 53-93.

GÖKNEL, Mete, “Kafkaslardaki Savaş ve Enerji Hatları”, <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=2463&kat1=42&kat2=> (erişim tarihi: 29.10.2008).

GUMPEL, Werner, Alpay, Hekimler, “Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye”, Editörler: Werner Gumpel, Alpay Hekimler, Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Yayını, 2006, s. 1.

GUMPEL, Werner, “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon”, *Avrasya Etütleri*, Sayı: 13, 1998, ss. 19–33.

“Gül, Bakü’de Nabucco İçin Destek İstedi”, *Zaman*, 16 Kasım 2008.

GÜNEY, Enver, “Çin Ekonomisindeki Yeni Gelişmeler, Asya Kaplanları ve Çin’in Enerji Potansiyeli”, *Petro Gas*, Sayı: 42, BOTAŞ Vakfı Yayın Organı, 2003, s. 63.

HASANOĞLU, Mürteza - CEMİLLİ, Elnur, *Güney Kafkasya’da ABD Politikası*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

HEKİMLER, Alpay, “Türkiye’de Artan Enerji Gereksinimi Çerçevesinde Son On Yılda Ekonomik Gelişmeler”, (Edit. Werner Gumpel, Alpay Hekimler) *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, ss. 17–40.

HEKİMOĞLU, Asem Nauşabay, *Rusya’nın Dış Politikası I*, Ankara: Vadi Yayınları, 2007.

HERGÜNER, Mustafa, “Doğu Akdeniz Enerji Merkezi”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 143, 26 Mart 2007, ss. 15–16.

<http://www.tasam.org/index.php?altid=1571&syf=3> (erişim tarihi: 01.11.2008).

<http://www.koxuz.org/anasayfa/node/1921> (erişim tarihi: 01.10.2008).

<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=539&sayfa=42> (erişim tarihi: 15.10.2008).

http://www.globalstrateji.org/TUR/Icerik_Detay.ASP?Icerik=356 (erişim tarihi: 30.09.2008)

http://www.bp.com/liveassets/global_uk_english/publications/ (erişim tarihi: 18.05.2006).

<http://www.enerjihukuku.com/> (erişim tarihi: 01.08.2008).

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/Oil.html> (erişim tarihi: 09.11.2008).

<http://eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/Background.html> (erişim tarihi: 08.11.2008).

<http://eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/Background.html> (erişim tarihi: 01.11.2008).

<http://eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Background.html> (erişim tarihi: 01.11.2008).

http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_alim_ant.asp (erişim tarihi: 01.10.2008).

http://www.haberler.com/azerbaycan-baku-supsa-petrol-boru-hatti-ile-haberi/?utm_source=Ana_Menu_Mouse (erişim tarihi: 30.10.2008).

http://turkmenistan.orexca.com/images/map2_eng.gif (erişim tarihi: 14 şubat 2009).

<http://www.ekonomist.com.tr/apps/dictionary.app/dictionary.php?searchstring=G&dict=es.dict-> (erişim tarihi: 01. 01. 2009).

<http://www.ekonomist.com.tr/apps/dictionary.app/dictionary.php/es.dict/konsorsiyum> (erişim tarihi: 20.02.2009).

IşIK, Abdurrahman, “ Tşrkmenistan’da Gerçekleştirilen Reform”, *Avrasya Dosyası- Tşrkmenistan Ŗzel*, Cilt: 7, Sayı: 2, Yaz 2001, ss. 39-57.

İBRAHİMLİ, Haleddin, *Değişen Avrasya’da Kafkasya*, Ankara: ASAM Yayınları: 25, 2001.

İLHAN, Suat, *Tşrklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık*, II. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005.

İŞCAN, İsmail Hakkı, “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 22, 2002, ss. 87–118.

İŞERİ, Emre, “Amerika’nın Soğuk Savaş Sonrası Büyük Stratejisi, Avrasya Heartland’ında Petrol ve Boru Hatlarının Geopolitiği”, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Der. Yelda Demirağ, Cem Karadeli, Ankara: Palma Yayıncılık, 2006, ss. 49–64.

İYİDOĞAN, Gözde, “ABD’nin Ortadaki Etkisi”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 168, 2007, ss. 19–20.

KALAFAT, Yaşar, *Güney Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara: ASAM Yayınları: 17, 2000.

KALAYCI, İrfan, “ABD-İran Düellosu”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 148, 2007, s. 20.

KAMALOV, İlyas, “Gazprom’un Avrupa’yı Fethi”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 81, 2007, ss. 94–97.

KAMALOV, İlyas, “Rusya Federasyonu”, *Stratejik Öngörü*, 2006, Ankara: ASAM Yayınları, s. 5.

KAMALOV, İlyas, *Putin’in Rusya’sı KGB’den Devlet Başkanlığına*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.

KANBOLAT, Hasan, “Türkmenistan”, *Yeni Türkiye- Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Ankara, Yıl: 3, Sayı: 16, 1997, s. 1330.

KARA, Sinem, “Rusya Enerji Politikasını Sağlamlaştırıyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 111, 2006, s. 5.

KARABAĞLI, Aslan, “Türk Cumhuriyetlerinin Fosil Kaynakları”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, Sayı: 47, Yıl: 47, 1998, ss. 14–16.

KARABEKİR, Turgut, “Türkiye Esaret Senaryosunu Bozmalı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 138, 2007, s. 4.

KARADAĞ, Raif, *Petrol Fırtınası*, İstanbul: Divan Yayınları, 5. Baskı, 1991.

KARAOSMANOĞLU, Filiz. “Yeni(lenebilir) Enerji Kaynakları ve Türkiye”, *Görüş*, Sayı: 54, (TUSİAD Yayın Organı), 2003, ss. 30-34.

KARBUZ, Sohbet, “Petrolün Üretim Zirvesi ve Petrol Ekonomisinin Geleceği”, *İşletme, İktisat ve Finans*, Yıl: 19, Sayı: 223, 2004, ss. 21-22.

KASIM, Kamer, “Gürcistan’da Neler Oluyor”, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=736> (erişim tarihi: 27.02.2009).

_____, **Kamer**, “Karadeniz Havzası ve Güney Kafkasya’da Olası İşbirliği Olasılığı”, <http://www.usakgundem.com/yazar/599/karadeniz-havzasi-ve-guney-kafkasyada-isbirligi-olasiligi.html> (erişim tarihi: 27.02.2009).

_____, **Kamer**, “Karabağ Sorununda Geline Nokta”, <http://www.usakgundem.com/yazar/962/karabag-sorununda-gelinen-nokta.html> (erişim tarihi: 27.02.2009).

_____, **Kamer**, “Azerbaycan: Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı”, <http://www.usakgundem.com/yazar/864/azerbaycan-kafkasya-nin-yukselen-yildizi.html> (erişim tarihi: 27.02.2009).

_____, **Kamer**, “ABD’nin Orta Asya Politikasındaki İkilem”, <http://www.usakgundem.com/yazar/782/abd-nin-orta-asya-politikasindaki-ikilem.html>, (erişim tarihi: 17.02.2009).

_____, **Kamer**, “Ermeni Lobisi ve Karşılıklı Beklentiler Kısılacında Türk-Amerikan İlişkileri”, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=48&id=1119> (erişim tarihi: 16.02.2009).

_____, **Kamer**, “Soğuk Savaş Dönemine Dönüş mü?”, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=1032&type=48> (erişim tarihi: 16.02.2009).

_____, **Kamer**, “Rusya-Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki”, (Edit. İhsan Çomak) *Rusya Stratejik Araştırmalar I*, İstanbul: TASAM Yayınları, 2006, ss. 231-246.

_____, **Kamer**, “The Transportation Of Caspian Oil and Regional Stability”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 4, Number 1, 2002, p. 37-46.

_____, **Kamer**, “The Nagorno- Karabagh Conflict, Caspian Oil an Regional Powers”, *The Politics of Caspian Oil*, London Palgrave, 2001, p. 185-198.

KIRAC, Gürol, “ABD’nin Alternatif Arayışları”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 160, 2007, ss. 19-20.

_____, **Gürol**, “Kazakistan’dan Savunma Atağı”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 158, 2007, s. 16.

_____, **Gürol**, “Rusya’ya Karşı GUAM”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 157, 2007, ss. 19-20.

_____, **Gürol**, “AB’nin Orta Asya Hedefi”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 149, 2007, s. 11.

_____, **Gürol**, “İsrail Orta Asya’yı Gözetliyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 148, 30 2007, s. 15.

KIŞLALI, Murat, “Enerjide Bağımlılık Oyunu”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 129, 2006, s. 17.

KLEVEMAN, Lutz, *Yeni Büyük Oyun Orta Asya’da Kan ve Petrol*, İstanbul: Everest Yayınları, 2003.

KRAMNİK, İlya, “Zıtlasma Su Yüzüne Çıktı”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 2008.

KULOĞLU, Armağan, “ABD, Karadeniz Politikalarını Erteledi”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 105, 2006, s. 14.

KUNT, Gürsu, “Somut Öneriler Doruğu”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 127, 2006, ss. 10-11.

KÜLEBİ, Ali, “Rusya’da Medvedev Dönemi”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 194, 2008, s. 15.

_____, **Ali**, “Türkmen Gazına İlgi”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 180, 2007, ss. 10-11.

_____, **Ali**, “Yeni Dengeler Açığa Çıkıyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 139, 2007, s. 10.

_____, **Ali**, “BDT’nin Geleceği Zorda”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 137, 2007, ss. 7-8.

_____, **Ali**, “Çin’in Enerji İhtiyacı Artıyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 132, 2007, s. 7.

MAYER-TASCH, Peter Cornelius, “Tarihsel Bakış Açısıyla Enerji ve Enerji Tedariki”, (Edit. Werner Gumpel, Alpay Hekimler) *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Yayını, 2006, ss. 5–16.

MEFTUN, Metin, *Politik ve Bölgesel Güç; Hazar*, İstanbul: IQ Yayınları, 2004.

MİTYAGEV, Oleg, “Güney Akımı Yunanistan’a Yönelildi”, *Cumhuriyet*, 05 Mayıs 2008.

Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Ortak Girişim Anlaşması İmzalandı”, *Enerji*, Yıl: 10, Sayı: 7, 2005, s. 8.

NARİN, Müslüme, “Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesinde Enerji Kaynaklarının Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 166, 2007, s. 2.

NOGAYEVA, Ainur, “Nazarbayev’in Petrol Atağı”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 169, 2007, s. 10–11.

_____, **Ainur**, “ŞİÖ Birliğini Derinleştiriyor”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 165, 2007, ss. 12–13.

_____, **Ainur**, “Hazar’da Petrol Dansı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 155, 2007, s. 20.

_____, **Ainur**, “Berdimuhamedov Ekibini Kuruyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 153, 2007, s. 1617.

_____, **Ainur**, “Orta Asya’da Entegrasyon”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 151, 2007, ss. 6–7.

_____, **Ainur**, “Çin, Orta Asya’da Enerjiye Odaklı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 146, 2007, ss. 11–12.

_____, **Ainur**, “Kazakistan Putin’i Endişelendiriyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 144, 2007, s. 16.

_____, **Ainur**, “Pekin Orta Asya’da İlerliyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 133, 2007, ss. 7–9.

_____, **Ainur**, “Kazakistan’ın Denge Arayışı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 121, 2006, ss. 4–5.

OĞAN, Gökçen, “Orta Asya Enerji Diplomasisi Hız Kesmiyor” , *Stratejik Analiz*, Sayı: 86, 2007, ss. 7–9.

_____, **Gökçen**, “Türkiye’nin Orta Asya Politakasının Açmazları”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 77, 2006, ss. 39–42.

OĞAN, Sinan, “Gürcistan- Güney Osetya Savaşında Cephe Genişlerken, Gürcistan Kaybediyor”, *Zaman*, 11 Ağustos 2008.

_____, **Sinan**, “Mavi Akım: Türk- Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=627> (erişim tarihi: 01.06.2008).

ONAY, Yaşar, “Hazar Enerji Kaynaklarının Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri”, *Avrasya Etüdları*, 2002, s. 29.

“OPEC’te ABD’ye Karşı Atak”, *Radikal*, 18 Kasım 2007, s. 11.

ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası*, Cilt: I: 1919–1980, (Edit. Baskın Oran), 12. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

ÖZTÜRK, Osman Metin, *Rusya Federasyonu Askeri Doktrini*, Ankara: ASAM Yayınları: 19, 2001.

PALA, Cenk, (BOTAŞ Strateji Geliştirme Daire Başkanı) ile L. Melike Koçgündüz’ün 01 Ağustos 2007 tarihli mülakatı.

_____, **Cenk**, *Arşivleri* (01.08.2007 tarihinde gerçekleşen röportaj sonucu Cenk Pala'dan alınan evraklar, notlar, kaynaklar).

_____, **Cenk**, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni ABD-Petrol-Dolar Petrol Krizlerinin Perde Arkası*, 2. Baskı, İstanbul: Yasak Elma Yayınları, 2007.

_____, **Cenk**, “Fosil Evliliği Katolik Bir Evlilik mi?”, *Görüş*, Sayı: 54, 2003, ss. 36-44.

_____, **Cenk**, “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Gazın Yeri ve Önemi: “Hazar Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye”, *Avrasya Dosyası-Enerji Özel*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2003, ss. 5-37.

_____, **Cenk**, “Hazar Boru Hatları, Bakü- Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye”, *Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 4, Kış: 2001-2002, ss. 231-252.

_____, **Cenk**, “Enerji Perspektifinden Türkiye-ABD İlişkilerinin Yeni Boyutu: Irak'ın Geleceğine İlişkin Bir Senaryo Denemesi”, *Avrasya Dosyası*.

_____, **Cenk**, “Boru Hattı Taşımacılığının Geleceği ve Türk Boğazlarının Durumu”, *SDD Dergisi*, 2000.

PAMİR, Necdet, “Kafkasya'daki Enerji Kaynaklarının Arz Güvenliği ve Kafkasya Siyasetine Etkileri”, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Der. Yelda Demirağ, Cem Karadeli, Ankara: Palme Yayıncılık, 2006, s. 159.

“Petrol 250 Dolar Olur”, *Cumhuriyet*, 12 Haziran 2008.

“Petrol Arapların Kesesine Aktı”, *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 2008.

“Petrolü Lehman ve Merrill Yükseltiyordu İkisi Zorda Kalınca Fiyat Düşmeye Başladı”, *Zaman*, 19 Eylül 2008.

RASİZADE, Alec, “The Caspian Energy Legend And ‘Great Game’ Of Concomitant Pipelines”, *The Iranian Journal Of International Affairs*, The Institute For Political And International Studies, Vol: XIV, No: 1 and 2, 2002, p. 22.

“Rusya, AB’ye Gazı 410 Dolara Satacak”, *Zaman*, 11 Eylül 2008.

“Rusya ve Gürcistan Osetya İçin Silaha Sarıldı”, *Zaman*, 09 Ağustos 2008.

“Ruslar ve Gürcüler, Osetya İçin Silaha Sarıldı, Dünya Endişeli”, *Zaman*, 09 Ağustos 2008.

“Rusya’da Medvedev Dönemi”, *Cumhuriyet*, 03 Mart 2008.

“Samsun-Ceyhan’a İlk Kaynak Yapıldı”, *Global Enerji*, Mayıs 2007, Sayı: 33, s. 16.

SANDER, Oral, *Türkiye’nin Dış Politikası*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

SAPAROW, Durdy, “Türkmenistan’ın Dış Siyaseti: Sürekli Tarafsızlık”, *Avrasya Etüdleri*, 2003, s. 79.

SARIAHMETOĞLU, Nesrin, “Hazar Petrol Boru Hattının Güzergâhı ve Güvenliği Meselesine Bir Bakış”, *Avrasya Etüdleri*, 2000, ss. 67–80.

SATMAN, Abdurrahman, “Dünya’da ve Türkiye’de Doğal Gaz: Güncel Konular”, *Enerji*, Yıl: 10, Sayı: 1, 2005, s. 52.

SAVGI, Gürhan- ŞAHİN, Mehmet, “Uzmanlar Açıkladı: BTC’deki Patlamanın Sebebi Teknik Arıza”, *Zaman*, 09 Ağustos 2008.

SOLTAN, Elnur, “Türkmenistan ve Rusya: Gaz Üzerinde Kurulan İlişkiler”, *Avrasya Dosyası- Türkmenistan Özel*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2001, ss. 184–205.

SOMUNCUOĞLU, Anar, “Rusya’da Batıcı Siyaset Olasılığı Kalmadı”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 193, 2008, ss. 13–14.

_____, **Anar**, “Kerimov Denge Kuruyor”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 190, 2008, ss. 19-20.

_____, **Anar**, “Doğal Gaz Artık Ucuz Değil”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 187, 2008, s. 9.

_____, **Anar**, “Türkiye Devre Dışı”, *Strateji*, Yıl:4, Sayı: 184, 2008, ss. 9-10.

_____, **Anar**, “Avrasya’da Saflar Netleşiyor”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 160, 2007, s. 2.

_____, **Anar**, “Küresel Güçler Karadeniz’de Çarpışıyor”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 158, 2007, ss. 12–13.

_____, **Anar**, “AB Orta Asya’da Kaybetti, ABD Pusuda”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 152, 2007, ss. 13–14.

_____, **Anar**, “Avrasya’da Dengeler Değişiyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 151, 2007, ss. 8–9.

_____, **Anar**, “Putin’den İddialı Son Sesleniş”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 149, 2007, ss. 12–13.

_____, **Anar**, “Öncelikli Hedef Yakın Çevre”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 147, 2007, ss. 12–13.

_____, **Anar**, “AB’nin Avrasya’ya Yumuşak Yaklaşım”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 137, 2007, ss. 9–10.

_____, **Anar**, “AB’nin Enerji Arayışı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 135, 2007, ss. 8–9.

_____, **Anar**, “İki Sonuçsuz Zirve”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 128, 2006, s. 15.

_____, **Anar**, “Rusya’dan AB’ye Enerji Kilidi”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 126, 2006, s. 17.

_____, **Anar**, “Bölgedeki Petrol, Doğalgaz, Hidrolik ve Uranyum Kaynakları Dikkat Çekiyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 120, 2006, ss. 10-11.

_____, **Anar**, *Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş Büyüme Stratejileri*, Ankara: ASAM Yayınları: 31, 2001.

STETTNER, Rupert, “Avrupa ve Ulusal DeRegülasyon Baskıları Altındaki Enerji Hukuku”, (Edit. Werner Gumpel, Alpay Hekimler) *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, ss. 55–70.

ŞEN, Mustafa Kemal, “Petrolün Domino Taşları”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 206, 2008, ss. 22-23.

ŞİR, Aslan Yavuz, “Berdimuhammedov'un Tahran Ziyareti ve Doğalgaz Anlaşması”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=203>, (erişim tarihi: 25 Şubat 2009).

_____, **Aslan Yavuz**, “Türkiye Nabucco’dan Çekilir mi?”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=22>, (erişim tarihi: 30 Ocak 2009).

TANRISEVER, Oktay, “ 11 Eylül Sonrası Dönemde Azerbaycan’ın Rusya ile İlişkileri”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 86, 2007, ss. 91–93.

TARAKÇI, Nejat, “Türkmenistan Küresel Sistemin Yeni Hedefi”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 146, 2006, ss. 8–9.

_____, **Nejat**, “Rusya Arka Bahçesini Toparlıyor”, *Jeopolitik*, Yıl: 3, Sayı: 10, 2004, ss. 54–57.

T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Petrol Piyasası Dairesi Başkanlığı, *Petrol Piyasası Sektör Raporu 2007*.

TOMBERG, Igor, “Rus Gazı Yeni Yolunu Buldu”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 162, 2007, s.17.

TONUS, Özgür, “Genişleyen Avrupa Birliği’nin Enerji Politikaları Kapsamında Türkiye’nin Yeri ve Önemi”, *İktisat, İşletme, Finans Dergisi*, Yıl: 20, 2005, s. 50.

TROSCHKE, Manuela, “Avrasya Kıtasının Enerji Kaynakları ve Türkiye ile Avrupa’nın Enerjisinin Sürdürülebilir Bir Şekilde Tedarik Edilmesi Açısından Bu Kaynakların Önemi”, (Edit. Werner Gumpel, Alpay Hekimler) *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2007, ss. 79–92.

TURAN, Güngör, *Sovyet Sonrası Orta Asya Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş*, İstanbul: TASAM Yayınları, 2006.

“Türkiye Nabucco Projesinde Hayati Bir Rol Oynuyor”, *Enerji Gündemi*, Yıl: 2, Sayı: 16, 2007, s. 13.

“Türkiye, Azerbaycan’dan Ek Gaz İsteyecek”, *Zaman*, 03 Eylül 2008.

ÜRÜN, Gökhan, “ Petrol Piyasalarının Yapısı, Petrolün Etkileşim Ağları ve Petrol Şirketleri Arasındaki Rekabet Ortamı”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2003, ss. 94–132.

ÜŞÜMEZSOY, Şener – ŞEN, Şamil, *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2003.

VAHİD, Musa Al- Reza, “Russian Foreign Policy In The Caspian Region”, *Amu Darya, The Iranian Journal Of Central Asian Studies*, Vol: 6, No: 8, 2001.

VATANSEVER, Adnan, “Russian and Caspian Energy Bosphorus Bypass Pipeline Competition Heating Up”, *A CERA Multimedia Conference Call*, Matthew J. Sagers, Director, Energy Economics, Eurasia and Eastern Europe, Russian and Caspian Energy Eurasian Transportation Forum, 2004.

VELİEV, Cavid, “Kazananı Olmayan Savaş”, *Strateji*, Yıl: 5, Sayı: 231, 2008, ss. 11–12.

_____, **Cavid**, “Azerbaycan Enerji Gözdesi”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 207, 2008, ss. 22–23.

_____, **Cavid**, “Kiev-Bakü Dayanışması”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 205, 2008, ss. 11–12.

_____, **Cavid**, “Rusya’yı By-Pass Etme Girişimi”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 173, 2007, ss. 12–13

_____, **Cavid**, “Güney Kafkasya’nın Güvenlik Sorunları”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 169, 2007, ss. 15–16.

_____, **Cavid**, “Zorunlu Müttefiklik Bozuluyor mu”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 168, 2007, ss. 9–10.

_____, **Cavid**, “Hazar Kardeşliği”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 164, 2007, ss. 20–21.

_____, **Cavid**, “Hazar’da Kaynak Savaşı”, *Strateji*, Yıl: 4, Sayı: 160, 2007, ss. 20–21.

_____, **Cavid**, “Bakü Enerjide Etkinliğini Arttırıyor”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 149, 2007, ss. 9–10.

_____, **Cavid**, “Enerjide Yeni Ortaklık Arayışı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 137, 2007, ss. 19–20.

_____, **Cavid**, “Azerbaycan’ın Enerji Atağı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 126, 2006, ss. 16–17.

_____, **Cavid**, “Avrupa’ya Türkiye Üzerinden Tahran Gazı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 113, 2006, ss. 11–12.

WERNER, Gumpel - Hekimler Alpay, *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, (Edit. Werner Gumpel, Alpay Hekimler), Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Yayını, 2006, s. 1.

YANATMA, Servet, “Bakü, Petrol ve Doğalgaz Kartını Açıyor”, *Zaman*, 2008.

YAŞIN, Gözde Kılıç, “Türk Boğazları Devre Dışı”, *Strateji*, Yıl: 3, Sayı: 138, 2007, ss. 8–9.

YETGİN, Murat, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Bozulması Kimin Yararına?”, *Radikal*, 30 Eylül 2007.

YILDIZOĞLU, Ergin, “Petrol Piyasalarında Kriz ve Köpük”, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 2008.

YÜCE, Çağrı Kürşat, “Avrasya’da Yaşanan Enerji Savaşları Sürecinde Türkiye’nin Siyaseti Ne Olmalı?”, 2023, Sayı: 77, 2007, s. 46.

“Yüz Dolar Olmalı Ama İki Yüz’e de Çıkabilir”, *Zaman*, 13 Haziran 2008.

Leyla Melike KOÇGÜNDÜZ
Şehit Ömer Faydalı Cad. No: 254
77100 YALOVA
Is Tel: 0 226 814 30 00

KİŞİSEL BİLGİLER

Uyruğu : T.C.
Doğum Yeri : Yalova
Doğum Tarihi : 23.11.1983
Medeni Durumu : Bekâr

EĞİTİM DURUMU

2006–2009 : Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Uluslararası İlişkiler (Tez Konusu; Hazar Bölgesi Enerji Politikaları, Danışmanı;
Doç. Dr. Kamer KASIM)
2002-2006 : Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi
1994–2001 : Yalova Şehit Osman Altınkuyu Anadolu Lisesi (Almanca)

STAJ

Temmuz - Ağustos 2007: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), Orta Asya Masası
Haziran - Temmuz 2005: Yalova İl Özel İdaresi

YABANCI DİL

	Okuma	Yazma	Konuşma	Anlama
Almanca	: İyi	İyi	Orta	Orta
İngilizce	: Orta	Orta	Orta	Orta

Rusça

Başlangıç

İŞ DENEYİMİ

- Mayıs 2009- Devam Ediyor: Dünya Bankası'nın hibe verdiği "Kadının Kentsel Yaşama Katılımının Arttırılması ve Yerel Karar Alma Süreçlerinde Bulunması" konulu 5000 Amerikan Doları tutarındaki projede koordinatörlük.
- Mayıs 2009- Devam Ediyor: Yalova Üniversitesi, Basın ve Dış İlişkiler Koordinatörü,
- Ocak 2008- Nisan 2009: Yalova Kent Konseyi Çalışma Grupları Koordinatörü
- 15–22 Ağustos 2008 tarihleri arasında gerçekleşen Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'na yazılan "Çevre İçin Gençlik Dayanışması" isimli, 24.379.50 Euro'luk projede koordinatörlük.
- 01 Ağustos 2008- 15 Şubat 2009 tarihleri arasında gerçekleşen Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'na yazılan "Avrupalı Olmak" isimli, 4851 Euro'luk projede koordinatörlük.
- Kasım 2007- Eylül 2008: Yalova Yerel Gündem 21 Gençlik Meclisi Koordinatörü.